

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

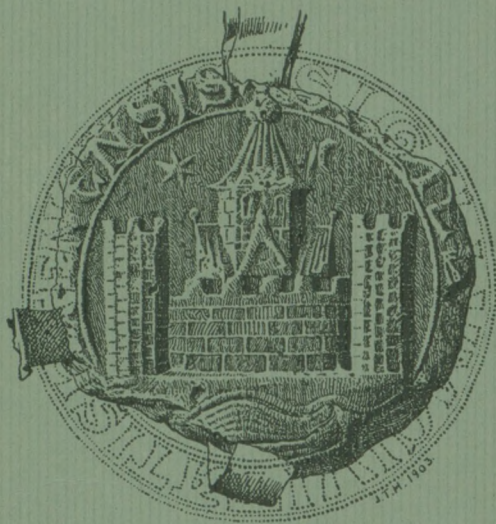
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

Årbog 1962

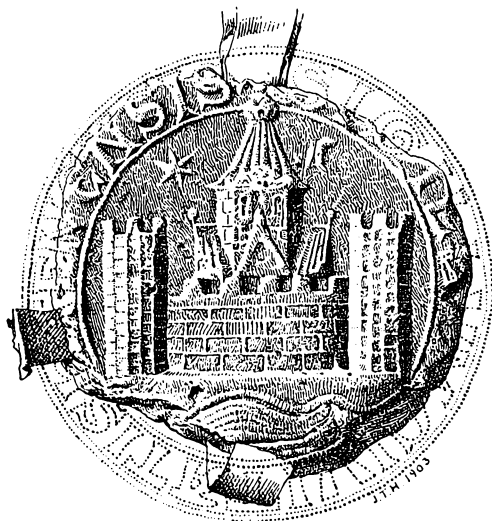
UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G · E · C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1962

HISTORISKE
MEDDELELSER OM
KØBENHAVN

Årbog 1962

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

Årbog 1962

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G · E · C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1962

Redaktør:

stadsarkivar, dr. phil.
SIGURD JENSEN

På omslaget stadens ældste segl efter H. U. Ramsing:
Københavns Historie og Topografi i Middelalderen

Historiske Meddelelser om København er medlemskrift
for Selskabet for Staden Københavns Historie

Trykt hos:

Nielsen & Lydiche (M. Simmelkiær), København

INDHOLD

Stadsarkivar, dr. phil. <i>Sigurd Jensen</i> : Gunnar Olsen 1910-62	7
Direktør, cand. polit. <i>Chr. Gandil</i> : Matthieu Toyon – den franske kok i Pilestræde	9
Kaptajn <i>Gordon Norrie</i> : Garnisonens indkvartering i København 1763	69
Maskinmester <i>Ed. A. Nissen og redaktionen</i> : En jysk bondekarls beskrivelse af København 1849-50	100
Museumsinspektør, dr. phil. <i>Anders Bæksted</i> : Johanne Andersdatter med de fire fødder	154
Viceskoleinspektør <i>Valdemar Møller</i> : Sikkerhed på torvevej	164
Arkivar, mag. art. <i>Johan Jørgensen</i> : H. U. Ramsings Københavns Ejendomme 1377-1728. Nogle bemærkninger i anledning af bd. VIII, Købmager Kvarter	167
Pastor, dr. phil. & theol. h.c. & rer. nat. h.c. <i>Gustav Scherz</i> : Niels Stensens København	177

GUNNAR OLSEN

14. JANUAR 1910 — 26. JANUAR 1962

Selv om landsarkivar, dr. phil. Gunnar Olsens største videnskabelige indsats blev gjort andetsteds, især inden for den landbrugshistoriske forskning, har han dog også skrevet adskilligt bemærkelsesværdigt om Københavns historie. 1941 udsendte han sammen med Kjeld Winding Københavns Historie i serien Vi og vor Fortid. Det er en solid og velskrevet oversigt, som påskønnes meget i gym-

nasierne, aftenskolerne og hvor der ellers undervises i vor hovedstads historie. Til værket *København fra Boplads til Storby* (1948) bidrog han med afsnittet om renaissancens København, et hundrede velskrevne sider, der viser hans viden, fortælleglæde og kritiske sans. Til *København Før og Nu* (1949) udarbejdede han den indledende oversigt over byens historie, og endelig skrev han i trehundredåret for stormen på København og erhvervelsen af stadens privilegier til *Historiske Meddelelser om København en afhandling Borgerne under Belejringen*, som sammen med tre andre afhandlinger om samme emneområde blev udsendt som en særlig publikation (*Et Vendepunkt i Københavns Historie*, 1959). Også denne artikel viser Gunnar Olsen som den gode fortæller med den vidtstrakte viden og den velafbalancerede evne til at bedømme begivenheder og mennesker.

Som arkivar ved Landsarkivet for Sjælland fra 1947 og fra 1961 som dette arkivs leder var han en utrættelig hjælper for forskere, som ønskede at udnytte arkivets rige kildemateriale, og også derved kom han i høj grad til at tjene studiet af vor hovedstads historie.

Denne skarpsindige forsker, fortræffelige fortæller, hjælpsomme arkivmand og gode kammerat vil blive savnet meget og på mange områder. Her i *Historiske Meddelelser om København* vil vi især minde københavnhistorikeren Gunnar Olsen, som trods det relativt korte åremål, han fik lov at leve, fik ydet så værdifulde bidrag til stadens historie.

Sigurd Jensen.

MATTHIEU TOYON
- den franske kok i Pilestræde

AF CHR. GANDIL

I Holbergs »Den danske Comoedies Liigbegiængelse«, der opførtes 25. februar 1727 på komediehuset i Lille Grønnegade, holdt Thalia som afslutning en versificeret sørgetale, hvori det bl.a. hed:

»I første Aar, som vi en gylden Tiid kand kalde,
Vi frygted for at see vor Gallerie nedfalde.
Det andet Aar var knapt, dog fik vi stundom lidt,
Den tredje Vinter vi fremslæbet paa Credit.
Da Hunger nogle drev til Jylland, Fyen, Norge.
Da truede Tyon ey Draabe Viin at borge«. ¹

De forskellige kommenterede udgaver af Holbergs komedier har forklarende noter om nævnte person, der truede med ikke længere at skænke vin på kredit til Thalias børn.

I festudgaven af Holbergs komedier står således anført: ² »Toyon, en Gascogner Matthieu Toyon, havde Beværtning og Vinhandel i Pilestræde«. Toyon nævnes også i »Moralske Tanker«, hvor Holberg i sit epigram »Om Karrighed og Ødselhed« taler om øderen, der »saa længe hans Midler eller Credit varer, bliver agtet og æret blant Smarotzere, ja det hender sig ofte, at hans Skaal med Ærbødighed bliver drukket paa de Giæstebude, som ikke koster ham selv en Skilling, men som skeer alleene paa en Nordrups, en Tujons eller en Mester Jacobs Bekostning, hvilke ingen Tak bekomme derfor, men nyde alleene Ret og Ære til at kræve Penge for de forskudte Varer«. ³

Endvidere mener Werlauff,⁴ at når Marthe i »Jean de France« 2. akt 3. scene siger: »nu veed I, at jeg har tient under en Fransøsk Kok i Pilestrædet udi 3 Aar, og imidlertid lært saa meget Fransk, som jeg har fornøden til daglig Brug«, er det Matthieu Toyon, der hentydes til.

Hvem var Toyon?

Hvem var denne Matthieu Toyon?

Ifølge den fransk-reformerte menigheds kirkebog døde »Matthieu Toyon de Gascogne« 18. maj 1755 i en alder af 65 år og seks uger.⁵ Han må således antages at være født i 1690.

Ved et mærkeligt tilfælde vides det også, at Toyon er født i byen Tonniens i departementet Lot et Garonne. Da han 29. april 1722 fik borgerskab som traktør, indførtes i rådstueprotokollen⁶ »Matthieu Toyon, Tracteur fød i Tonnaens«, hvilket ikke kan være andet end byen Tonniens ved floden Garonne.

Der foreligger som familieoverlevering en meget fantasifuld beretning om, hvorledes han med sine forældre måtte flygte på grund af Huguenotforfølgelserne fra det sydlige Frankrig, hvor de ejede vinbjerge. Han skulle være blevet skilt fra sine forældre under flugten og være kommet til København som 13-årig og her blevet køkkendreng i den franske ministers køkken.

Noget autentisk til støtte for denne beretning foreligger ikke. Derimod oplyser O. Nielsen,⁷ at Toyon i 14 år havde været i tjeneste hos hertugen af Würtemberg, der var dansk general, og siden i 4 år hos gehejmeråd Wibe, men da denne rejste til Norge, ville han ikke følge med, da han ikke der kunne holde den reformerte religionsøvelse.

O. Nielsen anfører ikke sin kilde, men en undersøgelse viser, at oplysningerne indeholdes i Toyons på fransk affattede ansøgning

MATTHIEU TOYON

Matthieu Toyon (1690-1755).
Efter maleri tilhørende fru Nanna Gandil, Hillerød

til kongen af 16. marts 1722 om privilegium til etablering af et værtshus.⁸

Hertugen af Würtenberg, i hvis tjeneste Toyon har været fra ca. 1703, må være Carl Rudolph hertug af Württemberg-Neuenstadt (1667-1742), der 1700 blev udnævnt til dansk generalløjtnant, og som 1717 søgte og fik afsked fra dansk tjeneste for at overtage regeringen af hertugdømmet.⁹

Gehejmeråd Ditlev Wibe (1670-1731) blev statholder i Norge 2. december 1721, og Toyon må således have været i hans tjeneste fra 1717 og boede på Østergade (Købm. kv. nr. 36).¹⁰

Både hertugen og gehejmeråden var ugifte, og Toyon har sikkert været en slags husholder for de to fornemme herrer. Medens han endnu var i tjeneste hos gehejmeråd Wibe, blev Toyon 25. januar 1719 viet i fransk-reformert kirke¹¹ til Marie Jeanne Girard, der tjente hos ægteparret general Gregers Juel og Vibeke Juel, en datter af søhelten Niels Juel.¹² Marie Jeanne Girard var født 15. januar 1691 og datter af »Perruquier et Marchand« Jerome Girard og Marie Nizet.¹³ Dåbsvidner var »Monsieur et Madam Formont«. Det var den kendte bankier, fra 1689 vinhandler i København Nicolas Formont og hans hustru Marie Girardot.¹⁴

Toyons svigermoder Marie Nizet var død 2. juli 1702¹² og havde i sit første ægteskab med Antoine Bugnet tre sønner, hvoraf den ene, David Bugnet, senere skal omtales. I sit ægteskab med Jerome Girard havde hun adskillige børn,¹⁵ hvoraf dog kun tre nåede den voksne alder. Toyons svigerfader Jerome Girard angives ved sin død 4. februar 1742 at være 84 år og er altså født ca. 1658.¹⁶ 12. januar 1691 fik han borgerskab som parykmager.

Efter sin første hustrus død var Girard i mange år enkemand, indtil han giftede sig 17. december 1717 med Marie Madeleine le Loup, enke efter Jean Olivier.¹⁷ Forlovere var Etienne Capion, der senere bliver omtalt, og parykmager Jean Musnier.¹⁸

Girard fik 1. april 1718 privilegium som galanterihandler, hvilket 23. februar 1720 blev udvidet.¹⁹ Han var blandt den fransk-reformerte menigheds første medlemmer,²⁰ og fadderne ved hans børns dåb viser omgang med familierne Colomb, Chemin, Beloteau, Treffort og de Moor. Girard boede på Østergade hos Jørgen Neuhausen, sværdfejer (Øster kv. 11).

En søster af Girard var Suzanne Girard, der før sit ægteskab i 1692 med Pierre des Bois var i tjeneste hos »Monsieur le Premier Secretaire Jessen«. ²¹ Det er Thomas Balthazar von Jessen, der blev oversekretær i Tyske Kancelli (udenrigsminister) 1688.²² Hun blev som enke betænkt i testamentet,²³ som var oprettet af den i den fransk-reformerte menighed så bekendte Mlle Marie Courbart du Hautaistre (1654-1724),²⁴ der i sin ungdom havde været i tjeneste hos admiral Henrik Span,²⁵ af hvis enke Etienne Capion senere købte grunden til komediehuset i Lille Grønnegade.²⁶

Ved Matthieu Toyons bryllup med Marie Jeanne Girard optrådte som forlovere to kendte københavnske borgere, nemlig Etienne Pechée og Etienne Capion.

Pechée er den pisevært, som er nævnt ved navn i Holbergs »Jean de France« 3. akt 1. scene. Han var født 9. august 1659 og kom hertil fra Paris, fik borgerskab som silkevæver 12. maj 1691, og var blandt de første medlemmer af den fransk-reformerte menighed, af hvis konsistorium han i 1722 blev medlem. I 1735 rejste han til Fredericia og sluttede sig til den derværende fransk-reformerte menighed og døde 7. maj 1745.²⁷ Hans hustru Marie Dumas, f. 1771, fra Clerac, med hvem han blev gift 2. august 1705, døde i Fredericia 22. juli 1743.²⁸

Den anden forlover for Toyon var Etienne Capion, den noksom bekendte senere teatermester, der byggede komediehuset i Lille Grønnegade, hvor Holbergs komedier første gang blev opført, men begyndte som vinhandler og traktør og i 1717 boede i Pilestræde

(Købm. kv. nr. 79), hvor han forøvrigt havde Pechée, der boede i Købm. kv. nr. 71, til genbo.²⁹

Værtshusprivilegium

Kort efter, at Toyons tjeneste hos gehejmeråd Wibe ved dennes bortrejse til Norge var ophørt, påbegyndte han sine anstrengelser for at få privilegium som gæstgiver og traktør og indgav som ovenfor nævnt en på fransk affattet supplik til kongen, Frederik IV, 16. marts 1722.

Denne ansøgning er meget klogt affattet, idet Toyon søger om tilladelse til at etablere »une auberge publique pour la commodité des personnes de distinction et surtout des Etrangers qui pourront y trouver a loger et a manger«.

Videre skriver Toyon: »L'utilité d'un tel établissement est connue par les privilèges cy devant accordés a Jorgensen . . .«.

Nævnte Jørgensen var gæstgiver Jørgen Jørgensen i Højbrostræde, der i 1686 af magistraten havde fået et privilegium, konfirmeret af Christian d. V. 12. marts 1687,³⁰ til »it stadens værtshuus for rejsende cavallerer oc andre fornemme folch baade ind oc udlendiske oc til samme ende ladet udhenge Kiøbenhafns waaben, da saasom sligt et huus eragtes at være høylig fornøden oc heel umistelig udj saadan een kongelig residentzstad . . .«.

Ganske vist – skriver Toyon i ansøgningen – har han aldrig haft den ære at være i majestætens tjeneste, men han har tjent her-tugen af Württemberg og gehejmeråd Wibe.

Hvad der sikkert også har gjort sin virkning, er, at han meddeler, at han til indkøb af vin og møbler vil anvende de penge, han har tjent gennem 20 års tjeneste og arvet efter sine slægtninge i Holland, »pour faire une grande auberge telle qu'il doit y en avoir dans une Residence Royale«.

For at undgå misforståelser tilføjer han anmodning om tilladelse til at sælge vin i huset »en gros et en detail«, vel vidende, at det var på dette punkt, at den kongelige nåde skulle skærme ham for vintapperlavet.

Toyons ansøgning blev forelagt Conseillet 1. april 1722 af oversekretæren i Danske Kancelli Frederik Rostgaard, der netop havde succederet Ditlev Wibe i denne stilling. Ansøgningen blev sendt til magistratens erklæring.

Magistratsherrerne bekræfter, at den frihed, Matthieu Toyon søger, nemlig at holde et stort publique værtshus, har afdøde Jørgen Jørgensen og hans efterladte enke, der endnu lever, i mange år været beneficeret med, og deres hus i Højbrostræde har været privilegeret som Stadens Værtshus. Men enken er nu en gammel svag kone, der ikke som i forrige tider kan accommodere gæsterne.

Det er derfor efter magistratens mening meget fornødent, at der bliver indrettet endnu et privilegeret hus.

Men hvad angår tilladelse til at indføre vin her til staden og udsælge i store og små partier, så gør magistraten opmærksom på, at det strider imod vintapperlavets privilegier.

Hvad enten det nu er Toyon selv eller Rostgaard, der har produceret et præcedens, så ligger der i sagen en afskrift af det kgl. missive af 27. november 1703, der tillod Etienne Capiion at udskænke vin i store og små partier, skønt han ikke var udlært fasbinder, men til gengæld var reformert ligesom Toyon.³¹

Nådens sol tilsmilede også Matthieu Toyon, og 17. april 1722 fik han sit privilegium, hvorefter han befriet for alle byens bestillinger, kontributioner og forretninger ikke blot måtte holde værtshus, men også skænke og falholde vine, »alligevel hand ei fasbinderie lært haver«. ³² Og borgerskab som traktør fik han 29. april 1722.

Om »Københavns våben« skriver Carl Bruun, at »til de bedre

Gjæstgivergaarde hørte Jørgen Jørgensens i Højbrostræde, som nu dreves af franskmanden Matthieu Toyon«. Bering Liisberg vil endog mene, at »Byens fineste Gæstgivergaard var »Københavns Vaaben« i Højbrostræde, hvor Mathieu Toyon var Vært fra 1722«. ³³

Når en moderne forfatter som professor F. J. Billeskov Jansen i sine kommentarer til Holbergs »Moralske Tanker«³⁴ skriver »Tujon, som nævnes i Den danske Komadies Ligbegængelse, Scene 5, var Matthieu Toyon. Han havde Værtshus paa den nuværende Højbroplads«, er det i hvert fald helt ukorrekt, da Toyon på det tidspunkt, Holberg nedskrev sine »Moralske Tanker«, nemlig 1743, boede på Østergade.

Spørgsmålet er imidlertid, om Toyon nogensinde har boet i Højbrostræde og været indehaver af værtshuset »Københavns Våben«.

Hverken Carl Bruun eller Bering Liisberg anfører nogen dokumentation for deres påstand og bygger sikkert begge to på dr. O. Nielsen. I sin bog »Kjøbenhavn paa Holbergs Tid«, der udkom 1884, refererer han p. 213 imidlertid kun Toyons ansøgning til kongen, hvori anføres, at de privilegier, der i sin tid var givet Jørgen Jørgensen, den tidligere nu afdøde indehaver af »Københavns våben«, var et bevis på, at man fra myndighedens side anerkendte nytten af et fint værtshus til modtagelse af fornemme fremmede.

Derimod går O. Nielsen i sin »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse« V, der udkom 1889, videre og vil p. 325-26 påstå, at Jørgen Jørgensens enke i 1722 overdrog Matthieu Toyon værtshuset.

Nu er forholdet imidlertid dette, at Toyon 8. maj 1722 averterer,³⁵ at han, boende udi Pilestrædet lige ud for Silkehuset, har med allernådigste tilladelse etableret sig på den fod, at fornemme standspersoner, fremmede og indfødte hos ham med den deres

stand tilhørende spise eller logement enhver efter sin begæring, kan vorde accomoderede. O. Nielsen, der har bemærket dette avertissement, slutter deraf, at Toyon må være flyttet fra Højbrostræde til Pilestræde.³⁶ Det synes dog meget lidet sandsynligt. Sit privilegium fik han som nævnt 17. april, sit borgerskab 29. april, og avertissementet er indrykket 8. maj.

Om Jørgen Jørgensens værtshus »Københavns våben«, som var beliggende i Højbrostræde i den nordlige husrække, der efter branden i 1795 forsvandt ved udlægningen af Højbroplads og efter grundtaxten af 1689 havde matr. nr. 71 Strand kv., skriver H. U. Ramsing,³⁷ at gården 14. juni 1686 tilskødedes Jørgen Jørgensen, der her indrettede »stadens ordinaire gæstgiverhuus«, som han havde endnu i 1717. I 1728 var den gået over til hans søn vintapper Hans Jørgensen.

Det må derfor antages, at Toyon på intet tidspunkt har været ejer af dette værtshus, hvad der også er konstateret ved en gennemgang af skødebogen.

Alt tyder på, at han straks indrettede sig i Pilestræde.

I Pilestræde

21. juni 1723 fik Toyon tinglæst skøde på matr. nr. 79 af Købm. kv.,³⁸ forøvrigt den ejendom, hvor i sin tid Etienne Capion boede.

Toyon købte ejendommen af hovedbogholder i Rentekammeret Hans Jørgen Kirchsteen³⁹ for 2900 rdlr. I forvejen havde han lånt 2000 rdlr. af Mlle Anne Mazar de la Garde og givet hende pant i ejendommen 14. juni 1723.⁴⁰

Gården, der i matriklen af 1756 fik nr. 80 og i matriklen af 1806 nr. 105, fik senere gadenummer 8 og blev helt ombygget af farver Schleisner i 1888-91. Hosstående tegning af arkitekt Charles

Christensen viser gården før ombygningen efter et fotografi fra 1880erne, der findes i bymuseet.⁴¹

Grunden var på 1300 kvadratalen, hvoraf godt halvdelen var bebygget med forhus og sidebygning, medens resten var en rummelig gård og have med frugttræer!

Naboen var pastor Jacob Rübke, der havde været præst ved den reformerte kirke i Glückstadt og var kaldt hertil 1700 som hofpræst for enkedronning Charlotte Amalie. Efter at hun var afgået ved døden i 1714, levede han som pensionist til sin død i 1723,⁴² hvorefter enken blev boende i huset.

Blandt de fornemme personer, der kom til at logere hos Toyon, var etatsråd Christian Wernicke, der havde været dansk resident i Paris.⁴³ Han kom hertil 15. juli 1725 og tog ophold i Toyons hus,⁴⁴ men døde forøvrigt allerede 5. september 1725.

Skiftet efter etatsråd Wernicke er bevaret,⁴⁵ og ved dette ligger en forplejningskontrakt, som er underskrevet af Toyon, og med et indhold, der viser, at hans køkken kunne tilfredsstille den sikkert kræsne og fra Paris forvante etatsråd.

Kontrakten, der er af 1. august 1725, bestemmer, at etatsråd Wernicke skal betale 50 daler om måneden for logi og kost. Det hedder endvidere i aftalen:⁴⁶ »Premièrement Touyon s'engage de donner tous les jours pour le disné de Monsieur de Vernik un potage soit au Riz ou aux navets, aux choux, aux écrevisses, aux lentille ou de quelque autre sorte, plus un bouilli, un ragout et un rosti, le tout le plus diversifié et le mieux accommodé, qu'il le pourra.

Plus a soupér le dit Touyon donnera un petit potage ou des écrevisses ou quelque autre petite bagatelle telle que Mr de Vernick le souhaitera. Plus deux bouteilles de bon vin rouge par jour. Plus Monsieur de Vernick se reserve le droit d'avoir quelque fois

Toyons gård i Pilestræde.

Tegning af arkitekt Charles Christensen efter fotografi i bymuseet
taget i 1880erne før ombygningen

une personne pour luy tenir compagnie a disnér sans être obligé de payer rien d'extraordinaire pour cela, si ce n'est le vin«.

Den sidste sætning vidner om den erfarne værts forsigtighed.

Brandlidte gæster

Ved den frygtelige ildebrand, der udbrød 20. oktober 1728 og lagde to femtedele af København i aske, skånedes den del af Pilestræde – mellem Antonistræde og Østergade – hvor Toyon boede, og han fik stor invasion af brandlidte.

I en opgørelse af byens huse og indvånere efter branden⁴⁷ hedder det: »Mathieu Toyon, Trachteur, Eier huused, hos ham boer 2de afbrendte Frandske Reformerede Præster med deris familie. Mad. Massar og hendes Søster, holdt frandsk skoele. Cammer Juncker Klingenberg. Monsr Bernthardi, Kongl. Musich Directeur. Hr. Schoppius, tilforn Reformeret præst, bliver til widere«.

Ud for Toyons er angivet fire børn, der må være Etienne, f. 1723, Jean Pierre, f. 1724, Anne Marie, f. 1725 og Jeanne, f. 1726. Medregnet er åbenbart ikke den spæde Louise Anne, der var født 22. juni 1728.

Ved branden brændte den reformerte kirke⁴⁸ og præstebolig. De »afbrændte« fransk-reformerte præster kan næppe være andre end Paul Eyraud og Jean-Ferdinand Mourier.

Eyraud var født i Genève ca. 1670 og blev af enkedronning Charlotte Amalie kaldet til præst ved kirken i 1712 og døde her i København i 1743.⁴⁹

Mourier⁵⁰ var født i Rolle i Schweiz i 1692 og kaldtes som præst til den fransk-reformerte kirke i København i 1721 og døde her i byen i 1754. Han var i 1722 blevet gift med Anne Henriette Mazar de la Garde (1703-57), datter af pagehovmester og sprog-

lærer François Mazar de la Garde (d. 1713) og hustru Marie de Schwaen. François Mazar de la Garde var broder til den nævnte panthaver i Toyons gård Anne Mazar de la Garde.⁵¹

Mourier og Eyraud medbragte fem børn. Deraf må antages de to at have været Eyrauds og de tre Mouriers.

Blandt disse børn var sikkert den tolvårige Pierre-Paul Eyraud, der senere efterfulgte sin far som reformert præst i København. Ligeledes må antages, at pastor Mourier medbragte sin lille femårige datter Marie Mourier. Disse to børn indgik som voksne i 1752 ægteskab.

Den omtalte kammerjunker Klingenberg var Frederik Christian von Klingenberg (1704-50), der var søn af konferensråd Povl Klingenberg og hustru, Edel Elisabeth Bielke og i 1726 var blevet kammerjunker hos dronningen.⁵²

Den omtalte »Monstr Bernthardi« var kgl. musikdirektør Bartolomeo Bernardi, der var kommet hertil fra Bologna i 1702 og døde i 1732. Han var i 1728 en herre i slutningen af 60erne. Thrane skriver:⁵³ »Han boede hos Restauratør Tujon i Pilestræde, godt forplejet, men i et lille Værelse, hvor han ikke havde Plads til sit Klavicymbel, der stod paa Slottet. Hans Habengut bestod i Linned og Gangklæder, der altsammen var pakket i en Kasse. Under den store Ildebrand led han og Huset ingen Skade af Ilden, men Kassen forsvandt i Forvirringen«.

Bernardis sidste værk var kantaten ved kong Christian VI's kroning i 1731.

Endelig nævnes en hr. Schoppius, »tilforn reformert præst«. Det drejer sig sikkert om provst i Sirenberg i Hessen-Cassel Ernst Wilhelm Schoppius, der i 1720 solgte sin ejendom matr. nr. 74 og 75 Strand kv. (på Amagertorv) til Herman Sværdfeger.⁵⁴

Toyon og komediehuset i Lille Grønnegade

Et særligt kapitel danner Matthieu Toyon og hans svigerfader Jerome Girards forhold til Etienne Capion og teatret i Lille Grønnegade.

Utvivlsomt har de kendt hinanden i mange år, forinden Capion byggede komediehuset. Vilhelm Møller fortæller i en afhandling »Omkring Grønnegade-Teatret«⁵⁵ om, hvorledes Girard i 1714 bistod Capions hustru Susanne le Creux i en delikat affære, uden at dette dog kan have forpurret deres venskab, eftersom Capion som nævnt var forlover, da Girard indgik sit andet ægteskab i 1717. Som omtalt var Capion også forlover ved Toyons bryllup med Girards datter i 1719.

Det var som beskrevet også Capions vinhandlerprivilegium af 1703, der blev vedlagt Toyons ansøgning om privilegium af 1722 og måske også gjorde sin virkning.

Toyon og hustru var faddere for Capions børnebørn, såvel børnene i ægteskabet mellem Marguerite Capion (1696-1746) og Jacob Sayaux (ca. 1683-1733), der støttede Capion lige fra finansieringen af komediehusets opførelse, som veksler-endossent, som panthaver i huset og lige til den bitre ende,⁵⁶ som børnene i ægteskabet mellem Anne Capion (1699-1752) og David Bugnet (1687-1764). En søn i dette ægteskab, født 15. august 1722, blev endog kaldt op efter sin fadder og fik navnet Matthieu.

Med det nære forhold, der bestod mellem familien Capion og Toyon og hans svigerfader, er det ikke mærkeligt, at de to sidstnævnte fulgte ikke blot de dramatiske forestillinger på Grønnegade-scenen, men også de ikke mindre dramatiske finansielle begebenheder i årene fra 1722 til 1724, da Capion forsvandt fra skuepladsen.

Dokumentationen for denne medleven i Capions affærer fore-

ligger i den form, at Toyons og Girards navne bestandig figurerer som vitterlighedsvidner under Capions talrige panteforskrivelser i komediehuset.

Blot eksempelvis skal anføres, at Toyon og Girard var vitterlighedsvidner på det pantebrev til Landetatens Krigshospital for 3000 rdlr. af 11. december 1723 med 1ste prioritet i hus og privilegium, hvis provenu synes at skulle kunne sanere Capions gældsforhold. Ligeledes var Toyon og Girard vitterlighedsvidner på to pantebreve hver på 600 rdlr. til regimentsfeltkær Montzinger mod 2den prioritet og til Levin Isaac Wallach mod 3die prioritet.⁵⁷

Endvidere skal nævnes, at d'herrer Girard og Toyon også var vitterlighedsvidner på den kontrakt mellem Cation og René Montaignu af 11. maj 1724, hvorefter sidstnævnte lejede komediehuset for 4 år mod årligt at betale Cation 800 rdlr. Desuden havde Cation betinget sig, at »hans Svigersøn Mr. Jacob Seyau samt hans Hustru og ingen anden maa i værende Tid om Sommeren i Haugen og ellers i Huuset ved holdende Assembleer opvarte og forsyne de didkommende med hvis de kunde forlange for en sømmelig og billig Betaling«.⁵⁸

At Toyon ikke var i stand til at finansiere Cation, siger sig selv. Han havde selv nylig købt hus og etableret sig i Pilestræde. Alligevel fik Cation med Toyons bistand en vekselkredit på 600 rdlr. i november 1722.⁵⁹

Matthieu Toyon nyder også den ære at være panthaver i det første danske skuespilhus, eftersom han 19. august 1724 »efter indstendig begæring« lånte Cation 300 rdlr. mod pant i komediehuset.⁶⁰ Det må betragtes som en vennetjeneste. Capions rolle var på det tidspunkt udspillet og huset prioriteret til langt over værdien. Vitterlighedsvidner var deres fælles venner den før omtalte Etienne Pechée og parykmager Pierre Sevin,⁶¹ der også boede i Pilestræde nogle huse fra Toyon ned mod Østergade (Købm. kv. 76).

Hvad var årsagen til den interesse og velvilje, som Toyon viste Etienne Capion?

Begge stammede fra Sydfrankrig, Toyon fra Gascogne og Capion fra Languedoc, begge var huguenotter, begge vinhandlere, og Toyon boede i det hus, Capion tidligere havde beboet.

Når Holberg i »Den danske Comoedies Liigbegiængelse« (1727) lader Thalia synge: »Da truede Tyon ey Draabe Viin at borge«,⁶² var det ikke et tilfældigt navn, han valgte, for Nystrøm har ret, når han siger, at Toyon var »komedianernes krovært«.⁶³

Alligevel er der en forklaring, der har undgået både Nystrøms og Vilhelm Møllers opmærksomhed. Nystrøm nævner kun svigersønnen Jacob Sayaux, medens Vilhelm Møller skriver, at Capion år 1700 havde mindst to børn, hvoraf den ene, Marguerite, i 1716 blev gift med Sayaux.⁶⁴

Det andet barn var Anne Capion, der blev gift også i 1716 med David Bugnet. Han var som tidligere nævnt søn af Girards første hustru Marie Nizet, Toyons svigermoder, i hendes første ægteskab med Antoine Bugnet.⁶⁵

Forholdet var altså dette, at Capions datter Anne var gift med Girards stedsøn, en halvbroder til Toyons kone. Dette familieforhold, der ikke tidligere har været kendt, forklarer, hvorfor den i Holbergs skrifter nævnte Matthieu Toyon også optræder i dokumenterne vedrørende Grønnegade-scenen.

Toyons tilknytning til komediehuset i Lille Grønnegade viste sig også deri, at han, efter at skuespillet havde fået en brat ende ved branden i 1728, tog sig af førsteelskeren Frederik Daniel Pilloy, der efter forgæves at have søgt forskellig beskæftigelse stod i Toyons tjeneste i halvtredie år. Pilloy står opført i indkvarteringsmandtallet 1736 og 1737 som boende hos Toyon. Senere var han i halvfjerde år i kompagni med vinhandler F. C. Cardinal, der fik privilegium i 1737, og Pilloy blev gift i august 1741.⁶⁶

Når V. C. Ravn fortæller, at der hos Cardinal og Pilloy i Pilestræde – de boede i Købm. kv. nr. 91 – blev givet offentlige koncerter i 1740 af et selskab af musicerende, og omtaler dem som velrenommerede vintappere,⁶⁷ er han åbenbart ikke klar over, at Pilloy er identisk med den tidligere skuespiller på Grønnegadescenen og senere direktør for komediehuset på Kongens Nytorv.

Denne tilknytning til næringen ved tjeneste hos Toyon har muligvis haft en vis betydning for Pilloys senere ansøgning om vinhandlerprivilegium. I hvert fald anfører han det i sin supplik og fik privilegiet 7. juli 1741, selv om den omstændighed, at hans forlovede og senere hustru var datter af et afdød velanskrevet lavsmedlem Leonhard Floren, måske har spillet hovedrollen.⁶⁸

Frederik Daniel de Pilloy (1702-55); der var søn af kgl. danssemester Frederik de Pilloy og Cornelia Anne le Coffre, var beslægtet med flere kendte skuespillere og kunstnere, som må antages at være kommet i Toyons hus. En kusine, en datter af hans faster Anne Sophie de la Croix, f. Pilloy, var skuespillerinden Marie-Helene le Coffre, f. la Croix,⁶⁹ d. 1728, der havde været gift med Pilloys morbroder maleren Benoit le Coffre (1671-1722),⁷⁰ og en datter i dette ægteskab var også skuespillerinde. En anden kusine, en datter af hans moster Marthe de la Croix, f. le Coffre, var skuespillerinden Marie Madeleine Montaigu (1692-1736),⁷¹ gift med René Montaigu (1661-1737), direktør for teatret i Lille Grønnegade. En fætter, broder til Madame Montaigu, var maleren Frederik la Croix, der menes at have udført dekorationerne til teatret i Lille Grønnegade.⁷²

Holberg og Toyon

Kom Holberg hos Toyon? Naturligvis kendte Holberg Toyon, som han to gange nævner ved navn i sine skrifter. I 1720erne ind-

til ildebranden boede Holberg på Købmagergade hos sukkerbager Jacob Gelskirchen (Købmager kv. nr. 18) ikke mange skridt fra Toyons hus.

Når spørgsmålet stilles, skyldes det, at den kendte Holbergforsker Th. A. Müller i sin afhandling »Minder om Holberg«⁷³ skriver: »man har i Pilestræde kunnet vise et Vinhus, hvor Holberg, som Stadssatyricusen i »Peder Paars«, sad og lyttede til Spidsborgernes Politiseren«, men tilføjer: »O. Nielsen har paavist, at disse »Traditioner« intet som helst har paa sig; vedkommende Bygninger er senere og har intet med Holberg at gøre«.

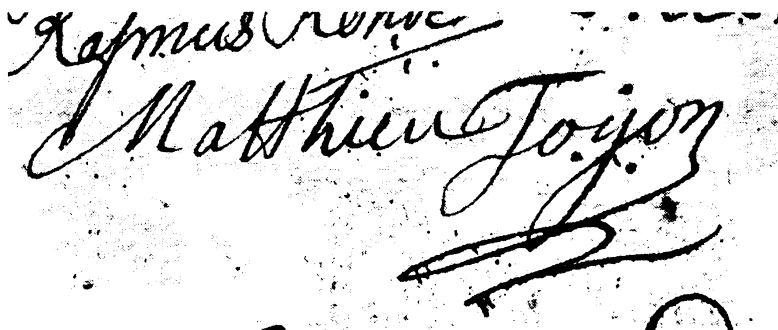
Det er imidlertid et kort og faktisk misvisende referat af, hvad O. Nielsen skriver i bogen »Kjøbenhavn paa Holbergs Tid«. Det er rigtigt, at han tager livet af en historie, der har været bragt i »Kjøbenhavnsposten« i 1830 om, at Holberg kom i Peder Larsens ølhus i Pilestræde og her fik ideen til »Den politiske Kandestøber«, ved at påvise, at Peder Larsen først begyndte sin virksomhed mellem 1741 og 1743.

Men O. Nielsen fortæller tillige, at han engang kom ind i en gård i Pilestræde og udtalte nogle ord om stedets gammeldags ydre, hvorpå han straks fik den forklaring, at her i gamle dage havde været vinhus, og »her sad Holberg«. Ved at se efter i kilden til husets historie finder O. Nielsen imidlertid ud af, at der i 1720 boede en reformert præst, Rübke, og 1728 hans enke, og der var intet vinhus.

Som det tidligere er nævnt, var pastor Rübke, der boede Købmager kv. nr. 80, Toyons nabo.

Såvel Rübkes som Toyons ejendom blev skånet ved ildebrandene både 1728 og 1795 og blev liggende i næsten uforandret skikkelse fra Holbergtiden lige til op mod vore dage.

Det bemærkelsesværdige ved den oplysning, O. Nielsen fik ved et besøg i nuværende gade nr. 10 i Pilestræde, var ikke forveks-

Toyons underskrift.

Fra Vintapperlavets forhandlingsprotokol 1717-39

lingen med naboejendommen, men at der i kvarteret har levet en overlevering om et vinhus med tilknytning til Holberg, for det må man vel sige, at Toyons hus havde.

Toyon og Vintapperlavet

Toyon drev sin virksomhed i henhold til det kgl. privilegium af 17. april 1722, hvilket imidlertid ikke var noget, der passede vintapperlavet.

I en forestilling til kongen af 27. februar 1733 anmodede lavet om, at lavsartiklerne måtte blive ændret på visse punkter, og at det skulle tilbydes de privilegerede at indtræde i lavet mod indgangspenge lige med andre. I den plakat af 2. november 1733, hvori vintapperlavet iøvrigt blev imødekommet, blev dette sidste punkt dog ikke nævnt.

Men allerede forinden var Toyon indgået til kongen med en ansøgning af 20. oktober 1733 om at blive optaget i lavet.

Hverken oldermænden eller magistraten kunne dispensere fra lavsartiklernes bestemmelse om, at kun de, der havde lært pro-

fessionen, kunne optages. Toyon siger i sin ansøgning, at skønt han har kgl. privilegium, har ikke desto mindre »Oldermanden af merbemeldte Laug paa nogen Tid os derimod gjort nogle instancer, hvilke dog nu med Magistratens og Laugets samtykke er blevet bilagt«. Til sin supplik om optagelse tilføjer han, at »Hustruen eller sønner, som efter min død ville continuere handlingen dertil, ligeledes skulle ubehindret admitteres«. ⁷⁴

Efter erklæring fra oldermann og magistrat ⁷⁵ fik Toyon 4. december 1733 ⁷⁶ bevilling til at indtages i vintapperlavet, idet dog kancelliet havde fulgt oldermann og magistrat i, at sønner kun kunne komme i lavet, når de havde lært professionen. 11. december 1733 blev Toyon højtideligt optaget for »åben lade« i oldermannen Peter Timmermanns hus. ⁷⁷

Toyons anden hustru

23. juni 1734 fik ægteparret Toyon tilladelse til, at den længstlevende måtte hensidde i uskiftet bo. ⁷⁸

Ikke lang tid efter, nemlig 8. november 1734, ⁷⁹ døde hustruen Marie Jeanne f. Girard, og Toyon sad tilbage som enkemand med syv børn.

Et par år senere, nemlig 22. august 1736, blev Matthieu Toyon af den tysk-reformerte præst, pastor Jean-Jacob Rindfleisch viet til jomfru Sara Louise Fabritius. ⁸⁰

Dr. F. J. Meier fremsatte i sin tid ⁸¹ den formodning, at hun skulle være datter af den af Holberg i »Den vægelsindede« 2. akt 2. sc. nævnte hofvinhandler Herman Fabritius (1667-1729), der boede på Amagertorv.

Efter at Herman Fabritius efterslægtstavle er udarbejdet, måtte denne formodning opgives. ⁸²

Men der kunne dog næppe være tvivl om, at hun var af slægten. Familien Fabritius var tysk-reformert, og såvel hofvinhandler Herman Fabritius som begge hans sønner, justitsråd Michael Fabritius (1697-1746) og etatsråd Just Fabritius (1703-1766), var medlemmer af den tysk-reformerte kirkes presbyterium.

Toyons vielse i 1736 til Sara Louise Fabritius fandt, som nævnt, sted i den tysk-reformerte kirke, skønt han selv var fransk-reformert.

Hertil kommer, at Sara Louise Fabritius optræder både før og efter sit ægteskab som dåbsvidne i familien Fabritius og efter ægteskabet tillige Matthieu Toyon.

Sara Louise Fabritius var fadderske ved Michael Fabritius datter Anna Elisabeths dåb, f. 20. august 1735 (gift 1° 1752 med baron Reinhard Iselin, 2° 1783 med generalmajor J. F. Classen). Ligeledes var hun fadderske ved Just Fabritius datter Elisabeth Marianes dåb, f. 5. august 1736 (gift i 1762 med generalmajor Chr. von Lohenskiold).

Som Sara Louise Toyon var hun fadderske ved Michael Fabritius datter Poulines dåb, f. 30 marts 1738 (gift i 1756 med generalløjtnant Johan Frederik Sehested). Matthieu Toyon var fader ved Just Fabritius datter Marie Justines dåb, f. 13. oktober 1738 (gift 1763 med gehejmekonferensråd Peter Hersleb Classen) og ved Michael Fabritius datter Susanna Jacobas dåb, f. 26. januar 1741 (gift 1757 med admiral Frederik Christian Kaas).

I Michael Fabritius familiehistoriske optegnelser, som er affattet ikke længe før hans død i 1746, fortæller han, at han blev viet til Anna Maria Köster fra Mülheim 30. maj 1726 i Frechhem to mil fra Köln af pastor Neuhaus, »Schwager von Madame Toyon«. ⁸³

Herman Fabritius var i 1680 kommet til Danmark fra Cleve, på det tidspunkt en del af kurfyrstendømmet Brandenburg. Fra for-

skellige kilder vides, at flere af hans slægtninge efterhånden også kom til Danmark.

Det fremgår således af den tysk-reformerte kirkebog, at en Charlotte Sophia Fabritius i 1707 var til kommunion, og at hun 22. november 1709 blev viet til Johan Varenholtz, og det angives i den anledning, at hun var datter af Ludvig Fabritius i Rees i det cleviske.

Denne Ludvig Fabritius var ifølge stamtavlen Fabritius-Tengnagel i adelsårbogen en ældre broder til Herman Fabritius. Kunne det tænkes, at Sara Louise Fabritius var en anden datter af Ludvig Fabritius i byen Rees i Cleve?

Det har vist sig netop at være tilfældet. I »Taufbuch der reformierten Gemeinde 1652-1817« i Rees står p. 46 anført, at Sara Louise Fabritius blev døbt 29. november 1695 og var datter af Ludvig Fabritius, brandenburgsk rentemester, og Johanne Margarethe von Acken. Forældrene var blevet viet 2. maj 1683. Søsteren Charlotte Sophia var døbt i juli 1688. I en fortegnelse over rejseattester står anført, at Charlotte Sophia fik attest 1704, og Sara Louise attest i 1723 til at rejse »nach Kopenhagen«.

Det er således dokumenteret, at Toyons anden hustru, Sara Louise Fabritius, var hofvinhandler Herman Fabritius broderdatter og kusine til Michael og Just Fabritius og kom her til landet i 1723.

På Østergade

24. december 1738 indsender Toyon en forestilling til kongen⁸⁴ og anfører, at hr. marchal von Gram⁸⁵ har proponeret ham at indrette et etablissement, hvor skikkelige reisende folk kunne tage ind og få logement samt spising med videre. Toyon erklærer, at han har besluttet »at antage sig dette værk«, skønt det kræver

kapital, møje og besvær, dersom 1) kongen ville skænke ham en pengesum til køb af hus, møbler, trævarer, linned og uldvarer, 2) han får toldfrihed for de indførte møbler, 3) hans hus må være fri for alle skatter og onera, 4) endelig privilegiet må kontinuere på hans børn.

20. februar 1739 får Toyon privilegium på et »Publique Wærts-huus« med de ønskede begunstigelser og får af kongen skænket 3000 rdlr.⁸⁶

Efter at have modtaget dette nye og mere gunstige privilegium solgte Matthieu Toyon sin gård i Pilestræde til kantor ved fransk-reformert kirke Joseph Lort⁸⁷ ved skøde af 11. marts 1739, tinglæst d. 1. juni 1739. Købesummen var 2600 rdlr., og Lort betalte ved skødets underskrivelse 600 rdlr. og indfrie senere panteobligationen på 2000 rdlr., der i sin tid ved købet af ejendommen var udstedt til Anne Mazar de la Garde.⁸⁸

Samtidig, også ved skøde af 11. marts 1739, tinglæst 20. april 1739, køber Toyon en gård på Østergade⁸⁹ tilhørende deputeret i Landetatens Generalkommissariat, konferensråd Severin de Junge⁹⁰ for 8823 rdlr. Ved købet overtog Toyon en pantegæld på 6000 rdlr. til gehejmerådinde Harboes stiftelse.⁹¹ Gården beskrives i skødet som beliggende på Østergade mellem gehejmeråd Schulins⁹² gård på den vestre og Gregers Christensens købmandshus på den østre side.

Det drejede sig om den gård, der efter grundtaxten havde nr. 36 (Købm. kv.) og ved matriklen af 1756 fik nr. 35 og i matriklen af 1806 nr. 53 og senere gadenummer 52.

Der knytter sig til denne gård det ganske særlige for Toyon, at gehejmeråd Ditlev Wibe havde boet her, medens Toyon i sine unge dage havde været i hans tjeneste (Indkv.-mandtal 1717). A. D. Jørgensen, der i sin »Udsigt over Centraladministrationens, Domstolens og de offentlige Samlingers Bygningshistorie fra 1660

til Nutiden«,⁹³ omtaler nogle af gårdens tidligere ejere, forinden den ved skøde af 10. december 1773 blev domicil for Hof- og Stadsretten, derunder at den »1739 tilskødedes vinhandler M. Toyon«, gør sig skyldig i den fejltagelse at mene, at gården var den senere »Efterslægtens Gård«. Fra A. D. Jørgensen er fejltagelsen gået videre til Carl Bruun.⁹⁴

Fr. Weilbach korrigerer i sin afhandling om »Hof- og Stadsrettens Gaard paa Østergade«⁹⁵ fejltagelsen hos Bruun åbenbart uden at være opmærksom på, at fejltagelsen skyldes A. D. Jørgensen, og at allerede Fr. Bokkenheuser har redresseret misforståelsen.⁹⁶

Det var Toyons nabo Schulins gård 1756/34 og 1806/52, Efterslægtsselskabet købte i 1790, senere gadenr. 54 på Østergade.

Det var en anselig gård, Toyon her havde købt. Ganske vist var facaden mod Østergade kun 25 alen, men grunden var 100 alen dyb og nåede helt over til ejendommen mod Silkegade. Weilbach, der i sin afhandling refererer brandtaksationen af 1734 og nævner, at den 1739 fik påtegning om, at ejendommen »nu tilhører Vinhandler Matthieu Tujon«, siger med rette, at det var »en ret vidtløftig Ejendom«.

Forhuset var grundmuret og i to etager med 6 store fag, hvorover en 3 fags kvist gennemgående fra gaden til gården. Sidehuset, der var bygget ud til hjørneejendommen til Pilestræde og de følgende ejendomme på Pilestrædes vestre side, var ligeledes grundmuret og med 16 fag i to etager med to kviste over tre fag. Endvidere var der et bindingsværks tværhus på 8 fag, som Toyon forøgede med en etage. I baggården var der bindingsværks sidehus og tværhus ligeledes af bindingsværk, der var bygget til grænse-skellet mod ejendommen i Silkegade.

Weilbach gengiver af forhusets facade en tegning, som Harsdorff indgav til bygningsdirektionen, efter at gården i 1773 var

købt til Hof- og Stadsretten, og denne tegning viser sikkert ret nøje, hvorledes gården så ud mod Østergade allerede i Toyons tid.

Medens Toyon mod vest i hele grundens længde havde gehejmeråd Schulin til nabo, havde han mod øst som naboer en række ejere af grundene ud mod Pilestræde. Deriblandt hans første hustrus fader Jerome Girard, der ejede nr. 72 Købm. kv., det hus, »hvor Skiltet det brændende Hierte udhænger«, som der står i hans skøde af 11. juni 1732, tinglæst 16. juni samme år, fra vinhandler Frederic Lafont.⁹⁷

4. februar 1742, den dag, Girard døde, oprettede ægteparret Girard et testamente, konfirmeret 9. februar s.å.,⁹⁸ hvorefter deres bo efter den længstlevendes død skulle tilfalde Jerome Girards datter, Marie Jeanne Toyons efterladte børn avlede med Matthieu Toyon, idet dog 30 rdlr. skulle gå til de fattige i den fransk-reformerte menighed.

Testamentet er til vitterlighed underskrevet af den tidligere nævnte kantor Joseph Lort og guldsmeden Jean Marc Lenoir.⁹⁹ Ejendommen blev på begæring af Toyons søn Etienne solgt ved auktion 5. august 1750 for 1497 rdlr. til grosserer Behrend Wesely.¹⁰⁰

En anden nabo var den kendte vinhandler, medlem af den fransk-reformerte kirkes konsistorium, Jean Cortaud (1705-81), søn af vinhandler David Cortaud (1669-1746) og Barthélemie Colomb (1677-1755).¹⁰¹

Jean Cortaud boede i Etienne Pechées hus Købm. kv. 71, efter at denne var rejst til Fredericia, og købte det ved skøde af 13. juli 1736, tinglæst 12. februar 1737.¹⁰²

Hos Cortaud i Pilestræde logerede i 1743 J. F. Classen som teologisk student, hvilket er undgået såvel hans ældre som yngre biografs opmærksomhed.¹⁰³

Jean Cortaud flyttede senere til Kongens Nytorv, og det var i hans hus her, at den bekendte unge skuespillerinde Carolina Amalia Thielo døde i 1754.¹⁰⁴

En fornem gæst

Der kan næppe være tvivl om, at Toyon nu besad det fornemste værtshus i byen. På Geddes kort kaldes det »Stadens Herbergs Huus«. Hvem har logeret her? Nogen gæstebog er desværre ikke opbevaret.

Tilfældigvis vides besked om een gæst, men det drejer sig til gengæld om en personage, der besøgte landet i et højvigtigt ærinde, nemlig den overordentlige svenske ambassadør Carl Gustaf Tessin.¹⁰⁵

Danmark befandt sig i 1743 i en penibel udenrigspolitisk situation på nippet til at geråde i krig, ikke blot med Sverige men også med Rusland.

18. november 1742 var Karl Peter Ulrik, den senere kejser Peter III af Rusland, af det gottorpske hus, søn af hertug Karl Frederik og Peter den Stores datter Anna, blevet valgt til russisk tronfølger af sin moster kejserinde Elisabeth. Dette måtte fra et dansk synspunkt siges at være et meget beklagelsesværdigt og farligt valg i betragtning af det modsætningsforhold, der bestod imellem den gottorpske hertugslægt og det danske kongehus, og senere skulle det jo også vise sig, at så snart kejserinde Elisabeth var død i 1762, og Karl Peter Ulrik havde bestegit tronen som Peter III, lod han russiske tropper rykke mod Danmark, og kun hans hurtige abdikation og drab befriede Danmark for krigsfare.

Ikke desto mindre udløste tronfølgervalget i Rusland i 1742 en vis optimisme her i København, og grunden var den, at Karl

Peter Ulrik dermed måtte give afkald på at blive tronfølger i Sverige, hvortil han få dage i forvejen var blevet valgt af den svenske rigsdag. (Karl XII's søster var hans farmoder).

Den danske konge Christian VI omgikkes nemlig med planer om at blive svensk tronfølger, eller at få kronprinsen, den senere Frederik V, valgt, og den dansk-norske minister i Stockholm Gustav Grüner arbejdede ivrigt derfor.

Karl Peter Ulrik af Gottorps valg til svensk tronfølger 5. november 1742 krydsede alle planer om en dansk tronfølger, men hans afkald få dage efter åbnede nye muligheder.

At der var kredse i Sverige, der ønskede kronprins Frederik af Danmark som tronfølger, foreligger der mange beviser for, og det skyldtes dels udenrigspolitiske grunde og dels udsigten til ved dansk-norsk hjælp, eventuelt militær, at få Finland tilbage ved fredsforhandlingerne i Åbo.

Men kronprins Frederik havde en farlig medbejler, der skulle gå af med sejren, nemlig Adolf Frederik af Gottorp, kejserinde Elisabeths protegé. Ved at vælge Adolf Frederik til konge slap svenskerne med kun af afstå en del af Finland, og 3. juli 1743 fandt tronfølgervalget sted.

Christian VI og regeringen måtte se det danske kongehus dødsfjender af huset Gottorp bestige Ruslands og Sveriges troner.

Udsigten til, at den hertugelige del af Holsten ved arv skulle tilfalde en svensk konge, skuffelse over, at kronprinsen ikke var valgt til svensk tronfølger, og endelig talrige meddelelser om bevægelse i den svenske bondestand til gunst for kronprins Frederik, fik Christian VI til at opruste og beslutte et indfald i Sverige.

Den svenske regering sendte i juli 1743 grev Carl Gustaf Tessin til København for at undgå en krigerisk konflikt med Danmark.¹⁰⁶

I et brev fra historikeren Jacob Langebek til Frederik Rostgaard af 22. juli 1743 hedder det:¹⁰⁷ »Greve Tessin kom her til Byen i

Aftes Kl 8 og logerer hos Toujon, havende to Skildvagter for Porten, Gud give hans Ærende var oprigtig godt for os Danske«. Oplysningen i Langebeks brev bekræftes af skattemandtallet 1743, Købmager kv. nr. 36, hvor der om Toyon er anført: »Hos ham logerer Greve Thessin med sine Domestiqver«.

Formentlig har Tessin boet hos Toyon under hele sit ophold fra 21. juli 1743 til i marts 1744.

Selv om det sikkert var kejserinde Elisabeths trusel om at ile Sverige til hjælp i tilfælde af et dansk angreb, der bevirkede, at Christian VI »stak det halvt udtrukne sværd i skeden« (Holm), så har Tessins underhandlinger, der førte til den svenske erklæring af 24. februar 1744, sikkert haft sin betydning, skønt han ikke kunne tilbyde Adolf Frederiks renunciation, og skønt hans plan om et ægteskab mellem samme og Christian VI's datter Louise mislykkedes.

For Toyon var Tessin sikkert en velset gæst, der ved kronprinsesse Louises indtog 11. december 1743 lod sig gøre en kostbar ekvipage, der blev trukket af 8 hvide heste, og holdt prægtigt og kostbart taffel for at vinde alles hjerter.¹⁰⁸

Det sidste opnåede han nu ikke. Stemningen her i København var i de dage temmeligt forbitret mod Sverige. Selv et halvt år efter, i begyndelsen af 1744, fornærmede nogle hyrekuske grev Tessin og hans domestiker, da han kørte igennem Købmagergade. Lemfældigt blev der ikke taget på denne insult, og de forvorne kuske blev dømt til fæstningsarbejde på livstid, men Tessin bad om nåde for dem, og de slap med at måtte begive sig til hans hotel og bede om forladelse.¹⁰⁹

Den fjendtlige indstilling forklarer, at der blev posteret skildvagter foran Toyons gård, medens Tessin logerede. Der fortælles, at da han ankom og så, at der var een skildvagt for porten, skal han have skrevet til kommandanten, at hvis den vagtpost var sat

for hans sikkerheds skyld, var det for meget, da han med sine egne folk nok skulle sørge for sin sikkerhed, men var det for hæderens skyld, var det for lidt. Derfor fik han to.¹¹⁰

Det skal iøvrigt også været gået hedt til i selve Toyons hus under Tessins ophold. Ved en middag med den russiske gesandt Johan Albrecht Korff skal denne i en diskussion om de omtalte ægteskabsplaner mellem prinsesse Louise og Adolf Frederik have optrådt så stormende, at Tessin havde besvær med at dæmpe ham ned.¹¹¹

Bedre blev forholdet mellem Tessin og Korff ikke, da ægteskabsplanerne mellem Adolf Frederik og den preussiske konge Frederik II's søster Louise Ulrika kom frem i foråret 1744. Ikke desto mindre kunne Tessin 5. marts 1744 være til stede som »frère visiteur« i logen St. Martin i Korffs hus endog sammen med den preussiske diplomat Heusinger.¹¹²

I arkivet på Ericsberg i Sverige findes en række breve fra København skrevet af Tessin til hans hustru Ulla Sparre.¹¹³

Om de indeholder noget af historisk interesse, kan ikke siges, da de ikke er publiceret.

I 1744 boede hos Toyon en anden fornem herre, nemlig »Prins Carl von Glücksburg«.¹¹⁴

Toyon bliver kgl. køkkenmester

Toyon havde imidlertid ikke blot fornemme logerende, men også spisegæster.

I cand. theol. Hans Barhows Kjøbenhavns Veiviser 1748 står under Østergade: »Tujon spiser hvem kommer. Der 3 Borde. Cavallierbord. Et hvor to Marck f. Maaltidet og en halvbouteillie Viin«, men Toyon er senere, vist 1751, ændret til Hansen.¹¹⁵

Sagen var den, at Toyon 25. november 1747 indgik til kongen

med en ansøgning,¹¹⁶ hvori han anførte, at hans forretninger ved hoffet ikke tillod ham at besørge, hvad der krævedes i hans værts-husprivilegium af 20. februar 1739, og at ingen af hans børn efter hans død kunne påtage sig det. Imidlertid skriver han videre i sin ansøgning, at han har fundet en mand, nemlig Lars Hansen boende i det såkaldte Fiskerhus uden for stadens Østerport, der er habil og bekvem og vil købe hans gård på Østergade. For at denne overdragelse kan komme i stand, er det dog nødvendigt, at kongen tillader for det første, at Toyons privilegium følger stedet, så længe det bruges til traktørhus og fremmedes indlogering, og for det andet, at køberen får lov at indkøbe og udsælge vin og holde åben vinkælder uden at have med vintapperlavet at bestille, noget, som det ikke havde været nødvendigt at tillade Toyon, da han allerede hertil var berettiget.

Magistraten anbefaler 11. december 1747 andragendet, »end-skønt det strider mod de Vintapper Lauget her i Staden kongelig allernaadigst meddelte Laugs Articler«.¹¹⁷

20. december 1747 fik Toyon sit andragende bevilget,¹¹⁸ blot med den undtagelse, at toldfriheden til indførsel af møbler til værtshuset bortfaldt, og 29. december 1747 fik Lars Hansen privilegiet overført.

Mange år efter¹¹⁹ – i begyndelsen af det 19. århundrede – søgte kammerjunker Emil Scholten, ejeren af ejendommen, der ved matriklen af 1806 havde fået nr. 53, at benytte sig af Matthieu Toyons privilegium af 1739 til at forskrive vin uden at have noget med lavet at gøre, men oldermanden gik imod og hævdede, at rettigheden måtte være ophørt, da ejendommen blev udset til »tempel for retfærdigheds håndhævelse«. Til denne sprogløst skal bemærkes, at ejendommen som nævnt blev købt til Hof- og Stadsretten, nemlig ved skøde af 10. december 1773, tinglæst 10. januar 1774, og solgtes 25. marts 1816 til kammerjunker Emil

Scholten,¹²⁰ da retten flyttede hen i det da nye Råd- og Domhus på Nytorv.

Efter at kongen havde været Toyon nådig og knyttet privilegiet til gården på Østergade, solgte han den som forudsat i ansøgningen til Lars Hansen boende i »Fiskerhuset« uden for Østerport for 9000 rdlr.

Af skødet, der er udstedt 11. juni 1748, tinglæst 25. juni s.å.,¹²¹ fremgår det, at Lars Hansen allerede havde taget gården i besiddelse 1. januar 1748, altså næsten samtidig med, at han fik det kongelige privilegium.

Skødet er ikke underskrevet af Matthieu Toyon, men af hans ældste søn Etienne Toyon, og i skødeprotokollen er citeret en oversættelse af et på fransk skrevet brev fra Matthieu Toyon, der opholdt sig i Slesvig, til hans søn med fuldmagt til »at afgøre og at underskrive alt, hvad som angår gården«. Sikkert allerede kort efter tronskiftet 6. august 1746 er Toyon blevet knyttet til hofholdningen formentlig ved sin bekendt overhofmarskal Friedrich Carl v. Gram, der var medlem af den fransk-reformerte kirkes konsistorium.¹²² I det omtalte kgl. åbne brev af 20. december 1747 benævnes han som kgl. køkkenmester,¹²³ selv om han først fik sin udnævnelse 11. marts 1749.¹²⁴

Toyon var en driftig og vel også ret velhavende mand. Som nævnt havde han i 1728 i sin gård i Pilestræde af tjenestefolk 4 karle og drenge og 5 piger, så det er forståeligt, at dr. F. J. Meier skriver, at »hos ham har der virkelig været godt at bestille«.¹²⁵

At Toyon var ret velsitueret, fremgår af, at han i 1739 fulgte vinhandlerlavets opfordring til at yde forstrækning til statskassen og gav 500 rdlr.¹²⁶ Ved den ekstraordinære beskatning i 1743 betalte han 100 rdlr.¹²⁷

Der er flere eksempler på, at Toyon ydede sine landsmænd hjælp og støtte.

Medens han boede i Pilestræde, boede skrås overfor ham Frédéric Lafont i Købmager kv. 72 i det hus, som Toyons svigerfader Girard i 1732 købte. I 1712 havde Lafont fået kgl. bevilling til at indtages i vinhandlerlavet,¹²⁸ men forretningen gik vist ikke særlig godt, da han i 1724 fik to års moratorium for kreditorernes krav.¹²⁹ Han var født 1675 i Frankrig og døde 9. april 1739 i København og var gift med Anne Marguerite Jean (1689-1736).¹³⁰

Mod et gælds brev tinglæst 13. december 1734 ydede Toyon et lån på 500 rdlr. courant til Frédéric Lafont, der på det tidspunkt boede uden for Vesterport ved »Steenbroen«.¹³¹

Toyon som kalkfabrikant

Det var også i anledning af hjælp til en betrængt landsmand, at Matthieu Toyon blev panthaver og senere medejer af kalkfabrikken uden for Østerport.

Efter Københavns brand i 1728 fik to franskmænd Felix du Sart og Antoine Bonfils 15. marts 1729 privilegium på at anlægge et kalkbrænderi og otte års eneret på at brænde kalk »paa en egen besynderlig maade, som her i landet forhen ikke har været brugelig«, hvilket gådesprog vistnok betød med stenkul som brændsel. Samtidig fik de overladt to kalkovne i Rüsensteens bastion.¹³² 30. november 1731 fik de to interessenter tilladelse til at flytte uden for Østerport og et lån på 5000 rdlr. af den kgl. kasse, hvoraf hvert år skulle tilbagebetales 1000 rdlr. Den 24. marts 1732, tinglæst 2. marts 1733, fik de skøde på en grund uden for Østerport tilhørende magistraten, og på den såkaldte Bådsmændsskanse blev anlagt »Kalkfabriqven«, der senere kom til at hedde Det Gamle Kalkbrænderi, beliggende for enden af Gamle Kalkbrænderivej. Kalken blev brudt på Saltholm.¹³³

Felix du Sart havde, kort forinden han fik kalkbrænderiprivi-

legiet, fået bevilling til teglbrænding 14. februar 1729¹³⁴ og fik i 1730 sammen med Jean Jean skøde på Kronborg Teglværk ved Snekkersten.¹³⁵

Jean Jean, le jeune, døde på teglbrænderiet ved Helsingør 4. maj 1751.¹³⁶ Han blev 21. januar 1711 gift med Arnoulde van Hemert (1691-1720).¹³⁷ Det er således urigtigt, når Clément og efter ham Nyrop i sin afhandling om helsingørske industriforhold anfører, at han var gift med Susanne Macculoch. Det var broderen Antoine Jean (1692-1738), der var gift med hende.

I Bobés stamtavle over familien Jean opføres Jean Jean, le jeune, som det yngste barn i ægteskabet mellem Jean Jean, le père, vinhandler og apoteker, og Elisabeth Berlie, altså som yngste broder til den lige nævnte Antoine Jean og den tidligere nævnte Anne Marguerite Lafont, f. Jean, men det er i hvert fald en forkert placering, da han i så tilfælde skulle være født efter 1704, og Bobé anfører selv, han blev gift 1711.¹³⁸

Slår man efter i den fransk-reformerte kirkebog, vil man finde en tilførsel i anledning af vielsen: »Jean Jean Bourgeois et Marchand de cette ville fils de Monsr Jean et de defunte Dame Marie. Ces l'un et l'autre nés à Anduse en Languedoc«.¹³⁹ Dette tyder stærkt på, at Jean Jean, le jeune, er barn af et tidligere ægteskab og født før 1689.

Felix du Sart var blandt de bygningshåndværkere, der kom her til efter branden i 1728 og fik lov til at virke uden lavstvang. Samtidig med hans virksomhed som teglbrænder og kalkbrænder var han tillige konduktør for den bekendte bygmester Philip de Lange.¹⁴⁰

Endvidere gav han tegninger til den i 1732-34 opførte Frederiksberg Kirke.¹⁴¹

Forinden du Sart og Bonfils havde fået skøde på grunden, indgik de 15. januar 1732 en interessentskabskontrakt, men om for-

tolkningen af denne opstod der snart tvist imellem dem, og for at undgå sine kreditorers retsforfølgning under processen opnåede du Sart 3. januar 1733 hos Matthieu Toyon dels en kredit på 2000, evt. 2500 rdlr., mod at lade tinglæse et skadesløsbrev og dels et lån på 2000 rdlr. mod at lade tinglæse en panteobligation.¹⁴²

Efter du Sarts død begærede Toyon 16. december 1735 hans halve part stillet til offentlig auktion, og den blev 3. januar 1736 ham tilslået som højstbydende for 3000 rdlr. og overtagelse af en kgl. prioritet på 2000 rdlr., hvoraf de 1000 rdlr. var forfaldne. Auktionsskødet, der udstedtes 28. april 1736, blev tinglæst 29. oktober 1736.¹⁴³ Vitterlighedsvidne var teglværksejer Jean Jean.

Kort forinden havde Toyon fået bevilling til samfrændeskifte¹⁴⁴ med sine syv børn, afsluttet 14. august 1736, umiddelbart før han 22. august 1736 indgik ægteskab med Sara Louise Fabritius.

For børnenes mødrearv på 5050 rdlr. gav han dem sikkerhed ved en prioritet i kalkfabrikken på 4000 rdlr.¹⁴⁵ og i gården i Pilestræde på 1050 rdlr.¹⁴⁶

Vitterlighedsvidne var Toyons kollega Jean Valleau (1682-1767), der i 1712 havde fået privilegium som vinhandler, men i 1716 fik borgerskab i Helsingør. Ligesom sin kone Anne Dechezaulx var han med forældrene som barn flygtet fra Ile de Ré.¹⁴⁷

Da gården i Pilestræde solgtes, fik børnene en 2den prioritet af tilsvarende størrelse i gården på Østergade.¹⁴⁸

Ved gårdens salg i 1748 blev de fire endnu umyndige børns arv, ialt 2525 rdlr., givet sikkerhed ved prioritet i kalkfabrikken.¹⁴⁹

I 1738 havde Toyon fået prolongeret privilegiet på fabrikken, som han da drev sammen med Antoine Bonfils enke Gabrielle Pigeon.¹⁵⁰ 26. april 1748 blev privilegiet forlænget med ti år.¹⁵¹ Uden iøvrigt at komme ind på kalkbrænderiets historie skal lige i forbigående nævnes, at Toyon leverede kalk til naboen på Østergade gehejmeråd Schulins opførelse af Frederiksdal i 1744.¹⁵²

Ved skøde af 7. februar 1749, tinglæst 10. februar s.å., solgte Toyon sin halvpart af kalkfabrikken til kgl. hederider Peter Abraham Oberkamp for 8000 rdlr.¹⁵³

Foruden at være en ret velsitueret mand var Toyon utvivlsomt en anset og velmeriteret borger. Således var han medlem af den fransk-reformerte kirkes konsistorium¹⁵⁴ og blev i 1753 optaget i »Det kgl. kjøbenhavnske Skydeselskab«. ¹⁵⁵

Toyons segl.

Efter eksemplaret på hans og hans hustrus
gensidige testamente af 5. maj 1745

Toyons sidste år

5. maj 1745 underskrev Matthieu Toyon og hans anden hustru Sara Louise Fabritius et testamente, hvori det hedder: »at eftersom det icke haver behaget den almægtige Gud at velsigne Vores Egteskab med Livsarvinger, hvilket ei heller er ventelig, skal Jeg Sara Louise Fabritius, naar min kiere Mand Matthieu Toyon ved Døden skulle afgaa, og jeg hannem overlever, icke nyde videre Lod eller Deel udi hans efterladende Boe og Midler end den Capital 4000 Rdr, som skal settes paa Rente udi fast og sickert Pandt paa den Maade, at jeg deraf kan nyde den aarlige Rente paa 200 Rdr, saa længe jeg lever, og naar jeg ved Døden afgaar af Capitalen en sømmelig Begravelse hvorefter da hvad ved min dødelige

afgang af Capitalen overbliver fra min Begravelses bekostning skall tilfalde min kiere Mand Matthieu Toyons børn af første Egteskab til deling efter Loven«.

Videre hedder det i testamentet: »at jeg Sara Louise Fabritius efter min kiere Mands Død, om jeg hannem overlever, skal have en fri Bolig enten udi gaarden paa Østergade eller ved Kalk-Fabriquen uden Stadens Øster Port, hvor jeg selv forgodtbefinder med de der til behøvende Meubler uden derfor at svare nogen Leje«. ¹⁵⁶

På testamentet finder vi Toyons segl, der viser et skjold kronet af en hjelm med fjerbusk. I skjoldet er et træ under to stjerner. På venstre side af hjelmen et M, på højre side et T, Toyons initialer.

Testamentet er til vitterlighed underskrevet af hustruens fætter Just Fabritius (1703-66) samt af Joost van Hemert (1696-1775). To meget fremstående mænd i det københavnske borgerskab, begge handelsmatadorer og begge direktører, eller som det hed commissairer for Kurantbanken. De skal ikke her nærmere omtales, da deres udførlige biografi naturligvis forefindes i Dansk biografisk Leksikon. ¹⁵⁷

Det skal blot anføres, at de begge var medlemmer af den tysk-reformerte kirkes presbyterium.

En datter af Just Fabritius, nemlig Charlotte Fabritius (1745-66), blev i 1763 gift med en søn af Joost van Hemert, nemlig Peter van Hemert (1734-1810), senere direktør for Asiatisk Compagni.

Som allerede nævnt var ægteparret Toyon dåbsvidner ved hustruens fætre, brødrene Michael og Just Fabritius børns dåb, og som det senere skal omtales, var Joost van Hemerts søstersøn i 1742 blevet gift med en datter af Toyon.

Matthieu Toyon og Sara Louise Fabritius fælles testamente blev først konfirmeret 6. december 1748. ¹⁵⁸ Dette skete umiddelbart før Sara Louise Toyon, f. Fabritius død. 13. december 1748 får

nemlig Toyon tilladelse til uanset forordning af 1682 om ligbegravelse at overtrække hendes kiste og forsyne den med kisteplade.¹⁵⁹

Datoen for hendes begravelse fremgår ikke umiddelbart af kirkebogen for den tysk-reformerte menighed, men under 19. december 1748 står anført: »Die alte Mad. Fabritius«, og en gennemgang af familien Fabritius stamtavle udelukker, at det kan være nogen anden end Toyons hustru.¹⁶⁰

24. maj 1754 fik Matthieu Toyon tilladelse til, at døtrene måtte gå i lige arv med hans sønner.¹⁶¹

Det hedder i bevillingen, »at eftersom Vores Kjøkkenmester Matthieu Toyon for os allerunderdanigst haver ladet andrage, at hand i henseende til hans Alderdoms tiltagelse og hans kræfters aftagelse intet hellere ønsker eller ligger ham mere paa Hiertet end, at hans ved hans dødelige Afgang efterladende Børn, som er 2 Sønner og 4 Døtre, der alle skal være myndige og med hvilke hans Børn, han efter deres Moder forlængst skal have ladet holde lovligt Skifte, saa at de havde erholdt deres Mødrene Arv efter loven, maatte efter hans Død med hverandre gaa lige Arv . . , have vi bevilget og tilladt« o.s.v.

Knapt et år efter afsluttede Matthieu Toyon sit begivenhedsrige, omskiftelige og virksomme liv. I den fransk-reformerte kirkebog står skrevet:¹⁶² »Le 18 mai 1755 Dimanche au soir est mort agé de 65 ans et six semaines Mr *Matthieu Toyon* de Gascogne, chef de la cuisine du Roy, il a été enterré le 22 du dit mois dans le Cimetière de notre Eglise«.

Toyons børn

Matthieu Toyons liv var ikke uden personlige sorger og bekymringer. Hans første hustru, der var hans jævnaldrende, døde fra

ham og deres børneflokk i en tidlig alder. Også hans anden kone døde fra ham, så han de sidste år af sit liv måtte leve som enke-mand.

Af hans 11 børn med den første kone døde 3 sønner og 1 datter som ganske små, medens 1 voksen søn døde før ham.

Bobé¹⁶³ har bragt en fortegnelse over hans børn, men den er så fejlfuld, at det er ganske utroligt. For een af døtrene er dødsdagen angivet som vielsesdato, og svigerfaderen med hans fødsels- og dødsdato er anført som ægtefælle!

I det følgende er givet en fortegnelse over Toyons børn, der som nævnt alle er avlet i hans første ægteskab, og det bemærkes, at alle er døbt i den fransk-reformerte kirke i København.

1: Didelof Paul Toyon, f. 12. oktober 1719, d. 26. april 1720.

2: Marie Marguerite Toyon, f. 16. november 1720, d. 29. november 1721.

3: Jean Toyon, f. 25. januar 1722, d. 21. marts 1723.

4: Etienne Toyon, f. 25. februar 1723, d. 1755. En af hans faddere var Etienne Pechée, efter hvem han blev opkaldt. Pechée rejste som omtalt p. 13 på sine gamle dage til Fredericia, hvor han sluttede sig til den derværende fransk-reformerte menighed. Efter at hans hustru Marie Dumas var død, oprettede han 15. november 1743 et testamente¹⁶⁴ affattet på fransk, hvorefter han testede 100 rdlr. til sin gudsøn Etienne Toyon, og 100 rdlr. til sin anden gudsøn Etienne Sayaux, f. 17. maj 1721, søn af det tidligere omtalte ægtepar Jacob Sayaux og teatermester Capions datter Marguerite, ved hvis bryllup i 1716 Pechée desuden havde været forlover.

Pechée havde sine midler i form af en panteobligation i Jean Cortauds p. 33 omtalte ejendom i Pilestræde (Købm. kv. 71), stødende op til Toyons gård på Østergade. Etienne var, da hans ældre søskende var døde som små, sin faders ældste søn, og som

sådan bistår han som omtalt p. 39 25 år gammel i 1748 sin fader ved salget af gården på Østergade under dennes fraværelse på rejse.

I 1747 blev Etienne Toyon optaget som broder i logen »Zorobabel«, hvor han 6. januar 1749 blev valgt til skatmester og genvalgtes 24. juni 1749, men fratrådte i 1750. Han nævnes som værende til stede 18. januar 1751.¹⁶⁵

14. december 1748 blev han ansat som regimentsskvartermester i garden til fods,¹⁶⁶ et embede som forgængerens skal have fået lov at afstå ham mod klingende mønt.¹⁶⁷ Etienne fratrådte dog stillingen tre år efter 6. oktober 1751. Han trådte nemlig i tjeneste i Asiatisk Compagni, hvis direktion talte flere medlemmer, hvortil han var knyttet med familiære bånd, således etatsråd Joost van Hemert, etatsråd J. F. Wever, der havde ægtet Michael Fabritius enke, og etatsråd van Hurck, der var gift med en søster til brødrene Michael og Just Fabritius.

I 1753 sejlede Etienne som 1ste supercargo med kompagniets skib »Princesse Wilhelmina Carolina« under kaptajn Poul Kock til Kina, men på hjemrejsen i 1755 forliste skibet, og alle ombordværende omkom.¹⁶⁸

5: Jean Pierre Toyon, f. 14. februar 1724. Han blev sat i vintapperlære i 1738 hos P. J. Salathée, og var som svend beskæftiget hos sin fader.¹⁶⁹ Den 29. maj 1747, altså 23 år gammel, fik han borgerskab som vintapper. Jean Pierre skal være død ugift, men datoen er ikke fundet. Dog må dødsfaldet have fundet sted før 1754, da faderen i sit testamente kun nævner to sønner.

6: Anne Marie Toyon, f. 18. april 1725, d. 8. oktober 1795.¹⁷⁰ 5. september 1742 gifter Anne Marie Toyon sig i fransk-reformert kirke¹⁷¹ med Jean Macculloch, døbt 23. januar 1711.¹⁷² Han var søn af købmand Thomas Macculloch,¹⁷³ der 16. december 1705¹⁷⁴ var blevet gift med Marie van Hemert (1688-1733).

Sidstnævnte var datter af den kendte vinhandler Pieter van Hemert (1648-1703), der kom hertil fra Holland og var medstifter af den reformerte menighed.¹⁷⁵

Hun var søster til den kendte handelsmand, direktør i Asiatisk Compagni og Kurantbanken Joost van Hemert (1696-1775)¹⁷⁶ og til vinhandler Gysbert van Hemert (1700-55), der ligesom broderen var medlem af den tysk-reformerte kirkes presbyterium. Endvidere var hun søster til Charlotte Amalie van Hemert (1684-1711), gift med lægen Robert Macculloch fra Skotland (1652-1726)¹⁷⁷ og endelig til den p. 41 omtalte Arnoulde van Hemert (1691-1720), gift 1711 med den senere teglværksejer Jean Jean.

Jean Maccullochs moder Marie Macculloch, f. van Hemert, boede som enke til sin død på Østergade (Øster kv. 8) i en gård, der ejedes af Alexander Ross (1659-1722) enke Catharine Elisabeth, f. Abbestée, en søster til Elisabeth Marie Fabritius, f. Abbestée, vinhandler Herman Fabritius hustru.

Imellem de to skotske familier Ross og Macculloch var der familiære bånd.¹⁷⁸

Jean Macculloch fik borgerskab som vintapper 18. marts 1739, men optagelsen i vintapperlavet voldte besvær. Ganske vist var han udlært hos sin morbroder Gysbert van Hemert og derefter hos Salathée og indskrevet som svend i oktober 1734, men siden havde han været 1½ år hos en vinhandler i Bordeaux og derefter i Hamburg, hvorfra han kom hjem 1737, og tjente derefter som svend hos Gysbert van Hemert. Oldermændene ville ikke anerkende, at han havde tjent som svend i 3 år og var også utilfreds med, at han ikke boede hos sin mester og morbroder Gysbert van Hemert, men hos sin anden morbroder direktøren for Kurantbanken Joost van Hemert. Det endte dog med, at han blev optaget 4. september 1739.¹⁷⁹

Ved auktionsskøde af 23. februar 1743, tinglæst 10. juni s.å.,¹⁸⁰

erhvervede Jean Macculloch den såkaldte Cort Adlerske gård i Strandgade på Christianshavn (Chrhvn. kv. nr. 18 B), nuværende gadenr. 22. Den foregående ejer var Ole Lange.

Efter at have ejet gården i Strandgade i fem år solgte Macculloch den ved skøde af 11. juni 1748, tinglæst 17. juni s.å.,¹⁸¹ til Rasmus Rohde for 5000 rdlr.

Jean Macculloch blev senere supercargo i Asiatisk Compagni¹⁸² og døde i Kina 1761.¹⁸³

1. september 1756 oprettede ægteparret et på tysk affattet gensidigt testamente, der konfirmeredes 4. december 1761.¹⁸⁴ Nogle måneder før sin død i 1795 traf enken en ganske ejendommelig testamentarisk disposition.¹⁸⁵ Hun indsatte sin søsterdatters mand, grosserer Rasmus Sternberg Selmer (1750-1833), til universalarving på den betingelse, at han for det første betalte hendes gæld, standsmæssige begravelse, og 20 rdlr. til de fattige i den fransk-reformerte menighed og for det andet betalte 6000 rdlr. til hendes søstersøn, stadsmægler J. C. F. Gandil (1759-1810), og for det tredje sammen med stadsmægler Gandil udbetalte årlig 400 rdlr. til deres henholdsvis svigermoder og moder, hendes nedennævnte søster Louise Anne Gandil, f. Toyon (1728-1803).

Endelig skulle d'herrer Selmer og Gandil årlig udbetale 100 rdlr. til hendes nedennævnte svoger Gottlieb-Frédéric Laurent (1724-97), der havde været gift med hendes anden søster Jeanne, og efter hans død 150 rdlr. årlig til hans datter, altså hendes søsterdatter Charlotte Laurent (1754-1817), som var gift i Sverige, og som hun i testamentet erklærer ikke at have hørt fra i 16 år. Anne Marie Macculloch, f. Toyons lavværge var hendes afdøde mands fætter etatsråd Peter van Hemert (1734-1810), søn af ovennævnte etatsråd Joost van Hemert.

7: Jeanne Toyon, f. 30. april 1726, begr. 3. september 1756 i Stockholm.¹⁸⁶ Hun ægtede 17. juli 1748 i fransk-reformert kirke¹⁸⁷

Gottlieb-Frédéric Laurent, f. 10. november 1724 i Lissa i Polen og døbt i Danzig,¹⁸⁸ død 10. november 1797 i Lyngby.¹⁸⁹ Faderen var vinkyper, senere källarmästare ved det svenske hof Isac Laurent (1684-1749)¹⁹⁰ og moderen Charlotta Hardemstorff.

Gottlieb-Frédéric Laurent var kyper, senere rejsekällarmästare ved kong Adolf Frederiks hof. I 1770 opholdt han sig her i Danmark¹⁹¹ og fra 1775 i Kongens Lyngby. Ved folketællingen 1787 opføres han som 64-årig enkemand, der lever af sine midler og har pension.

I ægteskabet var 4 børn, hvoraf to nåede voksenalder, nemlig en søn og en datter. Sønnen Johan Frédéric Laurent, døbt 21. juni 1753 (Tyska församlingen), var källarmästare ved kong Gustaf III's hof og døde ugift i Rusland.

Datteren Charlotte Louise Laurent, f. 1754, var kammerjomfru hos enkedronning Lovisa Ulrika (1720-82) og blev 8. juli 1784 gift med understaldmesteren hos denne, Jacob Nils Sparre til Rossvik i Södermannland (1754-1827).

Charlotte Louise Sparre, f. Laurent, døde på Rossvik i 1817. Gennem sin datter Eleonora Juliane Sparre (1785-1832), gift i 1815 på Rossvik med major Jonas Gyllenberg, har hun en talrig efterslægt i Sverige.¹⁹²

Carit Etlar alias Carl Brosbøll har skrevet en fortælling »Jeanne Tuyon eller Kjøbenhavns Folkeliv« (1849).¹⁹³ Brosbølls svigermoder Christiane Mathilde Thorbjørnsen, f. Selmer (1801-75), var en datter af den tidligere nævnte grosserer Rasmus Sternberg Selmer, der var gift med en søsterdatter af Jeanne Toyon.¹⁹⁴

8: Jérôme Toyon, f. 8. april 1727, d. 21. februar 1728.

9: Louise Anne Toyon, f. 22. juni 1728, d. 2. april 1803.¹⁹⁵ 18. august 1751 blev hun af den fransk-reformerte præst Eyraud viet til Jean Pierre Gandil »dans la maison de Mme la veuve Gandil à la Campagne«.¹⁹⁶ Det vil sige på Østerbro i hendes tilkommende

MATTHIEU TOYON

Matthieu Toyon jun. (1730-85).
Efter maleri tilhørende lrs. Axel Hjuler

hjem, den Gandilske klædefabrik, uden for Nørre og Øster Port nr. 36.

Jean Pierre Gandil var født i Magdeburg 2. oktober 1730¹⁹⁷ som søn af fabrikant Pierre Gandil (1697-1748) og Marie Jacobée Pichot (1700-92).

Med sine forældre kom han til København i 1736, idet faderen efter forhandlinger mellem halvbroderen Christian de la Mare og deputeret i Kommercekollegiet konferensråd Jean Henri Desmercières blev indkaldt til Danmark for at oprette en klædefabrik og fik privilegium 31. august 1736.¹⁹⁸

Ved skøde af 22. oktober 1736, læst 29. oktober s.å. købte Pierre Gandil af overlandbygmester J. C. Krieger ejendommen på Østerbro for 4700 rdlr., strækkende sig fra nuværende Østerbrogade og ned til stranden, omfattende bl.a. Rosenvænget, grænsende mod syd til borgmester Holmsteds og grev Laurvigs ejendomme og længst mod øst til de kgl. fiskerhuse.¹⁹⁹

Pierre Gandil, der i 1742 var udnævnt til kommerceråd, bestyrede også en tid statens valkemølle i Lyngby, indtil den i 1743 blev overdraget til Marten van Dockum, der iøvrigt var gift med Anne-Marguerite Jean, en datter af den flere gange omtalte teglværksejer Jean Jean.²⁰⁰

Ved Louise Anne Toyons bryllup i 1751 med Jean Pierre Gandil blev der foredraget et endnu eksisterende bryllupsdigt.²⁰¹ Familieerne Toyon og Gandil har længe før brylluppet kendt hinanden, hvad der bl.a. fremgår af, at Matthieu Toyon og Marie Jacobée Gandil begge var dåbsvidner ved Marie Jacobée le Maires dåb 12. marts 1741.²⁰²

Jean Pierre Gandil fik borgerskab som dugmager 12. august 1754, men i 1755 afhændedes fabrikken til etatsråd, bankkommissær Peter van Hurck, der var gift med Marie Barbara Fabritius, en søster til ovennævnte brødre Michael og Just Fabritius.²⁰³

23. juni 1758 fik J. P. Gandil privilegium som tobaksfabrikant²⁰⁴ og blev i 1765 optaget i logen Zorobabel.²⁰⁵ Senere skal han være rejst til Rusland, og hvornår han er død, vides ikke.

I ægteskabet var der to børn, begge døbt i den fransk-reformerte kirke. Datteren Marie Susanne Louise Gandil, f. 2. oktober 1758, d. 14. maj 1833 i København, blev gift 28. juni 1780 i Nicolaj Kirke med grosserer Rasmus Sternberg Selmer (1750-1833). Her i sin datter og svigersøns hjem, Nybrogade (Snarens kv. 7) nuværende gadenr. 12, endte Louise Anne Toyon sine dage i sit 75. år.²⁰⁶

Sønnen var den tidligere nævnte stadsmægler Jean Christian Frédéric Gandil, f. 22. december 1759, d. 14. februar 1810 i København.²⁰⁷

10: Matthieu Toyon, f. 28. august 1730 (fr-ref.), begr. 13. maj 1785 (ty-ref.).²⁰⁸ 20. september 1758 blev han i tysk-reformert kirke gift med Marie Christiane Jonquières,²⁰⁹ døbt 1. april 1728,²¹⁰ datter af Louis Jonquières og Elisabeth Marie de Moulin, der var blevet gift 24. september 1722 (fr-ref.).

Dåbsvidner var den p. 25 nævnte vinhandler Leonard Floren, hvis datter senere blev gift med skuespilleren Frederik Daniel Pillooy, og den i note 203 nævnte vinhandler Helvigh Abbestée, som var gift med sin kusine Barbara Marie Fabritius, der som omtalt senere blev gift med Peter van Hurck. Endvidere optrådte som dåbsvidne Marie Meier, f. Woldenburg, enke efter den reformerte præst Jean Meier og søster til den p. 18 omtalte reformerte præst Jacob Rübkes kone Elisabeth Woldenburg. Endelig optrådte som dåbsvidne jfr. Sara Louise Fabritius, der blev gift med Matthieu Toyon sen. og således var fadderske til sin senere mands svigerdatter.

Ved vielsen var brudgommen assistent i Asiatisk Compagni, og hans brud var mademoiselle hos etatsråd Joost van Hemert, hvis

nevø Jean Macculoch som omtalt var gift med brudgommens søster.

Senere blev han supercargo på Asiatisk Compagnis skib »Fredensborg Slot« og rejste i en årrække med dette skib på Kina.²¹¹

Ved skøde læst 10. juli 1770 købte Matthieu Toyon jun. en lystgård i Lyngby tilhørende kommerceråd G. W. Daemen, beliggende mod syd grænsende til Mølleåen og mod vest strækkende sig ned til Lyngby Sø. Han solgte den ved skøde af 7. maj 1781²¹² og døde som nævnt 1785. Det p. 51 gengivne portrætmaleri forestiller sandsynligvis Matthieu Toyon jun. På maleriets bagside er fundet et gammelt segl identisk med det p. 44 omtalte segl på Matthieu Toyon sen.s testamente. Matthieu Toyon jun., der har samme fornavn som faderen, har sikkert arvet hans signet.

14. november 1763 oprettede Matthieu Toyon jun. og hans hustru reciprokt testamente, hvorefter deres fælles midler efter den længst levendes død skulle tilfalde hans søster Louise Anne Toyon og dennes ægtefælle Jean Pierre Gandil og de i dette ægteskab avlede børn.²¹³ Vidne var Gysbert Behagen.

Enken Marie Christiane, f. Jonquières, overlevede ham i mange år og døde først 5. marts 1813, 85 år gammel, som den sidste bærer af navnet Toyon i Danmark.²¹⁴

11: Judith Toyon, f. 22. maj 1732, d. 9. december 1756 (fr.ref.), ugift.

En vindskibelig borger

Det billede, man får af Matthieu Toyon ved, så godt det kan lade sig gøre, at følge ham livet igennem, er absolut sympatisk. Som en fattig dreng af den reformerte tro kom han hertil og tjente trofast først en og så en anden fornem herre, og tjenesteforholdet ophørte

i begge tilfælde ved, at vedkommende opgav bopælen her i København.

Ved sparsommelighed, flid og dygtighed arbejdede han sig op, ikke ad embedsstigen, men i sin borgerlige næring, indtil han så sig som ejer af en af byens smukkeste gårde på Østergade, hvor han i »Stadens Herbergshus« kunne modtage udenlandske gesandter og andre fornemme fremmede gæster. Sin løbebane kunne han slutte med at modtage det ærefulde hverv som selve kongens køkkenmester.

Umiddelbart kunne det tyde på en vis bjergsomhed, når vi ser Toyon optræde som kreditor ved finansieringen af teatret i Lille Grønnegade og senere som kalkfabrikant på Østerbro, men en undersøgelse af omstændighederne viser, at foranledningen i begge tilfælde har været en håndsækning til økonomisk betrængte landsmænd og venner på linie med, at han ydede direkte pengelån til betrængte medlemmer af den fransk-reformerte menighed.

At han var personlig værdsat såvel inden for menigheden som af det københavnske borgerskab, har man vidnesbyrd om ved hans valg til kirkens konsistorium og til broder i skydeselskabet.

Ved sit eget og sine børns ægteskab fik han familiær forbindelse med reformerte familier som Abbestée, Fabritius, Gandil, van Hemert, Jean, Macculloch og Ross, der alle spillede en vis rolle i datidens københavnske næringsliv.

I den generation, der dannedes af de reformerte emigranternes børn, knyttedes der ved ægteskaber så mange slægtskabsbånd, at man næsten kan sige, at samtlige reformerte familier er beslægtede. I vid udstrækning gjorde den samme tilbøjelighed til ægteskab mellem reformerte sig gældende også i den næste generation, ja endog langt ned i det 19. århundrede. Af en vis betydning har det formentlig været, at ifølge forordningen af 6. sept. 1690, der indskrænkede de reformertes privilegier, skulle børn avlet i ægte-

skab mellem en reformert og en lutheraner døbes i en luthersk kirke og oplæres i den lutherske religion.²¹⁵

Toyon var såvel i sit første som andet ægteskab gift med en kvinde af reformert familie, og hans svigerbørn Macculloch, Laurent, Gandil og Jonquières var ligeledes af reformert familie.

HENVISNINGER OG NOTER

Forkortelser:

- Bobé: Louis Bobé: Le Danemark dans ses rapports avec la France, 1935.
Clément: D. L. Clément: Notice sur l'Église Réformée Française de Copenhague, 1870.
D.B.L.: Dansk biografisk Leksikon.
Fr-Ref.: Kirkebog for den fransk-reformerte menighed i København.
H.M.K.: Historiske Meddelelser om København.
K.B.O.: Københavns Bytings Obligationsprotokol.
K.B.S.: Københavns Bytings Skødebog.
K.D.: Kjøbenhavns Diplomatarium.
M.K.: Magistratens Kopibog.
P.T.: Personalhistorisk Tidsskrift.
Ty-Ref.: Kirkebog for den tysk-reformerte menighed i København.
S.R.: Sjællandske Registre.

1. Efter førsteudgaven trykt af Høpfner 1746. I den afskrift, der er foretaget af Benjamin Dass, beroende i Det kgl. norske Videnskabers Selskabs bibliotek i Trondhjem, og som er benyttet af Carl S. Petersen i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter IV, 1917, er navnet stavet Toujon.
2. Festudgaven af Holbergs Komedier og populære Skrifter III, ved Carl Roos, 1924, p. 627. Julius Martensen (Holbergs Komedier 9. bd., 1902, p. 286 fodnote 1) mener, at kokken, som Montaignu forestiller, sandsynligvis er »den i Pilestræde boende Matthieu Toyon, som var fra Gascogne«.
3. »Moralske Tanker« udkom i 1744. Nyeste udgave er med indledning og kommentarer besørgt af F. J. Billeskov Jansen 1943. Citatet findes i originaludgaven på p. 37 og i den nyeste udgave p. 34.
4. E. C. Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil, 1858, p. 65.

5. Fr-Ref. Begr. 1685-1800, p. 59, Clément p. 50.
6. Københavns Rådstueprotokol nr. 15, 1721-22, f. 235. For de fleste andre franske emigranternes vedkommende står som fødested blot »Frankrig«.
7. O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, 1884, p. 213.
8. Indlæg til S.R. 1722 nr. 143, Danske Kancelli Supplikprot. Æ Ø 470.
9. D.B.L.
10. D.B.L. og G. N. Kringelbach: Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848, 1889, p. 76 og Indkv.-mandtal 1717.
11. Fr-Ref. 1685-1728 p. 306.
12. Konceptskifte 9. december 1717, Adelsårb., 1927, p. 45.
13. Fr-Ref. 1685-1728 p. 42.
14. Stamtavlen Formont, Bobé p. 91.
15. Stamtavlen Girard, Bobé p. 91.
16. Fr-Ref. Begr. 1685-1800 p. 41.
17. Fr-Ref. 1685-1728 p. 302.
18. Stamtavlen Musnier, Bobé p. 94.
19. K.D. VIII nr. 699 og 765.
20. Clément p. 10.
21. Bobé: Charlotte Amalie, 1940, p. 180.
22. D.B.L.
23. S.R. 1724 nr. 213.
24. Clément p. 26, Bobé p. 32 har fejlagtigt 1727.
25. Bobé: Charlotte Amalie p. 180.
26. Eiler Nystrom: Den danske Kommedies Oprindelse, 1918, p. 71-72.
27. Werlauff l.c. p. 65. Clément p. 12, 50. O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse VI, 1892, p. 79. Børge Janssen: De Reformerte i Danmark, 1922, p. 131, 166. Bobé p. 48. N. C. Lukman: Fredericia-Kolonien, Århus 1939, p. 69. Clément og efter ham Bobé og Janssen har, at Pechée døde i 1743, men ifølge J. Ludwig: Stamtafle over Slægter i den fransk-reformerte Coloni og Menighed i Fredericia 2. udg., 1896, p. 120 døde han 7. maj 1745; jfr. Registre des Morts, Eglise Reformée Française de Fredericia 1722-1842 p. 15.
28. Ludwig l.c. p. 119. Bobé: Charlotte Amalie p. 169. Lukman har urigtigt 22. juni 1743. Hun var ved sit giftermål med Pechée enke efter købmand Jean Bouillard, med hvem hun var blevet gift 1702 og var da enke efter Jean Choppis. Pechée havde tidligere været gift med Jeanne Pradelle.
29. Om Capion se Torben Kroghs biografi i D.B.L.
30. K.D. VII nr. 262.
31. K.D. VII nr. 1080.
32. K.D. VIII nr. 878.
33. Carl Bruun: Kjøbenhavn II, 1890, p. 571. H. C. Bering Liisberg: København i gamle Dage og Livet i København, 1901, p. 397-98; jfr. s. forf.: Kongens Gæstegaarde og Stadens Værts-huse, H.M.K. 1, VII, p. 109.
34. Billeskov Jansens udgave, 1943, jfr. note 3 p. 496.

35. Extraordinaire Relation for 8. maj 1722.
36. Kbhs. Historie og Beskr. VI, 1892, p. 79.
37. Københavns Ejendomme 1377-1728 II, 1943, p. 16.
38. K.B.S. 1722-24 f. 356.
39. Kringelbach l.c. p. 293. Kirchsteen havde købt gården ved auktionsskøde af 9. aug. 1721 efter afdøde organist ved Trinitatis Kirke Johan Gotfred Richertz.
40. Anne Mazar de la Garde, f. i Camarès nov. 1660, død i Kbh. 7. febr. 1741; jfr. stamtavlen i A. og J. Mazar de la Garde: Slægten Mazar de la Garde, 1921. K.B.O. 1723-24 f. 199.
41. Gengivet i Peter Linde, Georg Borup og Arthur Hassø: Vor gamle Hovedstad, 1929, p. 241. Fotografiet gengivet i København Før og Nu II, 1949, p. 323. Litografi i L. Both: Kjøbenhavn historisk-topografisk beskrevet, 1873.
42. Clément p. 72.
43. D.B.L.
44. Bobé: Christian Wernicke, P.T. IV, 5, p. 169-89.
45. Hofrettens konceptskifter 1725.
46. For det første påtager Toyon sig at give Monsieur Wernicke hver dag til middag en suppe med ris eller roer eller kål eller krebs eller linser eller lignende; derpå en kogt ret, en ragout og en steg alt så afvekslende og så vel tilberedt, som han kan.
- Endvidere skal Toyon som soupér servere en suppe eller krebs eller en anden lille ret, som Monsieur Wernicke kunne ønske. Endvidere to flasker god rødvin om dagen. Endvidere forbeholder Monsieur Wernicke sig ret til somme tider at have en gæst til middag uden at være forpligtet til at betale noget ekstra for det, dog vin undtaget. – En delvis gengivelse i Bernhard Olsen: Intime Papirer og Promemorier fra Holbergs Dage, Frømtidens Nytaarsgave. Ny Rk, 3. årg., 1884, p. 115-16.
47. Kjøbenhavns Huse og Indvånere efter Branden 1728 (udg. af Kjøbenhavns Brandforsikring 1906) p. 234.
48. Af kirken dog vist kun tagværket og inventaret, jfr. Vilhelm Lorenzen: Den reformerte Kirke i Kjøbenhavn, 1913.
49. Clément p. 40.
50. Clément p. 41-42. Sofus Elvius og H. R. Hiort-Lorenzen: Danske patriciske Slægter I, 1891, p. 188. Ellen Mourier: Slægten Mourier, 1918, p. 11.
51. A. og J. Mazar de la Garde: Stamtavle over Slægten Mazar de la Garde p. III. Arthur G. Hassø: Københavns Brandvæsens Historie, 1931, p. 536.
52. Adelsårb., 1923, p. 487.
53. Carl Thrane: Fra Hofviolonerne Tid, 1908, p. 52, 74; jfr. Musikforeningens Festskrift I, 1886, p. 21 ff og Panum og

- Behrend: Musikleksikon, 1940, p. 54.
54. H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377-1728 II p. 18.
55. Tilskueren, 1898.
56. Eiler Nystrom: Den danske Komedies Oprindelse, 1918, p. 75, 91, 93, 226.
57. K.B.O. 1723-24 f. 558, 559, 647.
58. Danske Magazin VI, 3, 1923, p. 195-97. Sayaux boede i Pilestræde (Købm. kv. 84) kun få huse fra Toyon.
59. Københavns Notarialprotokol 1722-23 f. 305. Chr. Bruun: Nogle Bidrag til Oplysning om den danske Skueplads i dens første Aar, Danske Samlinger II p. 369.
60. K.B.O. 1723-24 f. 945.
61. Pierre Sevin, f. 1667, d. 22. juni 1727 i Kbh., jfr. stamtavlen Sevin, Bobé p. 95. Sevin og Pechée, der begge var medlemmer af den fransk-reformerte menighed, var også indbyrdes gamle venner, således var Pechée fadder ved Sevins datter Jeannes dåb allerede i 1698.
62. Når Overskou i »Den danske Skueplads« I, 1856, p. 224 i forbindelse med dette citat siger, at Matthieu Toyon boede på Østergade, er det ukorrekt. I 1727 boede han i Pilestræde.
63. Nystrom: Den danske Komedies Oprindelse p. 218.
64. Tilskueren, 1898, p. 653.
65. Konceptskifte 9. dec. 1717. Marie Nizets moder, enken Marie Jolitan Nizet, omkom ved Operahusets brand, jfr. Louis Bobé: Operahusets Brand paa Amalienborg d. 17. April 1689, 1889, p. 49.
66. Pilloys biografi i Brickas Dansk biografisk Lexicon. Bobé: Bidrag til dansk Theaterhistorie, P.T. VI, 3, p. 71-86. Når Julius Clausen i en note til Hans Barhows Kjøbenhavns Veiviser af 1748 (H.M.K. 1, VII, p. 525-26) om Toyon skriver »Den franske Kok paa Hjørnet af Pilestræde og Østergade, hos hvem Grønnegadescenens Elsker Pillooy tog Tjeneste efter at have afviklet Thalias«, er det ukorrekt. Toyon har aldrig boet på nævnte hjørne.
67. Musikforeningens Festskrift I, 1886, p. 30.
68. M.K. 1741 A nr. 133. S.R. 1741 nr. 203.
69. D.B.L.
70. D.B.L.
71. Omtalen i Montaigus biografi i D.B.L.
72. D.B.L. Supplementbd. Forfatteren til biografien, museumsinspektør Andrup, synes at mene, at maleren Benoit le Coffres hustru, skuespillerinden Marie-Helene le Coffre, f. la Croix, var maleren Frederik la Croix's faster, men det kan ikke være rigtigt.
73. Holberg Aarvog I, 1920, optaget i Afhandlinger i Udvalg, 1945.
74. Vinhandler og Fassbinder Laugs

- Protokol 1717-37 f. 179, jfr. O. Nielsen: Meddelelser om Vintapperlavet 1694-1861, 1894, p. 79-80.
75. M.K. 1733-35 f. 179.
76. S.R. 1733 nr. 315.
77. Lavsprotokollen f. 187.
78. S.R. 1734 nr. 175.
79. Fr-Ref. Begr. 1685-1800 p. 33. I kbg. anføres, at hun ved sin død var »44 ans 8 mois 13 jours«, hvorefter hun skulle være født 16. feb. 1690, når man ikke tager hensyn til kalenderreformen 1700. Der er også ganske rigtigt født en Marie Jeanne Girard den nævnte dato, men det er utvivlsomt en ældre søster af samme navn, død før Toyons hustrus fødsel 15. jan. 1691.
80. Ty-Ref. 1686-1794 p. 117.
81. Smaa biografiske Notitser om nogle Personer fra Holbergs Tid, Hjemme og Ude 1884-85 nr. 9.
82. Stamtavlen, C. Nyrop: Johan Frederik Classen, 1887, Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds VI og Adelsårb., 1920.
83. Genealogisk-heraldisk Selskabs Arkiv, Spec. F. De Nederland-sche Leeuw, 1903, p. 8-10. Når det i hans biografi i D.B.L. står anført, at vielsen skete i Mülheim, er det urigtigt. I Mogens Lebechs kostbart udstyrede værk: Gamle skibe, gamle huse, 1959, bringes en farvereproduktion af et maleri af Michael Fabritius. Men desværre er billedteksten ikke fejlfri. Der anføres, at Michael Fabritius indvandrede fra Brandenburg. Forholdet er, at han er født i København 2. maj 1697 og døbt i reformert kirke.
84. Indlæg til S.R. 1739 nr. 68.
85. Frederik Carl von Gram (1702-82), hofmarskal, blev overhofmarskal 1. juni 1739 (J. Bloch: Stiftamtmand og Amtmand i Danmark 1660-1848, 1895, p. 17). Familien Gram var reformert.
86. S.R. 1739 nr. 68.
87. Lort var kaldt hertil fra Genève i 1725 og fratrådte i 1745, hvorefter han rejste tilbage til Genève (Clément p. 64-65). Men allerede 11. dec. 1741 solgte han gården til Samuel Martin.
88. K.B.S. 1738-39 f. 277.
89. K.B.S. 1738-39 f. 270-71.
90. D.B.L. og Adelsårb., 1923, p. 476. Junge havde købt gården ved skøde af 19. okt. 1731 af prokurator Andreas Brun. K.B.S. 1728-32 f. 689.
91. K.B.O. 1739 f. 122. Jfr. Erik Rode: Det harboeske Enkefrue-kloster, H.M.K. 3, II, 106. Gården havde siden 1684 været i gehejmeråd Harboes og senere i hans enkes besiddelse, til den 1731 solgtes til Andreas Brun. Når H. W. Harbou i P.T. II, 5, p. 30 skriver: »Naar hun (d.v.s. Harboes enke) har solgt denne (d.v.s. gården på Østergade), er ikke oplyst«, kan oplyses, at skødet til prokurator Brun er ting-

- læst 7. maj 1731 (K.B.S. 728-32 f. 481).
92. Oversekretær i Tyske Kancelli, d.v.s. udenrigsminister, Johan Sigismund Schulin. D.B.L.
93. Historiske Afhandlinger IV, 1899, p. 325.
94. Carl Bruun: Kjøbenhavn III p. 623.
95. H.M.K. 2, III, p. 507.
96. Fr. Bokkenheuser: Den Gabelske Gaard, Efterretninger om Efterslægtsselskabets Skole for 1901-02 p. 12; jfr. nu Jørgen Hatting: Efterslægtsselskabet og dets Skole I, 1936, p. 71-74.
97. K.B.S. 1731-32 f. 804.
98. S.R. 1742 nr. 31.
99. Lenoir var født i 1689 i Nyon i Schweiz, død 14. feb. 1748 i Kbh. Når Clément p. 50 har, at han er født 1669, er det en trykfejl. Han forfærdigede i 1731 en disk til den fransk-reformerte kirke, jfr. Chr. Bøje: Danske Guld og Sølv Smedemærker før 1870, 1946, p. 66.
100. K.B.S. 1750-51 f. 283-84. Om køberne se Josef Fischers artikel om slægten Wessely i D.B.L.
101. O. Nielsen: Kbh.s. Hist. og Beskr. VI p. 81. O. Nielsen: Vintapperlavet p. 78, 84. Clément p. 50. Stamtavlen Colomb, Bobé p. 90. Når Bobé (Charlotte Amalie p. 42) vil påstå, at David Cortaud i 1715 samtidig med sin vinhandlerbevilling »eine Bewilligung erteilt wurde, Reisechaisen zu halten«, er det en misforståelse. Det var nogle helt andre personer, der ved samme kongebrev (K.D. VIII nr. 552) fik denne tilladelse.
102. K.B.S. 1735-37 f. 439.
103. Sejer Kühle: Ludvig Holberg og Johannes Iversen, H.M.K. 4, III, p. 223. C. Nyrop (Johan Frederik Classen, 1887, p. 16) mener, at Classen i sin studietid »efter alt at dømme« havde tilhold hos sin moders onkel regimentskvartermester Chr. Walter, og Astrid Paludan-Müller (Generalmajor Classen, 1923, p. 10) gentager blot Nyrops formodning. Forøvrigt var regimentskvartermester Walter ikke J. F. Classens moders onkel, men hans morbror.
104. Fr. Tobiesen: Om Carolina Amalia Thielo, H.M.K. 3, IV, p. 274-76.
105. Greve Carl Gustaf Tessin (1695-1770), jfr. den store biografi i Svenskt Biografisk Lexicon XVIII, 1850, og Svenska Män och Kvinnor 7, 1954.
106. Nærmere om hele baggrunden for grev Tessins sendelse til Danmark, se E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720-1814 II, 1894.
107. H. F. Rørdam: Breve fra Jacob Langebek, 1895, p. 77. Af et senere brev til Rostgaard af 4. aug., hvor forøvrigt Tessins samtale med kongen omtales, fremgår det, at Langebek agtede at rejse kort efter. I et brev til ham fra hans sekretær Lauritz Post

- af 26. aug. omtales, at Tessin har indrettet sig for længere tids ophold. C. Behrend: Breve fra København 1743, H.M.K. 1, VI, p. 394. Tessin var i modtagelsesaudiens 25. juli 1743 og i afskedsaudiens 28. marts 1744, P. Brock: Kong Christian VI's Dagbøger, Danske Samlinger 2, IV, p. 304, 310.
108. Brev fra Langebek til Rostgaard 4. dec. 1743.
109. Holm l.c. II, henv. p. 36.
110. Ehrenheim: Tessin og Tessiniana, Stockholm 1819, p. 94.
111. W. Holst: Carl Gustaf Tessin, Stockh. 1936, p. 144.
112. K. L. Bugge: Det danske Frimureries Historie, 1910, p. 69, 82.
113. Sigrid Leijonhuvud: Omkring Carl Gustaf Tessin I, Stockholm 1917, p. 186 ff.
114. Mandtal 1743-44. Det må være Carl Ernst af Glücksburg (1706-61). Han var oberst af Slesvigske gevorbene regiment til fods, som han afgav i 1744, hvorefter han boede i Rendsburg levende af sin apanage. Broder til hertug Frederik af Glücksburg, jfr. Gude: Bericht von der Halbinsel Sundewitt, Altona 1778, p. 174 f.
115. Julius Clausen: Cand. theol. Hans Barhow og hans Kjøbenhavns Vciviser fra 1748, H.M.K. 1, VII, p. 525-26.
116. Indlæg til S.R. 1747 nr. 522.
117. M.K. 1747 B nr. 141.
118. S.R. 1747 nr. 522 med indlæg, jfr. Kronens Skøder V 1731-65, 1955, p. 315. O. Nielsen: Vintapperlavet p. 90.
119. O. Nielsen: Vintapperlavet p. 145-46.
120. Gl. Matrikulregister, Købm. kv. Om kammerjunker, senere major, Frederik Carl Emil Scholten (1786-1873) se Adelsårb. 1961 II stamtavlen p. 10. Han og hans bronze-fabrik i ejendommen omtales i »Memoirer og Breve« III p. 233-34, men sammenblendes i registret med broderen, den senere generalguvernør i Vestindien Peter Scholten.
121. K.B.S. 1748-49 f. 151. Efter købet af Toyons gård solgte Lars Hansen »Fiskerhuset« 30. sept. 1748 til traktør Christian Uttecht, den senere ejer af »Vildmanden« på hjørnet af Østergade og Christen Bernikovsstræde. H.M.K. 3, VI, p. 482-84.
122. Clément p. 51.
123. Opført som kgl. kokkenmester allerede i Hof- og Statskalenderen for 1747.
124. Embedsudnævnelser under Rentekammeret 1699-1772 p. 400. Rentekammerets Bestallingsprotokol 1740-50 f. 600-01, R.A.
125. F. J. Meier: Om Folkehold i Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, Museum, 1890, p. 591.
126. O. Nielsen: Vintapperlavet p. 84.
127. Kop-, karosse- og formueskatten ved fr. 20. aug. 1743, R.A.
128. O. Nielsen: Vintapperlavet p. 63, K.D. VIII nr. 364.
129. Bobé p. 49. K.D. VIII nr. 1000.

130. Stamtavlerne Jean og Lafont, Bobé p. 91-92.
131. K.B.O. 1734 f. 626.
132. S.R. 1729 nr. 94. Sjæll. Tegn. 1729 nr. 154. O. Nielsen: Kbhs. Hist. og Beskr. VI p. 197. Bruun: Kjøbenhavn II p. 628. C. Nyrop: Københavns Murer og Stenhuggerlav, 1907, p. 210. Axel Nielsen: Industriens Historie I, 1943, p. 191-92. Når Axel E. Christensen her mener, at de to kalkovne stod på Slotsholmen, er det urigtigt.
133. S.R. 1731 nr. 380. K.B.S. 1733-34 f. 48. Chr. Nicolaisen: Amagers Historie II, 1909, p. 31.
134. S.R. 1729 nr. 58 og 409.
135. C. Nyrop: Helsingørske Industriforhold, Fra Arkiv og Museum II, 1903-05, p. 120-26. Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden II, 1929, p. 279.
136. Når Clément p. 50 har 1721, er det en trykfejl.
137. Stamtavlen van Hemert, Bobé. Charlotte Amalie p. 174.
138. Stamtavlen Jean, Bobé p. 91-92. Andetsteds, nemlig p. 23, anfører Bobé, at han er født 1703, hvad der også må være forkert.
139. Fr-Ref. 1685-1728 p. 231.
140. du Sarts betydning i samarbejdet med de Lange er blevet bedømt noget forskelligt af Elling (Architekten, 1930, p. 236, 271 og 1931, p. 27) og af Weilbach (Dansk Bygningskunst, 1930, p. 96).
141. Eiler Nystrøm: Frederiksbergs Historie I p. 192-94. Når V. Thorlacius-Ussing i en afhandling om Frederiksberg Kirke (Tilskueren, 1931, II p. 462) mener, at du Sart forlod landet, er det næppe rigtigt. Han boede hos Toyon i 1735 (Indkv.-mandtal) og var afgået ved døden før 16. dec. 1735. Hans enke Anna Maria Pugugu døde i sept. 1736 (Borgrettens skiftebrev 12. sept. 1736).
142. K.B.O. 1733 f. 209-10. De to dokumenter blev tinglæst 18. maj 1733.
143. K.B.S. 1735-37 f. 359. I den beretning, der af grosserer M. Tvermoes er udarbejdet om »Eiendommen Roligheds Historie« og trykt i Zachariaes »Før og Nu« 8. årg., 1922, p. 114, er Toyons navn forvansket til Torp.
144. S.R. 1736 nr. 223.
145. K.B.O. 1736 f. 529.
146. K.B.O. 1737 f. 492. Joh. O. Kock: Bidrag til Københavns Overformynderis Historie, 1944, p. 66, anfører på grundlag af overformyndernes inventarium af 1737 som ekstraordinært, at der fandtes 8 obligationer uden oplysning om pant på 5755 rdlr. og skriver, at af beløbet falder 5050 rdlr. på en obligation udstedt af monsr. Matthieu Toyon for hans syv børns mødrene arv.
147. Stamtavlen Valleau, Bobé p. 96 med ændringen ved Bobé: Indvandrede Refugiés fra Sydvest-

MATTHIEU TOYON

- frankrig, P.T. X, 3 og K.D. VIII nr. 363.
148. K.B.O. 1739 f. 139.
149. K.B.O. 1748 f. 129.
150. S.R. 1738 nr. 115.
151. S.R. 1748 nr. 172. Når C. Nyrop i sit værk »Kjøbenhavns Murer og Stenhuggerlav«, 1907, p. 210 skriver: »Da Bevillingen i 1748 blev fornyet, lyder den imidlertid ikke længere paa du Sart og Bonfils, men paa den sidstnævntes Enke Gabrielle Pigeon i Forbindelse med en anden Franskmand Gaskogneren Matthieu Toyon ...«, har han åbenbart overset, at Toyon allerede i 1736 købte du Sarts part i kalkfabrikken, og at han allerede i 1738 ved privilegiets forlængelse drev fabrikken sammen med Bonfils enke.
152. Jean Anker: Det nyere Frederiksdal, H.M.K. 3, VI, p. 90. Efter skattemandtallet 1743 var der ved kalkfabrikken 1 mester, 4 kuske, som kører kalk, 1 karl, som passer pladsen, 1 skriverkarl, 1 pige og 11 heste.
153. K.B.S. 1748-49 f. 304. Om P. A. Oberkampf (1700-66), der overtog sin faders stilling som hederider i Københavns amt i 1729 og tog sin afsked i 1753, se Poul Bredo Grandjean: Kgl. danske Forstembedsmænd 1660-1790, 1908, en håndskrevet regi-strant i Rådhusbiblioteket.
154. Clément p. 50 og Livre de Conte de L'Eglise.
155. N. P. Jensen: Det kgl. Københavnske Skydeselskab, 1904, p. 70.
156. Indlæg til S.R. 1748 nr. 523.
157. I professor Erik Rasmussens disputats om »Kurantbankens Forhold til Staten 1737-73«, 1955, hvor van Hemerts og Just Fabricius virksomhed indgående behandles, anføres fejlagtigt, at sidstnævnte døde i 1765 (p. 202). Han døde 7. maj 1766.
158. S.R. 1748 nr. 523.
159. S.R. 1748 nr. 531.
160. Jfr. note 82.
161. S.R. 1754 nr. 241.
162. Fr-Ref. Begr. 1685-1800 p. 59.
163. Stamtavlen Toyon, Bobé p. 95.
164. Jyske Reg. 1743 nr. 314 med indlæg.
165. K. L. Bugge: Det danske Fri-mureries Historie, 1910, p. 149, 154, 156, 159, 163.
166. Hirsch: Fortegnelse over danske og norske Officerer 1648-1814 XI p. 344 (R.A.).
167. G. Brammer: Livgarden 1658-1908, 1908, p. 169.
168. Kay Larsen: Dansk-ostindisk Personale og Data, 1912 (Kgl. Bibl.). Om bord var som skibspræst den kendte litterat Jacob Graah, f. 1721, i hvis biografi i Brickas Biografisk Lexicon der står anført, at skibet forliste i 1756.
169. Vintapperlavets ind- og udskrivningsprotokol 1725-43 p. 110.
170. Fr-Ref. 1685-1728 p. 328, Begr. 1685-1800 p. 133.

171. Fr-Ref. 1728-1801 p. 55. Forlovere var Matthieu Toyon og Joost van Hemert.
172. Ty-Ref. 1686-1794 p. 52.
173. Boede i 1708 på Købmagergade Frimands kv. 103. Han nævnes som afgået ved døden ved sønnens dåb og ved svigerinden Anna Catharine van Hemerts skifte i 1712. Kbhs. Bytings Afkaldsprot. 1710-18 f. 187.
174. Ty-Ref. 1686-1794 p. 109.
175. Om slægten van Hemert se Benzons håndskrevne stamtavle i R.A., Lengnicks stamtavle og Bobé: Charlotte Amalie p. 174.
176. D.B.L.
177. Dr. Macculoch var pestmedicus i 1711 (F. V. Mansa: Pesten i Helsingør og Kiøbenhavn 1710 og 1711, 1854) og mistede ved epidemien sin unge hustru og 3 børn (Kristian Carøe: Den danske Lægestand I p. 82 og Clément p. 14). Når Vilh. Ingerslev (Danmarks Læger og Lægevæsen II, 1873, p. 186) mener, at Macculoch kun opholdt sig her i landet under pesten, må det skyldes en misforståelse.
178. Adelsårb., 1912, p. 410.
179. Vinhandlerlavets forhandlingsprotokol 1737-49 f. 57 f.
180. K.B.S. 1742-43 f. 322.
181. K.B.S. 1748-49 f. 109. Når Vilh. Lorenzen i »Christianshavns borgerlige Bygningskunst«, 1914, note 37, jfr. note 21, anfører, at Rasmus Rohde købte ejendommen i 1743, er dette altså ikke rigtigt.
182. Mangler hos Kay Larsen, jfr. note 168, men benævnes som sådan såvel i sit ndfr. omtalte testamente som i skattemandtallet 1762.
183. Ved hustruens død 8. oktober 1795 anføres i Fr-Ref. kbg., at hun var »veuve depuis 1761 du Supercargo Jean Macculoch«. Endnu 13. okt. 1762 var meddelelse om dødsfaldet ikke indløbet, da hustruen denne dato opgiver til skattemandtallet: »Jeg Anna Marie Toyon gift med Supercargo Johan Macculoch som for nærværende Tid er paa China«. Hun boede Frimands kv. nr. 75 (Skindergade).
184. S.R. 1761 nr. 595.
185. S.R. 1795 nr. 456. Hvidebog 1792-97 p. 119.
186. Ved hendes ægtefælles død og begravelse (Fr-Ref. Begr. 1685-1800 p. 140) anføres, at hun er død nov. 1756, men efter Tyska församlingens dödbok 1747-56 p. 17 i Stockholms Stadsarkiv er hun begr. 3. sept. 1756.
187. Fr-Ref. 1728-1801 p. 78.
188. Fr-Ref. Begr. 1685-1800 p. 140.
189. Ibidem og Lyngby kirkebog 1776-1807 p. 528.
190. Tyska församlingens dödbok 1747-56 p. 6.
191. Breve fra broderen hovsekretæren Claude Laurent af 21. sept. 1770, 18. dec. 1770 og 29. jan. 1771 til den svenske gesandt i

- København, Johan Vilhelm Sprengtporten. Riksarkivet i Stockholm.
192. G. Elgenstierna: Svenska Adelns Ättartavlor VII, Stockholm 1932, p. 406 og III, 1927, p. 228. Når Elgenstierna efter Anrep angiver, at hendes fader var hovkammererare Isak Laurent, er det urigtigt. Han var hendes farbroder. »Homme d'affaires« hos enkedronning Lovisa Ulrika. Se Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok I, 1775-82, ved C. Carlsson Bonde, Stockholm 1902, p. 411-13.
193. Erslew: Alm. Forfatter Lexicon Suppl. I, p. 250.
194. Anna Brosbøll: Træk af Carl Brosbølls og hans Hustrus Hansine Thorbjørnsens Liv og Hjem, 1909, p. 43 ff.
195. Ved et ejendommeligt tilfælde står hendes dåb indført i den fr-ref. kirkebog 1728-1801 p. 1 og hendes begravelse i kirkebogen 1801-1937, ligeledes p. 1.
196. Fr-Ref. 1728-1801 p. 87.
197. Registre des Baptêmes de l'Eglise française de Magdebourg 1730-1814 p. 1, Den fransk-reformerte menigheds arkiv i Magdeburg.
198. Kommercekollegiets tyske journal A. nr. 5, Tyske forestillinger nr. 4 og nr. 10. Tyske privilegieprotokol 1736-57 f. 8.
199. K.B.S. 1735-37 f. 356. Om virksomheden se: Kommercekollegiets arkiv reg. nr. 532 og den i P.T. X 3 p. 138 anførte litteratur, hvortil er kommet Axel Nielsen: Industriens historie i Danmark II p. 74, 101, 113.
200. Nystrom: Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938, p. 258-59. Stamtavlen Jean, Bobé, og sønnen viceadmiral Joost van Dockums biografi i D.B.L.
201. Bibliotheca Danica III sp. 180-81.
202. Fr-Ref. 1728-1801 p. 48.
203. Bobé: Lystrejser og Lystgaarde, H.M.K. 1, IV, p. 502. Når Bobé sst. p. 598 skriver, at Peter van Hurcks stedsøns moder var Helvigh Abbestée, datter af vinhandler Mathias Abbestée, beror det på en komisk misforståelse. Trods navnet var Helvigh Abbestée (1697-1742) en mand, Marie Barbara Fabritius første ægtefælle, jfr. Sommer: Familien Abbestée P.T. IV 2.
204. Kommercekollegiets tyske privilegieprotokol 1758-66 f. 12, jfr. C. Nyrop: Johan Frederik Clasen, 1887, p. 329.
205. E. Ritzau: Sct. Johannes Zorobabel og Frederik til det kronede Haab, 1882, p. 2.
206. Om ægteparret Selmers efterslægt se H. P. Selmer: Stamtafle over de danske og norske Forgreninger af Slægten Selmer, 1868, p. 86 ff.
207. Om J. C. F. Gandils efterslægt se P.T. X 3.
208. Ty-Ref. 1686-1794 p. 33.
209. Ibidem p. 121.
210. Ibidem p. 69.
211. Kay Larsen: Dansk-ostindisk Personale og Data, 1912 (Kgl. Bibl.).

CHR. GANDIL

212. Register over Skøder og Adkomstbreve læst ved Københavns Rytterdistrikts Birketing 1685-1791; jfr. Nystrom: Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938, p. 264.
213. S.R. 1775 nr. 508 med indlæg.
214. Seddelregisteret: Ostindisk Personale (R.A.).
215. H. F. Rørdam: Fremmede Religionssamfund i Chr. V's Tid. Kirkehist. Saml. 3, III, p. 162.

GARNISONENS INDKVARTERING

I KØBENHAVN 1763

AF GORDON NORRIE

I midten af det attende århundrede førtes voldsomme krige mellem Storbritannien og Frankrig i deres kolonier i Nordamerika og Ostindien, på alle havene og i Mellemeuropa med Storbritannien og Preussen på den ene side og Frankrig, Østrig, Rusland, Sverige og de fleste tyske stater på den anden. Disse krige er almindelig kendt som den store kolonikrig og den preussiske syvårskrig. Da sidstnævnte begyndte så at sige lige uden for vor dør mod syd, Elben, måtte vi efter opfordring fra Frankrig i 1758 med meget kort varsel opstille en sikringsstyrke i Holsten. Den skulle tælle 24.000 mand og kom derfor til at bestå af så godt som alle hvervede regimenter og et stort antal udskrevne, de såkaldte nationale. Kun København blev holdt besat med Hestgarden, 4 hvervede og nogle nationale bataljoner.

Efterhånden trak krigen noget bort fra Elben, men samtidig voksede faren for angreb fra Rusland, hvis trone hertugen af Gottorp besteg 5. januar 1762 som zar Peter III. Han sluttede straks fred med Preussen for at generobre de hertugelige dele af Sønderjylland, hans fader havde mistet i 1720. Det blev nu nødvendigt at trække alt uddannet mandskab, der kunne undværes, til den truede grænse, nogle steder blev de militære vagtstyrker ved fængsler m.m. afløst af det stedlige borgerskab, og man forberedte opstillingen af en landstorm omfattende alt våbenført mandskab fra by og land.

Omkring 1. juli rykkede de russiske avantgarder ind i Mecklenburg, og den 9. gik det danske korps under kommando af den frem-

ragende dygtige generalfeltmarskal grev de Saint Germain ligeledes over grænsen, og de to hære stod nu over for hinanden nøje vågende over, at et ubesindigt skud ikke skulle give den ene part skindet af at være fredsbryder. Da skiftede situationen pludselig. Den 17. juli tabte vore fremskudte kommandoer følingen med kosakkerne, og den 20. begyndte russerne deres tilbagetog. Grunden var, at zar Peter var bleven afsat og myrdet, og kejserinde Catharina II ønskede at leve på en god fod med Danmark-Norge. Midt i august rømmede den danske armé derefter ligeledes Mecklenburg.

Kort efter, at Rusland havde trukket sig ud af Syvårskrigen, fulgte Sverige og Frankrig efter, således at krigen i Mellemeuropa herefter kun blev et rent tysk anliggende. Vi kunne derfor indskrænke sikringsstyrken i Holsten til kun at omfatte de hvervede regimente og hjemsende størstedelen af de nationale. På grund af transportvanskelighederne om efteråret blev en del af de norske regimente holdt tilbage, særlig i København, som erstatning for de hvervede, der stadig måtte ligge i Holsten. Om deres ophold i København under influenza-epidemien i vinteren 1762-63 har jeg givet nogle oplysninger her i tidsskriftets 4. rækkes VI. bind.

I løbet af foråret 1763 sluttedes der endelig fred mellem kong Frederik II og kejserinde Maria Theresia, og nu kunne vi hjemsende de sidste nationale afdelinger og lade de hvervede rykke hjem til de garnisoner, de havde forladt i 1758.

Sikringsstyrken og særlig felttoget i Mecklenburg havde vist, at den gamle hærlov ikke var tidssvarende, og da krigsfaren var dreven over, blev Saint Germain kaldt til København, for at man kunne drage nytte af hans store indsigt i moderne krigsvæsen. Mellem de ting han lagde særlig vægt på, var forbedring af mandskabets kår, dels for at skaffe bedre soldater, dels af humane grunde, og han

Andreas Hauch. Maleri, formentlig af Erik Pauelsen. Frederiksborg

støttedes heri fra alle sider. For at højne standarden forlangte han højere lønninger og forbud mod at hverve straffede, noget, der var sket i høj grad under sikringsstyrken. De humane tanker drejede sig særlig om indkvarteringen og omsorgen for gamle, utjenstdygtige folk, deres enker og børn. Alle de mange forslag lige fra Frederik IV's tid og til nu blev drøftede i mundtlige samtaler mellem kongen, Saint Germain og general Hauch, der fungerede som kommandant i København og nød kongens tillid i særlig grad.

Disse samtaler førte til, at kongen gennem Hauch meddelte krigsministeren, grev Ahlefeldt, at han skulle skrive til Danske Kancelli og kommandanten, at regimenterne fremtidig skulle indkvarteres distriktsvis, at der i hvert distrikt skulle indrettes et sygehus, og at mandskabet skulle forsynes med de ting, som behøvedes til at »gøre Chambrée«, det vil sige madlavning o.s.v. Til at ordne denne nye indkvarteringsform beordrede kongen overpræsidenten v. d. Lühe og general Hauch at træde sammen som en kommission, og disse skrivelser fik den 3. december 1762 kongelig stadfæstelse.¹

Københavns overpræsident Volrad August von der Lühe var allerede 1743 blevet ansat som overkammerjunker hos den daværende kronprins Frederik, en tjeneste, han stadig forrettede tro og loyal og derved aflastede overhofmarskal grev Moltke, som havde mange meget vigtige stillinger ved siden af sin hoftjeneste. v. d. Lühe fungerede desuden som maître des requêtes, det vil sige, han modtog den daglige post til kongen, åbnede den og fordelte de indsendte ansøgninger og indstillinger til de forskellige myndigheder, der skulle undersøge og behandle dem, inden de forelagdes majestæten. Opholdt kongen sig på Fredensborg, kom ministrene normalt ikke ud for at referere deres sager, når de var af mindre betydning, men de blev forelagt kongen af grev Moltke eller i hans fravær af v. d. Lühe. Han fik på den måde et meget indgående kendskab til alt, hvad der gik for sig ved hoffet, og som det skal ses,

benyttede han denne viden til at skaffe magistraten mulighed for at foregribe ubehagelige forespørgsler eller ordrer fra kongen.

v. d. Lühe lod den kgl. ordre gå videre til magistraten, idet han udtalte, at han var ked af at skulle være alene og derfor ønskede hjælp fra magistraten og Stadens 32 Mænd. Han skrev rent ud, at han var for svag, og at Hauch heller ikke forstod sig på det, da han ikke kendte byen. På en vedlagt seddel skrev han, at han mente, at »8 a 12 mand . . . de har Familie, hvor er der Fyr Stædt, for saa mange Potter, der skal til Iilden, det bliiver Eet bestandigt Clamerie, hvilket alt kand eviteris, thii af suult, eller Tørst er endnu aldriig Een Soldat Død i Kiøbenhavn«. ²

v. d. Lühe skrev derefter til grev Moltke, at han måtte have hjælp af magistraten og Stadens 32 Mænd, og samme dag skrev Hauch til krigsministeren om at få tilkommanderet general Gude og major Bessel. Desuden tilføjede han, at det måtte være en betingelse, hvis den distriktsvise indkvartering skulle have nogen værdi, at officererne også blev indkvarterede inden for distriktet. Dette førte til en kgl. resolution, der beordrede kommissionen udvidet og befalede den at sørge for, at officererne fik boliger inden for regimenternes distrikter. ³

Kommissionen kom derefter til at bestå af overpræsident v. d. Lühe, generalmajor Hauch, deputeret i generalkommissariatet Braëm, borgmester Torm, generalmajor Gude, kommitteret i Rentekammeret Barchmann, ældste medlem af Stadens 32 Mænd Hæseker, major Bessel, Johan Andresen og oldermand for rodemestrene Lausøe. Den holdt sit første møde den 7. januar 1763 og besluttede at skrive til generalkommissariatet og spørge om, hvor mange regimenter der kunne ventes og hvor stærke de var, og samtidig bad man kommissariatet meddele officererne, at de ikke måtte leje lejligheder, før ordningen var trådt i kraft. Desuden bestemte

man, at rodemestrene skulle undersøge, hvor mange kvarterer der kunne skaffes inden for hvert bykvarter, hvor mange soldater de kunne tage og deres beskaffenhed.⁴

Det næste møde holdtes den 28. januar. Der forelå her en skrivelse fra kommissariatet med oplysning om, at der foruden de tre garderegimenter skulle ligge fem hvervede regimenter og en bataljon af garnisonsregimentet med en normal fredsstyrke på 7705 underofficerer og menige, men at der skulle beregnes kvarter til fuld styrke, der ville beløbe sig til 9677 mand.

Samtidig meldte Lausøe, at rodemestrenes undersøgelser kun havde skaffet kvarter til 33 overofficerer og 1713 underofficerer og menige. Dette tal slog jo slet ikke til, men på grundlag af medlemmernes kendskab til staden besluttede man at dele den i distrikter, så der skulle skaffes kvarterer til 1½ regiment i St. Annæ Vester uden Store Kongensgade, til 1 i St. Annæ Øster med Store Kongensgade, 1½ i Købmager og Rosenborg kvarterer, 1½ i Nørre, Vester og Klædebo kvarterer, ½ i Øster, Snarens og Frimands kvarterer, 1 på Christianshavn, og endelig skulle artilleristerne ligge i Kalleboderne.

For nu at skaffe de fornødne kvarterer besluttede man at lade trykke en plakat i 4000 eksemplarer og lade vægterne fordele dem til alle husstande. Heri udtaltes, at folk, der ville tilbyde sig som kvarterværter, inden 8 dage skulle melde sig hos rodemestrene. Kvartererne skulle anbringes i tørre rum på et bekvemt sted i huset. For hver to mand skulle der være et sengested med en over- og en underdyne, en hovedpude, en halmmadras, der skulle fornyes hvert fjerdingår, et par blårlærredslagener og et håndklæde, der skulle skiftes hver måned. Værterne skulle vise den føjelighed at lade soldaterne komme ind i varmen, når de trængte til det, og få lejlighed til at tørre deres våde klæder ved værtens skorsten, når de kom våde hjem. Til gengæld lovede man, at værterne skulle få kvarter-

godtgørelsen prompte hos stadskonduktøren, ligefuldt om soldaterne var til stede eller fraværende, frimænd, eller deres nummer var vakant.

Det tredje møde holdtes den 4. februar, hvor rodemestrene var til stede. Deres beretninger var meget mistrøstige. Ganske vist nævntes et par større ejendomme, der kunne indrettes til et stort antal soldater, men i det store og hele var der ikke kommen nogen tilgang, der betød noget. Rodemesteren fra Vester kvarter havde en skrivelse med fra høker Niels Wilhelmsen i Mikkel Bryggersgade, der tilbød at tage 6 mand, når nordmændene var rejst, men rene lagener hver måned var en umulighed mellem hans lige, hvor der kun skiftedes, »naar samme fornødes«. Han ville nok give varme til en syg soldat, men havde ikke råd til at levere brændsel til tørring om vinteren. I St. Annæ Øster og på Christianshavn skiftede man hver 6. eller 7. uge, og kravene om renlighed og varme havde fået flere til at melde fra.

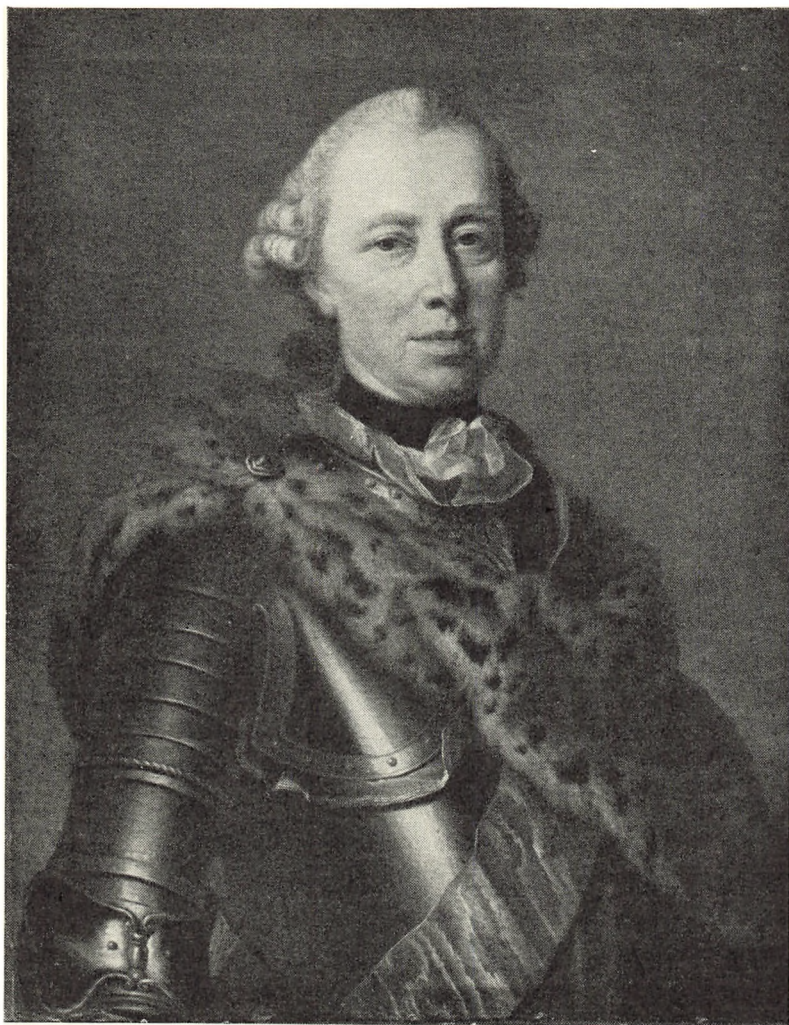
Resultatet af rodemestrenes undersøgelser var altså meget utilfredsstillende, og da man nødigt ville skride til tvangsmidler, besluttede man at bede Stadens 32 Mænd sammen med rodemestrene at gå kvartererne efter og søge at overtale værterne til at tage mod soldaterne.

Man havde bedt om at få svaret den 10. februar, men da de 32 Mænd ikke var færdige med deres undersøgelser, udsattes det til et nyt møde den 18. februar, hvor der forelå tre skrivelser.

I den første forelagde de 32 Mænd deres betænkning. De var nået til at skaffe kvarter til 2728 soldater og 15 over- og under-officerer. Som grund til borgernes vægring nævnedes for det første, at værterne endnu ikke havde fået afregning for de nationale, og de henstillede derfor, at dette forhold bragtes i orden. For det andet var kravene om renlighed og varme for hårde. Det var bekendt, at når folkene optrådte skikkelig, viste værterne dem også omsorg,

men det var lige så bekendt, at en del af soldaterne gjorde sig frygtede ved deres opførsel. Ingen vært ville nægte en skikkelig karl varme, men blev det en ret, var man bange for, at de onde gemytter deraf kunne få lejlighed til at chikanere og fremkalde uroligheder i huset. At skifte lagener hver måned var for bekosteligt, og det var heller ikke skik og brug, at dette skete oftere end hver 6. eller 8. uge. De kunne ikke forstå, at folkene, der nu havde været i beredskab, hvor de måtte have været udsat for flere ubehageligheder end i garnisonen, var blevet mindre hårdføre, end de var før udrykningen. Soldaterne ville ikke få deres helbred ødelagt af nu til sommer at ligge på et loft, hvor de ville være anbragt »meget bedre saavel Vinter som Sommer . . . end i et lidet tæt og kvalmt Kammer, hvor Luften lettelig af dem selv kand blive gjort skadelig for deres Helbreed«. Og dette udtaltes samtidig med, at der herskede en voldsom influenzaepidemi mellem byens borgere og de norske soldater, der lige var komne fra Holsten. De foreslog derfor, at det første punkt blev bragt i orden straks, og at plakaten af 28. januar kaldtes tilbage, så alt kunne blive som forhen. Når disse to punkter var tilfredsstillende, kunne der være tale om indkvartering til mikkelsdag, men ikke nu til påske, da så mange rum var lejet ud. Der var imidlertid en hel del indvånere, der havde indrettet sig på at huse soldater, og det ville de godt, »efterdi de kunde vente af De Herrer Officerer ved de geworbene Regimenter, at De have bedre Omhue og Tilsyn med Soldaterne end de ved de Nationale«. Man ønskede også at fordele udgiften på grundtaksten, men officererne ville herved tabe deres penge for frimændene til brug for koner og børn, som soldaterne så måtte leje bolig til andet sted. Kompagnierne havde nemlig under fredelige forhold ret til at have indtil ti frimænd, hvorved forstodes soldater, der arbejdede på deres profession i garnisonernes omegn, mod at møde i eksercertiden og

Conrad Vilhelm greve Ahlefeldt. Maleri af Georg Fuchs. Frederiksborg

med øjeblikkeligt varsel ved indtrædende spændte situationer. De nød i denne periode ingen gage, idet disse penge tilfaldt kompagnierne, der blandt andet brugte dem til at leje kvarterer til koner og børn. Ville kongen ikke have den gamle indkvarteringsmåde, ville staden foretrække barakker, som de var villige til at bygge, når de fik anvist dertil bekvem plads, men staden måtte have indkvarteringspengene og administrere barakkerne.

Den anden skrivelse var fra kommissionens tre officerer, Hauch, Gude og Bessel. De udtalte, at da det trods al udvist lemfældighed og menagement ikke var lykkedes at nå til et heldigt resultat, foreslog de, at man enten fordelte garnisonen på de brugelige huse med 2, 4 eller 6 mand, alt efter husenes beskaffenhed, og at det pålagdes værterne at skaffe folkene forsvarlig underbringelse inden for distrikterne, eller at bygge barakker, og at folkene indkvarteredes hos borgerne, indtil de var færdige.

Det tredje pro memoria var fra borgmester Torm, der i en lang skrivelse gjorde rede for omkostningerne ved at bygge barakker. Han gik ud fra, at man hvert år ville råde over den samme sum, som var brugt sidste år til dækning af indkvarteringsudgifterne, nemlig 40.000 rdl. Han regnede med, at der skulle bygges barakker til seks regimenter, mens to bataljoner skulle indkvarteres i Citadellet. Han anslog, at det ville koste 50.000 rdl. at opføre en regimentskaserne, hvortil så kom 12.960 rdl. til sengene. Forudsat man kunne få anvist grunden, skulle man kunne bygge det første regiments barakker i løbet af sommeren, så de kunne tages i brug til mikkelsdag. Indtil da måtte mandskabet indkvarteres på den tidligere måde. Næste år skulle derefter de næste regimentsbarakker bygges o.s.v. Pengene til byggeriet og sengene ville han låne i banken mod 4 pct. rente. Han anslog at måtte bruge 62.960 rdl., og udgifterne for året 1763/64 opgjorde han således: renter af den lånte kapital 2518 rdl., renter af lånet for et regiment 1574 rdl.,

vask af lagener 648 rdl., indkvartering 35.888 rdl. og indkassering af kvartergodtgørelse 1625 rdl., altså i alt 42.253 rdl., eller et underskud på 2253 rdl. Efterhånden som barakkerne blev byggede, ville udgiften til indkvartering hos borgerne jo falde, og overskuddet kunne benyttes til afdrag, men man måtte regne med, at gælden 1768 ville beløbe sig til 359.919 rdl., som det ville tage meget lang tid at få bort. Dertil kom, at man slet ikke havde regnet med udgifterne til sygehuse og munderingskamre, til det køkkentøj, der var nødvendigt for, at folkene kunne gøre deres chambrées, eller til vedligeholdelse og brændsel.

Han indrømmede, at kvartererne en del steder havde været slette, så soldaterne måtte ligge på lofterne, men det gjorde alle håndværkssvende. Han sluttede med at udtale håbet om, at kongen lod sig formidle til at lade indkvarteringen blive som hidtil.

Efter at disse skrivelser var læst op, besluttede man at fremsende en beretning til kongen, hvori man forklarede, at man først havde forsøgt at få det fornødne antal værter til at melde sig frivilligt, dernæst sendt rodemestrene rundt for at overtale folk og udsendt en plakat, og endelig formået Stadens 32 Mænd til at gå rundt i hvert hus. Men man havde kun kunnet skaffe kvarter til et meget lille antal af garnisonen, da alle lejligheder i byen var optagne til påske. Man bad derfor om, at tropperne måtte klare sig med, hvad der kunne skaffes indtil mikkelsdag, og at man fik udsættelse med ordningen til den tid. Sygestuerne ville man imidlertid søge skaffet snarest.

Det sjette møde holdtes den 11. marts, og da man nu var kommen påske-flyttetid ret nær, forelå der en skrivelse fra generalkommissariatet, der henstillede, at man snarest gav officererne tilladelse til at leje boliger, og dette ønske måtte man selvfølgelig indrømme, men det tilføjedes, at hvis der var nogle officerer, der ikke selv kunne skaffe sig boliger, da de jo lå i hertugdømmerne, skulle kom-

missionen skaffe dem det fornødne, når den kun fik oplysning herom inden udgangen af april.⁵

Syvende møde holdtes den 23. marts, da der var kommen en skrivelse fra krigsministeren. Han var klar over, at den nye ordning ikke kunne være færdig til påske, men den måtte være det til mikkelsdag. Han indrømmede, at der mellem de fremmede soldater fandtes mange upålidelige og ryggesløse personer, men kunne man skaffe soldaterne bedre kvarterer, og vistes der dem ikke længere afsky, ville hæren sikkert kunne skaffe bedre og pålideligere folk, som man kunne stole på, skønt de var fremmede. De gamle kvarterer var slette, soldaterne savnede lys og varme, og de lå spredt rundt i byen, så hverken officererne, underofficererne eller felt-skærerne kunne nå at føre ordentligt tilsyn med dem.

Ottende møde holdtes 19. april. Her forelå et kgl. reskript, der gav udsættelse til mikkelsdag med den nye ordnings ikrafttræden, men de midlertidige kvarterer måtte gøres ordentlig rene, så man var sikker mod de sygdomme, der havde grasseret mellem de norske regimenter. Foruden denne skrivelse var der igen kommen tilbud fra fire værter. De ville modtage soldater, når lejen kom til at gælde for 10 år; der skulle betales 3 sk. for to soldater uden afkortning, og en af de officerer, der skulle bo i husene, skulle kvittere for modtagelsen af kvarteret og inventaret. I så fald kunne de hver modtage 150 menige og 6 løjtnanter, og ville to løjtnanter dele værelse og seng, skulle de få det billigt. Hver seng skulle have halm i bunden, en over- og en underdyne, hovedpude og rene lagener hver måned. De tilbød at levere tre værelser med kakkellovne, men uden brændsel, og endelig bad de om forskud til indretningen og nyanskaffelserne mod afdrag med 500 rdl. årlig af kvartergodtgørelsen.⁶

Den 18. maj forelå en redegørelse, som rådmand Hæseker og major Bessel havde udarbejdet. Der kunne ikke udarbejdes en helt

tilfredsstillende plan, fordi Christianshavn ikke kunne tage et helt regiment. De havde arbejdet med nogle forskellige ideer, først ville de indkvartere i alle huse, men det faldt på de mange privilegier, der var tildelt rangspersoner, reformerte, tilflyttede lærde, handlende, fabrikanter o.l. Så ville de fordele folkene til de 6-7 bekvemteste bykvarterer, og endelig ønskede de at holde Købmager kvarter i reserve til brug i påkommende tilfælde.

Efter kortene havde de derefter gennemgået de forskellige bykvarterer, bedømt husene, udeladt alle fornemme personer, kgl. betjente, købmænd, kræmmere m.m. og privilegerede gårde, hvor de skønnede, der ikke kunne indkvarteres soldater. Derimod var der et stort antal håndværkere, brændevinsbrændere, høkere og øltappere, der let kunne have soldater og også tidligere havde haft dem. Derefter fordelte de byrderne således, at en brændevinsbrænder skulle have 6 mand, en høker eller en øltapper 4 og resten 2. Derved ville man i de 6 kvarterer få anbragt 5716 mand og i Købmager kvarter 584 eller i alt 6300 mand. Blev en bataljon indkvarteret i Citadellet, skulle der til de øvrige 13 bataljoner bruges 6240 kvarterer, så det skulle jo passe.

I København fandtes 2979 huse, der skulle tage de 11 bataljoner samt to kompagnier af det regiment, der skulle ligge på Christianshavn. De skulle fordeles på 900 huse, der kunne skaffe plads til 4 mand, og 1872 huse til 2 mand, hvorved der blev 207 huse i reserve. På Christianshavn var der 371 huse, hvoraf de 207 kunne tage 4 og 150 2, og her fik man derved 26 huse i reserve. De lagde vægt på, at alle skulle betale godtgørelse, og at de, der tog mod folkene, kun skulle betale, hvad der oversteg kvarterpengene.

Foruden denne lange beretning forelå der en skrivelse fra generalkommissariatet, der dels omhandlede en omlægning af Kronprinsens Regiment, dels ønskede kvarterer til 31 officerer.⁷

Endelig var der to tilbud, hvoraf det ene var fra Mathias Christian Bagge i Farvergade. Han ville modtage 40 mand for 1½ sk. daglig. De skulle ligge i 4-5 værelser, og han ville gerne have forskud til anskaffelser. Han ville skifte lagener hver anden måned og levere eet håndklæde til hver stue. I de syv vintermåneder ville han levere to »Varme-Führ-Stuer« og i alt 10 pund lys. Af hensyn til disciplinen kunne han tilbyde en stabsofficer et værelse, gibset og betrukket, for 70 rdl. årligt, men uden seng, lys eller varme.

Ved mødet den 27. maj forelå en udtalelse fra de tre officerer, der sammen med medlemmer af Stadens 32 Mænd og de lokale rodemestre havde hus for hus gennemgået de af Hæseker og Bessel udpegede kvarterer. På grundlag heraf forfattedes en indstilling til kongen, der blev sendt såvel til oversekretær Thott som til overhofmarskal grev Moltke med anmodning om snarest forelæggelse. Det havde nemlig vist sig, at en del af de udpegede huse slet ikke eguede sig til indkvartering, andre kunne nok bruges, men deres ejere havde ikke råd til anskaffelse af senge og lagener, og den allerstørste del var vel anvendelige, men var lejet ud til en sådan pris, at ejerne ville tabe ved at tage mod soldater, når de kun fik 1 sk. om dagen. Derved var tallet af brugelige kvarterer gået stærkt ned, og dertil kom, at man foruden til soldaterne også skulle skaffe kvarter til deres koner og børn, og i hele Frederik V's regeringstid var der givet et meget stort antal giftermålstilladelser udover det fastsatte tal pr. kompagni. Kommissionen foreslog derfor, at godtgørelsen sattes til 1½ sk. for 24 timer, selv om det blev en meget stor byrde for borgerne. Til slut indstillede de, at de hvervede tropper ikke måtte rykke ind i byen før 10 dage efter, at nordmændene havde forladt den.

Den ene af officererne, general Gude, var bleven syg under gennemgangen og midlertidig erstattet af kaptajn Hesselberg. Gude indsendte derfor en særlig indstilling, hvori han sluttede sig til de

andres beretning, men særlig understregede, at de privilegier, der var givet fremmede for at få dem til at slå sig ned her, kgl. betjente o.s.v., kun opvakte stort had og nid mellem indvånerne, fordi den fattige mand, der ofte kun af navn var husejer, med møje og omkostninger eller forskud skulle skaffe kvarterer, medens hans velhavende nabo, der var fritaget for afgifter, kunne leve ubekymret.

Samtidig forelå en skrivelse fra Stadens 32 Mænd, der understregede det uheldige i, at en tredjedel af grundejerne var fritagne gennem reskriptet af 22. december 1748, der lovede udenlandske lærde, købmænd, kunstnere og håndværkere friheden, bare de flyttede her til byen.

Medens kommissionen således langsommeligt arbejdede med indkvarteringsspørgsmålet uden at kunne komme nogen vegne, havde magistraten bag dens ryg forhandlet med oversekretæren for Danske Kancelli, Otto Thott. Allerede den 17. februar 1763 havde v. d. Lühe skrevet til magistraten, at spørgsmålet om at bygge barakker havde været fremme i kommissionen, og at han vidste, der var entreprenører, som var villige til at påtage sig bygningen af dem mod at få rådighed over indkvarteringspengene. Dette ville være til skade for Stadens interesser, og han bad derfor magistraten overveje, hvorledes man kunne komme disse fremmede i forkøbet ved selv at påtage sig entreprisen. Men han understregede, at indtil videre måtte sagen holdes strengt hemmelig. Den 21. februar skrev magistraten derefter til Thott, at den på Stadens vegne tilbød at bygge barakkerne for garnisonen, idet den ville begynde med kaserne til to regimenter, hvis kongen ville skænke grunden, yde toldfrihed for materialerne og lade Staden oppebære indkvarteringspengene. Thott svarede 2. marts, at tilbuddet var modtaget med tilfredshed af kongen, men at man måtte sørge for, at de øvrige regimenter kom til at ligge samlede.⁸

Den 1. juni indsendte magistraten derefter en indstilling med

anmodning om at få anvist pladser. Når der først var bygget baraker til to regimenter, ville det ikke volde officererne vanskeligheder at få gode kvarterer fordelt distriktsvis. Da der var mange af indvånerne, der ikke havde råd til at købe sengetøj, bad den om, at indkvarteringen indtil videre måtte ske på den gamle måde, således at rodemestrene ved indrykningen først anviste frit kvarter hos borgerne 4-5 dage, hvorved officererne fik tid til leje de kvarterer, de havde brug for. Denne indstilling bevilgede kongen, der samtidig udstedte et næsten ligelydende reskript til kommissionen.⁹

Hele denne aktion var ført så hemmeligt bag ryggen på de militære medlemmer af kommissionen, at de først fik nys herom, da de den 6. juni læste deres avis og så en rådstueplakat, der meddelte, at indkvarteringen skulle ske på den gamle måde. De militære medlemmer fik kommissionen sammenkaldt den 8. juni, og her oplæstes en erklæring fra Hauch, Braëm, Bessel og Gude. De udtalte, at de af reskriptet om kommissionens oprettelse kun kunne få det indtryk, at det var magistratens opgave at yde dem al mulig assistance. Men nu havde de af aviserne set, hvad magistraten havde fået sat igennem om indkvarteringen af garnisonen, der for øjeblikket lå fordelt på rytterdistriktet uden om byen, for at den kunne blive rensat og desinficeret efter de norske regiments afrejse. De måtte gå ud fra, at den kgl. ordre til magistraten var så bestemt, at indkvarteringen kunne ske uden kommissionens medvirken, og de betragtede derfor kommissionen som sat ud af funktion, idet det kun ville bringe konfusion og sætte borgerskabet i uvished, hvis den blandede sig i indkvarteringen. Braëm ønskede tilføjet, at indmarchen måtte ske snarest, da soldaterne tærede uforsvarligt på bønderne i rytterdistriktet og amtet. Til slut udtalte de, at de ønskede at meddele hans majestæt deres mening for at være uden ansvar, i fald der indtraf uorden, eller garnisonen ikke blev indkvarteret forsvarligt.¹⁰

Mødet har sikkert været bevæget, thi i protokollen står: »for saa vidt som det i commissionen passerede angaar, og det af Hauch m.fl. tilførte undtagen underskriver: Lühe, Hauch, Braëm, Gude, Bessel«, men ingen af stadens repræsentanter.

Svaret kom den 14. juni ved en kgl. resolution, der udtalte, at da Hauch m.fl. efter at have set rådstueplakaten ikke mente, at ekstrakommissionen om indkvarteringen havde mere at forrette og derfor havde bedt om at blive dispenserede fra deres hverv, ophævedes kommissionen, men det pålagdes magistraten at drage omsorg for en betryggende indkvartering og de fornødne sygestuer. Samtidig udfærdigedes en næsten ligelydende ordre til magistraten, der beordredes til at anvise hvert regiment bekvemme sygestuer til mindst 36 mand.¹¹

Den 21. juni samledes kommissionen derefter for sidste gang, underskrev referatet af mødet og afleverede protokollen i Danske Kancelli.

De hvervede regimenter var imidlertid rykkede ind i staden og var blevne indkvarterede efter den gamle ordning, det vil sige spredt over hele staden og ikke distriktsvis. Deres styrke var nu ikke så stor, som reglementet fastsatte, thi hvert kompagni måtte have 30 frimænd og deriblandt først og fremmest de nationale, der under sikringsperioden var blevet stukket ind som erstatning for døde og deserterede. Saint Germain's smukke tanker var altså blevet tilintetgjort på dette meget vigtige punkt.

Den 3. august stadfæstede kongen en ny hærlov, hvorefter Københavns garnison skulle bestå af Livgarden til Hest med 330 »høveder«, Livgarden til Fods og 5 infanteriregimenter med 9018 mand samt Artillerikorpsset med 3-400 artillerister. Denne ordning ville betyde en forøgelse af indkvarteringsudgifterne på c. 8000 rdl., og

kongen havde forlangt besked fra magistraten om, hvorvidt staden ville betale denne merudgift. Krigsministeren skrev derfor til magistraten, men da der intet svar kom, bad han Danske Kancelli rykke for det, og samtidig tog han ud til Fredensborg, hvor kongen opholdt sig.¹²

Nu kom der gang i sagerne. Den 19. september skrev v. d. Lühe fra Fredensborg til magistraten: »Nu er her alt i allarm, angaaende Indquarteringen i Kiøbenhavn, det gaaer, ud over Magistraten. Græve Ahlfeldt, har forrespurdt sig, ved det danske Cancellie, om quarteers Pengene, for den heele Guarnison 108 Mand par Compagnie, at det maatte reguleris, og for fuld udbetales, efter Commissariats brevet, hvorpaa Cancelliet, har svaret, de hafde ingen Svar faaet derover, fra Magistraten, nu siiges der førend de hafde bragt dette istand, kunde der slet intet giøres, ved den nye Indretning i det militair, det vil være fornøden, at vii, straxen opsetter i Concept, og forrestiller, alle Omstændighederne, og anfører alleting, hvorleedes Staden nu meere end i forrige Tiider, bliiver bebyrdet, med nye, og stærcke Paaleg. . blive utaaligt, skal vii nu svare fuld quarteer Penge, for heele Guarnison enten den er, der, eller icke, og endnu, besørge Siuge Stuerne med, da maa Vii kuns straxen sige om, at Indquarterings Skatten bliiver forhøiet, og at Forhøielsen maa gaae over heele Staden, uden Exception . . .«.¹³

Nu fik man travlt på rådstuen. Den 20. september gav de 32 Mænd udtryk for, at de var rystede over den store forhøjelse, og påberåbte sig stadens privilegier. Magistraten skrev senere, at indquarteringsudgifterne i 1758 havde været 37.000, i de to sidste halvår tilsammen 41.000 og nu ville stige til over 49.000. Især beklagede de sig over, at kompagnicheferne skulle have penge for frifolkene, der ikke lagde deres indtægter i staden, hvilket dog i nogen grad havde kunnet bøde på den store udgift. Danske Kancelli skrev

den 24., at det ikke kunne udtale sig, da Krigskancelliet ikke havde opgivet, hvor stor en sum det drejede sig om.¹⁴

Men så afbrød kongen diskussionen og lod Moltke skrive til v. d. Lühe 26. september, »at saa øm allerhøystsamme er sine Under-saatter nogen Byrde over deres Evne at paalegge, saa fornøden bliver det ommeldte Quarteer Penges Forøgelse af Staden at ud-reede, saafremt ellers ikke denne for Militaire Etaten og det almin-delige nu giorte nyttige Inretning, som meldt, tildels skal foran-dres . . Magistraten . . giøre sig ald Umage Hands Maytts aller-naadigste Villie herudi efter muelighed at see efterkommet«. ¹⁵

På dette brev svarede Stadens 32 Mænd den 27., idet de igen henviste til privilegierne. Magistraten skrev 5. oktober, at over en femtedel var fritaget på grund af særlige privilegier, så udgiften skulle afholdes af knapt fire femtedele. Stadens udgifter beløb sig i forvejen til 89.804 rdl. 2 mark og 8 sk. Svaret blev en kgl. ordre af 14. oktober om, at der ikke kan foretages forandringer i regimen-ternes forstærkning. Men kongen lovede, når barakkerne var byg-gede og satte i forsvarlig stand, at han da ville overveje, hvorledes byrden kunne lettes. Moltke må have kendt koncepten til denne ordre, for den 8. oktober modtog krigsministeren et brev fra ham, hvorpå han samme aften kunne udsende de nærmere befalinger til regimentscheferne om den nye ordnings ikrafttræden fra den 16.¹⁶

Det var ikke første gang, der var tale om at opføre barakker i København. Artilleristerne synes meget tidligt at have været ind-kvarterede i barakker langs voldene ligesom i Rendsborg, hvor disse gamle bygninger endnu findes i voldgaderne. 1682 havde kongen overtaget en stor grund på Strandgaden på Christianshavn efter købmand Jonas Jensen Trellund med den bagtanke at opføre barakker til soldater og artillerister. Men det blev ikke til noget, da grunden blev solgt. 1705 blev der igen tale om at opføre en kaser-

ne, denne gang for hestgarden, omtrent hvor Sølvgadens Kaserne nu ligger. Det blev imidlertid opgivet, da Stadens 32 Mænd mente, det ville forvolde skadelige konsekvenser for de menige borgere, men tanken synes dog at have spøgt endnu i 1715.¹⁷

I sin skrivelse af 2. marts havde Thott bedt magistraten fremsende forslag til pladser, der var egnede til at bygge kaserner på. Allerede den 7. kunne den svare, at kongen 20. december 1754 havde stillet seks grunde til rådighed til bebyggelse. Først og fremmest nævnte de hjørnet af Sølvgade, den såkaldte St. Annæ Kirkegård, der tidligere havde været benyttet til græsning for enkedronningens køer, men efter hendes død benyttedes som eksercerplads og til Guldhushets klæderammer. Den næste grund omfattede en del af Guldhushets have, derefter nævntes pladsen ved hjørnet af Stokhusgade og Rigenegade, der var optaget af fæstningens plantage og kommandantens have. Som den fjerde grund nævntes en del af Nyboders Materialgårds have, men det tilføjedes, at Søetaten selv ville benytte den. Den femte grund lå inden for muren om Kongens Have ud til Sølvgade, men overhofmarskallen havde 24. marts 1755 meddelt, at den ikke måtte benyttes. Den sjette og sidste lå bag Frelsers Kirke, men den var »moradsig« og måtte først fyldes op og var i øjeblikket overladt murmester Philip de Lange til salpeterværk. Desuden nævntes en del smågrunde, bl.a. to ved Amalienborg, som man gik ud fra, kongen ikke ønskede benyttede til kaserner, man kunne også tage en del af haverne til Landkadetakademiet, Frederiks Hospital og Kvæsthuset ved Norgesgade eller de to materialgårde ved Blåtårn og Laboratoriet på Christianshavn, som rygtet ville vide skulle flyttes.¹⁸

Thott lod straks sagen gå til krigsministeren, der indhentede en udtalelse fra generalkommissariatet, og den 7. juni kunne Thott give magistraten besked om at forhandle direkte med kommissariatet. Til at føre forhandlingerne udtoges to af magistratens medlem-

Volrad August v. d. Lühe. Maleri af Ulrich Ferdinand Beenfeldt. Frederiksborg

mer og to af Stadens 32 Mænd. Før kommissionen ville udtale sig om projektet, ville den rimeligt nok vide, hvor megen plads staden skulle bruge til barakkerne, og magistraten skrev derfor nogle gange til Thott for at få tegningerne. Men det trak længe ud, og det blev ikke barakker som dem i Citadellet, men Jardins store, monumentale og solidt byggede kaserne på St. Annæ Kirkegård.¹⁹

Imidlertid var man gået i gang med indretningen af sygestuerne, der efter den oprindelige ordre skulle findes i separate huse inden for regimenternes distrikter med fornødent udstyr for de syge, og hvis størrelse senere fastsattes til mindst 36 senge. Hauch bemærkede hertil, at han godt forstod, at man ikke allerede den første vinter kunne skaffe det fulde antal.²⁰

Ud på sommeren 1763 kunne magistraten tilbyde fire, hvoraf de to dog i øjeblikket benyttedes af norske soldater. De fleste nordmænd blev dog hurtigt hjemsendt, idet de afskibedes, så snart de kunne tåle rejsen. De tiloversblevne samlede man derefter i et lazaret i St. Giertrudsstræde. Efterhånden som de øvrige sygehuse blev ledige, gennemgik de en meget grundig rensning, inden de blev stillet til rådighed for garnisonen.²¹

De sygehuse, magistraten kunne tilbyde garnisonen, bestod af det tidligere Jordemoderhus i Gothersgade, hvor Kristelig Forening for unge Mænd nu ligger, og enken Høyers gård ved siden af den tysk-reformerte præstegård. Magistraten skønnede, at det første passede til et regiment, medens det andet kunne rumme tre regiments syge. Lejen var henholdsvis 100 og 550 rdl. årlig samt to skilling pr. belagt seng daglig.

De to andre var dels sadelmager Brandts hus i Gothersgade tæt ved Kongens Nytorv og Konventhusets ejendom på hjørnet af Fiolstræde og Skidentorvet eller Nørretorv. Det første ville koste 170

rdl. om året og var passende til et regiment eller tre separate bataljoner, medens det andet skulle koste 120 rdl.

Skrivelsen gik til kommandanten, der beordrede en major og regimenternes feltskærer til at udtale sig om husene.²² Deres beretning gik ud på, at Jordemoderhuset og bygningen i Fiolstræde var velegnede, men kun kunne rumme henholdsvis 24 og 14 enkeltsenge. Brandts var uanvendeligt, men madam Høyers var tåleligt til 80 mand.

Om dette hus udtalte de, at det var mindre egnet end de foregående, » . . weil gar zu viele Krancke, und dieselben zu nahe bey einander, und entweder Zimmer an Zimmer, oder auch mehrentheils ja so gar 4 Etagen Weise, übereinander liegen, welches allemahl bei Lazarethten ein grosser fehler ist, weilen die Luftt von der Exhalation so vieler Krancken verunreiniget wird, und eine schädliche Beschaffenheit annimt, so, dass dadurch leicht nicht allein würcklich ansteckende Kranckheiten hervorgebracht, und unterhalten werden, sondern auch wen solche Kranckheit bereits entstanden, um so viel geschwinder unter die übrige Krancke verbreitet wird, da die selben so nahe an einander liegen: Auch hindert eine solche durch schädliche Dünste verunreinigte Luftt sehr viel an der baldigen und vollkommenen Restitution der Krancken, wen sie sich beständig darinnen aufhalten müssen . . .«.

Det var også uheldigt med flere regimenters syge på samme hospital, da det ville fremkalde misnøje og kiv. Hver regimentsfeltskær måtte have sine bestemte senge, og der måtte ansættes særligt tilsyn for hvert regiment. De forlangte yderligere, at der skulle være en sygepasser eller helst en kone for hver ni mand, forhæng for de solbeskinnede vinduer, blikventil i et af vinduerne på hver stue, der foruden senge skulle være forsynet med bord, stole, bænke og natstol. Hvert regiment måtte råde over to stikbækkener, en stor kedel til the og en lille til andre afkog. Hver patient skulle have

nathue, spisegrej og maden leveret. Der måtte sørges for god renlighed og udskiftning af lagener og sengehalm. I sin fremsendelsespåtegning bemærkede Hauch, at det var naturligt, at magistraten leverede sengene med tilbehør, borde, bænke og stole, medens regimentscheferne eller kompagnicheferne selv sørgede for det øvrige inventar.

Noget senere blev yderligere 7 huse tilbudt:²³ Bertel Witts i Springgade, der også havde rummet norske syge, Anders Madsens ved Nørre Port, i hvis nederste etage der var plads til 14 enkelt-senge, et hus i Mikkell Bryggersgade til 14 og Peder Jacobsens enkes i Gothersgade, hvor nederste etage kunne ombygges til 18 enkelt-senge. Derimod var et på Nørrevold og to på Christianshavn uanvendelige.

Lejen og indretningen af disse sygehuse ville jo blive kostbar for staden, og magistraten har sikkert straks besluttet at søge at få disse udgifter væltet over på garnisonen. Den foreslog allerede 25. juni, at sengene med tilbehør blev leverede fra feltlazaretterne i Holsten eller hospitalerne på Blågård og Vesterbro, hvorfra inventaret efter nordmændenes afrejse var blevet afleveret til tøjhuset. Men generalkommissariatet svarede, at det ikke kunne befatte sig hermed, da det lige så lidt vedkom det som den øvrige indkvartering.²⁴

Dette svar fik magistraten til at skrive til kongen, at den ikke vidste, hvorfra pengene til leje, senge o.s.v. skulle tages, da stadens borgere i forvejen var spændt hårdt for, og kompagnicheferne tidligere selv havde måttet dække udgiften af frimandspengene. Thott lod skrivelsen gå til udtalelse hos krigsministeren, men han gik straks til kongen, der befalede, at såvel indkvarteringen som sygehusene skulle skaffes efter de en gang givne ordrer.²⁵

Magistraten valgte så at lade sagen hvile indtil videre. I august skrev Hauch derfor til krigsministeren og bad ham gå til kongen for at få ordningen gennemført, da den tid nærmede sig, hvor

sygeligheden plejede at tage til. Dette havde til følge, at Thott skrev til magistraten, at kongen havde fastholdt sin ordre, da kompagnicheferne efter de nye regler ikke længere havde rådighed over pengene for frimændene m.m., idet disse penge skulle indgå i regimentskassernes økonomi og anvendes til andre formål.²⁶

Magistraten gik derefter igen til kongen og forklarede, at ordren om sygehusenes oprettelse ikke fastsatte, hvem der skulle betale leje og udstyr, men det førte kun til fornyet afslag.²⁷

Forholdet mellem magistraten og krigsministeren var under denne diskussion ikke blevet særlig godt, og magistraten nød derfor at kunne drille ham. Han havde nemlig efter kgl. ordre skrevet, at der i stedet for sengeklæder skulle bruges madrasser, hvorefter magistraten spurgte om, hvad slags tøj de skulle være lavet af, stoppematerialet, størrelsen, og om de skulle erstatte halmmadrasserne, de såkaldte paillasser, der var blevet beordrede i forordningen af 23. november 1716, artikel 2. Krigsministeren gik med brevet til kongen, der blev irriteret og lod svare, at madrasserne skulle være gode og stærke, ligge oven på paillasserne og for fremtiden underkastes særligt tilsyn af regimentscheferne.²⁸

Efter regimentsfeltskærernes besigtigelse af husene havde livgarden skaffet sig Jordemoderhuset tildelt, men det viste sig hurtigt, at sengene var for korte, og at der manglede en kakkelovn i et af værelserne ovenpå. Sengene måtte være mindst tre alen lange, og der manglede alle sygehusrekvisitter, brændsel, lys og kokekone. Kommissariatet sendte skrivelsen til magistraten, der svarede, at sengene og kakkelovnen straks var blevet bragt i orden, men de øvrige mangler afvistes som den uvedkommende.²⁹

Magistraten havde i alle sine skrivelser beklaget sig over de store udgifter, og Thott bad derfor om at få en konkret sum opgivet, hvortil magistraten svarede, at leje af de to huse i Gothersgade og det i Fiolstræde ville beløbe sig til 879 rdl. 2 mark og 12 sk. for

vinterhalvåret, men dertil kom udgifterne til brændsel, lys, vågekoner, kedler, natskrin, bækkener m.m., så den samlede udgift ville blive c. 4000 rdl., noget afhængig af fordringerne til inventar og sygeligheden, idet der skulle betales 2 sk. for hver belagt seng i døgnet. Medens gardens senge blev lavet om, var alle syge samlede hos madam Høyer, der havde 119 senge i brug med 11 til bataljonen af Kronprinsens Regiment og 21-22 til hvert af de andre regimenter.³⁰

Sidst i oktober 1763 ændredes hele hærens øverste ledelse, idet krigskancelliet og generalkommissariatet blev samlet under Det kgl. General Krigs Directorium med Saint Germain som præsident, medens den tidligere overkrigssekretær, såkaldt krigsminister, grev Conrad Ahlefeldt til Langeland blev guvernør i København. Direktoriet var delt i forskellige departementer, og indkvartering m.m. blev henlagt under 2. departement, der ellers havde artillerisager som speciale.

Efter at forholdene efter denne omvæltning var falden nogenlunde til ro, skrev v. d. Lühe til Saint Germain og bad bl.a. om, at fordringerne til sygehusene blev gjort så lempelige som muligt. Leveringen af sengene synes at have været et meget kildent spørgsmål, for egentlig hørte de til selve sygehusene og skulle derfor leveres af staden. Dette havde til følge, at det udmærkede hus i Violstræde ikke blev benyttet, da der ingen senge var i værelserne, og direktoriet ved at levere dem ville have anerkendt dette som sin opgave.³¹

Det var ikke blot den øverste ledelse, der blev ændret. Hele hærens administration og økonomi blev lavet om, og særlig gik det ud over artilleriet, der fra tre indbyrdes uafhængige korps i Danmark, Norge og Holsten blev samlet i ét korps i København med detachementer rundt om i fæstningerne. Følgen var, at det væltede ind med spørgsmål til direktoriet fra regimenter og korps om alt

muligt, og svarene herpå samlede direktoriet i en lang skrivelse, hvis punkt 23 bestemte, at regimenterne ville få udleveret sygehusinventar, medens udgifterne til brændsel og lys skulle afholdes af de regimenter, hvem plejen af de syge påhvilede.³²

På tøjhuset havde man imidlertid optalt beholdningerne af senge m.m., og efter at kongen havde billiget, at de fornødne senge med tilbehør udlåntes til magistraten, og at sygehusinventaret overdroges regimenterne, skrev direktoriet til magistraten, at den ved henvendelse til tøjhuset mod kvittering kunne få 234 sengesteder med 85 krølhårsmadrasser og -puder, 149 nye madras- og pudevår til fyldning med halm, 234 uldne dækkener og 382 par lagener. Samtidig gik der ordre til tøjhuset om denne udlevering og om at levere hvert regiment 4 slåbrokker, 36 nathuer, 34 par trætofler, 1 tinstikbækken, 35 skåle, 35 tallerkener, 36 bægere, 34 skeer, 35 potter samt 1 til urin, alle af blik, 6 natstole med bækken og 13 natpotter.³³

Da direktoriets skrivelse kom til magistraten, opholdt v. d. Lühe sig hos kongen på Fredensborg, og han skrev derfra til sine medarbejdere, at direktoriet »søger rett paa Een fiin Maade, at fange Os, med det Tilbud«, og magistraten svarede derfor afvisende, da den oprindelige ordre kun lød på, at staden skulle skaffe sted og værelser til sygehusene, og da den endnu ikke havde fået svar på brevet til Thott om, hvem der skulle betale udstyret, måtte den beklage ikke at kunne modtage sengene.³⁴

Direktoriet svarede dagen efter, at skønt det påhvilede staden at anvise rekvisitterne til sygehusene, havde det anmodet kongen om tilladelse til at udlevere sengene og sengeklæderne for at soulagere indvånerne, og at det ville afhænge af magistraten, om den ville modtage dem og derved spare anskaffelsesomkostningerne.³⁵

v. d. Lühe må nu være gået til kongen og have klaget over stadsens tunge udgifter, for magistraten kunne svare, at det ikke var

den bekendt, at den skulle levere inventaret, tværtimod nærede den efter kongens mundtlige løfte til v. d. Lühe håb om at blive fri for leveringen af sygehusene.³⁶

Medens denne brevveksling stod på, havde direktoriet sendt magistraten en klage fra Sjællandske Regiments feltskær over hans sygehus. Hertil føjede direktoriet, at man efter magistratens ønske havde lovet i denne vinter at klare sig med, hvad der kunne skaffes, men at det håbede fra påske flyttetid at få den tilstrækkelige plads. Herpå svarede magistraten, at der i det tidligere Høyers hus, der nu ejedes af Jens Møller, var plads til 98 senge, hvoraf dog professor Hennings havde lagt beslag på en 8-sengs stue til medikamenter. Møller beklagede sig for resten over, at sygepasserne ikke forholdt sig med renlighed, som de burde, men udkastede al slags af vinduerne såvel til gården som til gaden. Direktionen lod denne klage gå videre til regimentet, men gentog overfor magistraten, at den snarest ønskede besked, om den kunne skaffe sygehuse med 36 senge pr. regiment til påske flyttetid.³⁷

Som nævnt var langt den største del af artilleriet blevet samlet i København, og til brug for det blev der rekvireret et lazaret på 16 senge. Det lykkedes også magistraten at finde et hus i Teglgårdsstræde, der ejedes af garver Christian Andersen Brinch. Det kunne foruden artilleriets 16 senge også rumme de 18, der skulle bruges til bataljonen af Kronprinsens Regiment. Det var så heldigt, at der findes skitse af dette hus. Bygningen lå mellem hans for- og baggård og havde en 1-fags forstue, hvorfra der til venstre var adgang til vågekonernes 3-fags værelse til forgården og et værelse til rekvisitter og til køkkenet til baggården. Til højre kom man ind i en stor 4-fags sygestue med vinduer til begge sider, og derfra var der adgang til to mindre 4-fags sygestuer med vinduer henholdsvis til for- og baggården.³⁸

Kongens løfte til v. d. Lühe blev imidlertid hurtigt til bitter alvor.

12. maj 1764 måtte direktoriet beordre, at regimenterne fra mikeldag selv skulle skaffe sig deres sygestuer og afholde udgifterne dertil af deres kasser. Samtidig fik tøjhuset ordre til at udlevere de fornødne senge m.m. til regimenterne.³⁹

Denne ordning var alt andet end tilfredsstillende og førte senere til nogle af Struensees kabinetsordrer. Han ændrede i februar 1771 sammensætningen af direktionen for Frederiks Hospital, hvorved Københavns kommandant fik fast sæde i direktionen, en ordning, der først hævdedes 1868, efter at garnisonen i et halvt århundrede havde haft sit eget hospital i Rigersgade. Samtidig bestemtes, at hospitalet især skulle behandle folk i kongens tjeneste, for hvem der ikke fandtes noget særligt sygehus, nemlig landmilitæretaten og hofetaten. Især skulle det tage sig af smitsomme sygdomme, herunder veneriske, hvilket både stred mod infanterireglementet og hospitalets fundats, og hvortil der kun kunne skaffes plads ved at inddrage hospitalets kirke. For at skaffe yderligere plads blev stadens fattige syge overført til Almindelig Hospital, der i den anledning måtte udvides med 100 senge. Struensees styre varede jo ikke så længe, og 1½ år efter blev disse kabinetsordrer ophævede, og fra nytår 1773 trådte hospitalets fundats fra 1756 igen i kraft, og regimenterne blev henvist til selv at forsyne sig med sygestuer.⁴⁰

HENVISNINGER

1. Krigskancelliets kgl. Resolutioner (KR) 3. dec. 1762, Overkrigssekretærens udfærdigede Haandbreve (OU) 25. okt. 1762, 12. marts 1763, Sjællandske Tegnelser (ST) 3. dec. 1762, Krigskancelliet, general Gählers ordrebog.
2. Magistratens Resolutionsprotokol (MR) 8. nov. 1762, s. 442, Magistratens Copibog (MC) 17. nov. 1762 nr. 224, 225.
3. ST 24. dec. 1762 med indlæg, Krigskancelliet, refererede Sager (RS) 22. dec. 1762 § 11, OU 25. dec. 1762, KR 29. dec. 1762.
4. Kommissionens arkiv, Danske Kancelli D 165 a og b. Denne kilde er også benyttet i det følgende.
5. OU 12. marts 1763, MC 21. febr. 1763 nr. 81 (16. og 17. febr.).
6. ST 15. april 1763.
7. General Commissariatet (GC) 2. maj 1763.
8. Danske Kancelli, Oversekretærens Brevbog (OB) 2. marts 1763, MC 21. febr. 1763 nr. 81 (17. febr.).
9. ST 3. juni 1763.
10. OU 17. juni 1763.
11. ST 14. juni 1763.
12. KR 3. aug., 14. sept. 1763, OU 17. sept. 1763 med indlæg.
13. MC 21. sept. 1763 nr. 150 (19. sept.), OU 17. sept. 1763 med indlæg.
14. ST 14. okt. 1763 med indlæg, MC 19. sept. 1763 nr. 145, 21. sept. 1763 nr. 150, 5. okt. 1763 nr. 178.
15. OU 17. sept. 1763 med indlæg, Collegiebreve 26. sept. 1763 nr. 95, stadsarkivet.
16. OU 10. okt. 1763, Collegiebreve 14. okt. 1763 nr. 114, MC 27. sept. og 5. okt. 1763 nr. 178.
17. O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, V, s. 107, 139, 248, VI, s. 265, 360.
18. MC 7. marts 1763 nr. 129.
19. OB 7. juni 1763, MC 29. juni 1763 nr. 342.
20. ST 24. dec. 1762, 14. juni 1763.
21. MC 25. juni 1763 nr. 335.
22. GC, indkomne sager fra Kronprinsens Regiment: 13. juli 1763 med indlæg.
23. GC, indkomne sager fra Kronprinsens Regiment: 6. sept. 1763 med indlæg.

GARNISONENS INDKVARTERING 1763

24. GC, koncept 27. juni 1763 nr. 1. 25. MC 29. juni 1763 nr. 341, OU 13. aug. 1763 med indlæg. 26. OB 10. sept. 1763, reglement af 14. sept. 1763. 27. MC 28. sept. 1763 nr. 165, ST 14. okt. 1763. 28. OU 24. maj, 11. juni 1763, RS 8. juni 1763, MC 30. maj 1763 nr. 268½. 29. GC, indkomne sager fra Livgarden 30. aug., 15. okt. 1763, MC 27. okt. 1763 nr. 229, 16. nov. 1763 nr. 259. 30. OB 8. okt. 1763, MC 12. okt. 1763 nr. 188, MR 10. okt., 7. nov. 1763 s. 684 og 704. 31. General Krigsdirektoriet, 2. de-	partement (GK2) indgåede sager (I) v.d.Lühe 6. dec. 1763, 27. dec. 1763, MC 16. april 1764 nr. 215. 32. GK 1. febr. 1764. 33. GK 21. febr. 1764. 34. MC 27. febr. 1764 nr. 93. 35. GK 28. febr. 1764. 36. MC 1. marts 1764 nr. 116. 37. GK2-I 141/februar 1764, 18/februar 1764, MC 29. febr. 1764 nr. 105, GK2 17. marts 1764. 38. GK2 24. marts 1764, MC 16. april 1764 nr. 215. 39. GK2 12. maj 1764. 40. Fr. Gredsted: Det kongelige Frederiks Hospital 1757-1907. Kbh. 1907, s. 20 ff.

EN JYSK BONDEKARLS BESKRIVELSE AF KØBENHAVN 1849—50

VED ED. A. NISSEN OG REDAKTIONEN

Under sit arbejde med ordning og journalisering af Fredericia Museums samlinger bemærkede Ed. A. Nissen en lille håndskreven bog.

Det viste sig at være en dagbog. Skriften var pæn og ortografien relativ korrekt. Ydermere var bogen forsynet med små tegninger af ting, som særligt havde forekommet ejermanden seværdige. Denne viste sig at være en bondekarl, Hans Peter Jensen af Pjedsted,¹ som i året 1849 var indkaldt til 4. forstærkningsbataljons 2. kompagni og sendt til København.

Af et brev, som var indlagt i dagbogen, fremgik det, at giveren også var i besiddelse af en dagbog fra 1848, som senere skulle tilfalde museet, men trods energisk søgen er denne ikke fundet, og den må nok desværre anses for at være tabt for eftertiden.

På bindets inderside har Hans Peter Jensen skrevet: »Kjøbt den 23 September 1849 hos Papirhandler Wandscer i Kjøbmager Gade No 6. i Stuen, ved Siden af det Reizelske Boghandel. — ikke langt fra Rundetaarn.

Der forlangtes af Svenden for den, dens bestemte Priis 2 R 8 β — Men Boghandleren sagde. — Nei! Til den tapre Land Soldat, koster den ikkuns 2 R . — — —«

Man fornemmer et lille pust af »Ånden fra 48«, men kan dog ikke se bort fra muligheden af, at Hans Peter som en dreven jyde har forstået at udnytte landsoldatens popularitet til at skaffe sig begunstigelser.

Hvem var da denne Hans Peter Jensen? I sin dagbog noterer han den 26. februar 1850 som sin 31 års fødselsdag, og han er altså født 1819.

Pastor V. Gregersen i Pjedsted har efter anmodning gennem- søgt kirkebøgerne og venligst oplyst, at Hans Peter Jensen, født 26. febr. 1819, var søn af gårdmand, sognefoged og lægdsmand Jens Pedersen og Kristine Hansdatter. Han er muligvis konfirme- ret i Gårslev, da han ikke findes i Pjedsted kirkebog, og konfirma- tionerne foretoges dengang på skifte mellem de to kirker. I novem- ber 1841 flytter han som karl fra gårdmand Peder Hansen i Pjed- sted til Follerupgård.² Herefter forekommer hans og forældrenes navne ikke mere i Pjedsted kirkebog, så det må anses for sandsyn- ligt, at forældrene er flyttet til et andet sogn, selv om der ikke fin- des nogen antegnelse herom. Afmeldingspligten hævdedes jo stren- gest for tyende.

I det følgende er gengivet en række uddrag af dagbogen, der nu befinder sig i Københavns stadsarkiv, idet der er lagt vægt på at få de specielt kulturhistorisk eller københavnhistorisk interessante ting med. Samtidig får læseren et lille indtryk af en stræbsom ung mand med store evner for iagttagelse og – ikke mindst – for at beskrive det iagttagne. Hans Peter Jensens egen ortografi og tegnsætning er bevaret, bortset fra at der i ganske få tilfælde er indskudt et skille- tegn. Da det har været magtpåliggende at bevare originalens dialektpræg, er selv tilsyneladende oplagte skrivefejl ikke rettet. Overspringelser markeres med .....

Mikkels Dag eller den 1. October 1849 i Kjøbenhavn

Vi var ude paa Amager, $1\frac{1}{2}$ Miil lang og 1 Miil Bred tæt uden Amagerporte, kom vi igjennem den store By Sundbyvester, og dernæst Sundbyøster, som begge tilsammen udgjøre, saagodtsom en Kjøbstad, – De ere Teilhængte, næsten Alle fornemme Folk, og Haandværks Folk, og altsammen smugt og skjøndt. –

Vi fulgte Landeveien $\frac{3}{4}$ Miil til Ny Kroe, der tog vi til Venstre, til Byen Kastrub, som var en fuldkommen Landsby, Gavlerne vare som paa Sælland, lige op, og Svinene Rødbroget. Vi var inde hos Geert Andersen som havde 2 Hester 4 Køer, Gav os Øl, og var meget flink imod os. – Han forsikrede os det paa det Bestemtteste som vi og selv kunde see, at paa hele Øen var ikke et eneste Bakke, eller ujevn Sted, – Ikke et Eneste Sted paa hele Øen, ikke det Allerhøieste Sted paa Øen, er en Favn høiere end det laveste. – Øens Jevnhed overalt, er et fuldkommen Mirakel – Øeboernes Tale er fuldkommen liig Sællandsk, og vor Jydske Sprog, Karlfolks Klædedragt, de simple, bestemt liig vores, eller hele Sællands Fyens, og øst Jyllands, – Derimod Fruentimmers Dragten er høist forskjellig, baade fra Kjøbenhavns og Vort., De ligne Dem nærmest omkring Kallundborg, og paa Fanøe, Og de see meget ilde ud. – De kjøre til Kjøbenhavn, ligesaagodt som Karlerne. – o.s.v. –

Vi saae Øens Jord, for Høist udmærket sort og feed Jord. – og omtrent kun halvdelen besaaes med Korn, det andet halve med Haugevexter Kaal, Guulrøder o.s.v. – og hele Agre, Fold og Marker, sees af saadanne Slags. –

Rugen var alt langt opløben, den Smule Hegn og Buske der saaes ved Veiene, bestod af Hvidtorn og Piller. – De enkelte Træer bestod af Popler Ask og Krestandler. –

Vi saae over til Sverrig. –

Jeg var paa det Gamle og Graa, men i sin Tid grumme³ Bygning Børsen, og saae der det eneste Huus i Danmark, hvor Alting kan faae tilkjøbs. –

Jeg var ofte paa Christianshavn paa Attelerikaserne, hos Johannes. – Og Jeg og ham, gik ofte hele Dage, omkring i Byen, og saae de smukke Boutik. og den Uhyre Mængde af alle Optænkelige Ting, som saaes i Glas Siderne af Bygningerne. – Vi saae og den smukke Model, paa de nye opbyggede Steder. – Og i Holmens Gade, stod vi ofte Timeviis og betragtede Ludderne. –

.....

Jeg saae Jernbanen løbe lige ind i Tivoli. – Jeg saae de flere Spor løbe lige Si. at Vognene i Enderne aldrig blev vendte, men den der var i før hen blev i bag hjem, blot Locomativet, gik frem og tilbage ad tverskinnerne saa det kom om i for. –

Et Locomativ kan trække 30, til 40 til 50 Vogne og føre dem 4 Miil i en Time, I hver Vogn er 6 Stuer, I hver en Stue, sider de tvert over mod hverandre paa 2 Bænke, paa hver Bænk 5 Md. – og saadan i hver Vogn 60 Md. –

Et Locomativ uden Vogne, kan løbe som Stafet de 4 Miil i 15 Minuter. –

5 Minuter før dens Afgang hidses alle Kurve op af Bommændene, den hele Linie igjennem, og i de 5 Minuter bliver lugt for alle Tverveie over Banen. –

Adskillige Steder er Baneveien opfyldt, og Tverveie, gaar ned under Banen igjennem muret Hvælving Porte. –

Dampvognen gaar 2 Gange frem og tilbage i Døgnet, efter bestemte Klokkeslet, hele Aaret igjennem, og standser visse Steder, underveis. – for at modtage, og læsse af. – Foruden disse Turer gjør den naar det behøves Extraturer, i Mellemtiiderne, og den gaaer da hele Turen uden at standse. – Og en saadan Tour var det vi var paa til Kjøbenhavn. –

Undertiden naar den gaar, skriger den, og gjør Allarm. – Undertiden saa høit at man høre det ind til Kjøbenhavn. –

.....
 Thorvaldsens Kunstværker, falder 100 gang igjennem, Imod andre Udenlands Konstner Arbeider som findes i Konstkamret. –

Prospegt af et Skib, med 3 Dækker, 3 lav⁴ Kanoner, 164. en dansk Fregat, bortført af Englænderne 1807, og af en Dansk Fange i Londen, en Konstner, forfærdiget af Been samlet af det Kjød, som Fangerne fik at spise Prospectet kom til Kjøbenhavn, heel færdig 1810. – og samme havde til Følge, at deres Tilstand i Londen blev forbedret. –

Et Træe bærer til en ordinær Dram dreiet saaledes, saa tyndt, at 100rede i hverandre er indesluttet i det yderste –

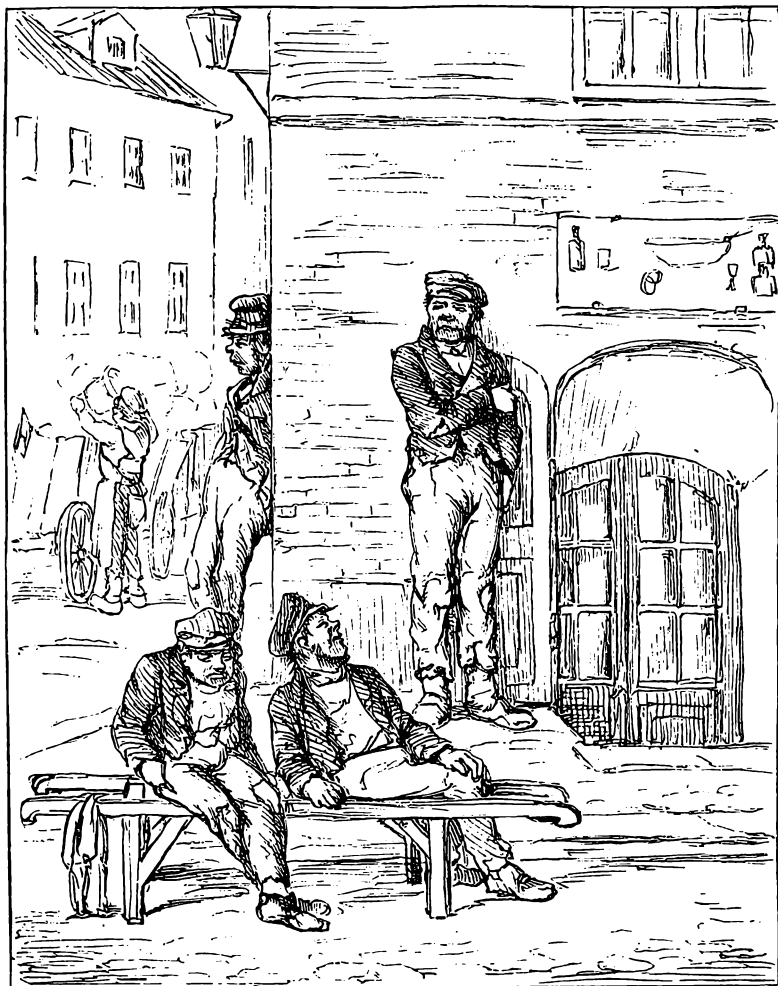
Virkelig Liig og dobbelt Liigkister fra den ældre Oldtid. –
 og 1000 og atter 1000 andre Ting. – –

Jeg var inde i det Ny Konstammer⁵ (eller i det Graphiske Konstsamling kaldet)⁶ paa Prindsens Palee, ved hiin Side Broen ligeoverfor Christiansborg Slot, efter Vester Vold til. –

.....
 Jeg var med ved en Jøde Bernt,⁷ hvor Kloster skaffede mig Condition, en Klædehandle paa Østergade, Jeg hjalp ham en heel Dag at bygge et Huus til deres 8 Dages Fest⁸ som begynde anden Dagen d: 1 October. –

Alle Jøder bygger et Huus til denne Fest som ei maa holdes i deres sædvanlige Huse men i et nyt opført selvsamme Dag. –

.....
 Den første October begyndt Jeg først at gaa i min Condition hos Jøde Bernt, Klædehandler han eiede selv hans Huus, og var Riig, Han hentede selv hans Handelsvare i Mets, Maints og Bordeaux i Frankerige – Jeg var der hver Dag en Tour, og gik By-

Sjovere. Tegning af P. Klæstrup

ærender, bar Vand Tørv Træ børstede, og passede Fruentømrerne op, og fik min Middagsspis der. –

.....
 Jeg tjente ofte en Skilling udenom, ved at rulle, bære Træ o.s.v.

.....
 Af den uhørlige Mængde Frugt, som her i Byen var til Salg, i Vinduer, Porter, paa Gader og Torve, og især paa Amagerterv,

Var der først meest af Amagergrøndt Haugeurter. – dernæst en stor Mængde Pærer og Plommer, og Jeg levede halvt ved Pærer. – Dernæst var der ogsaa Æbler især Gravenstener og Paspommereser. –

Desuden Kirsebær, Nødder, Valnødder og Ferskener, som var mindre ind Æbler, og større ind Blommer, forresten Næsten ligesom Blommer i Smag. – og Viindrue. –

.....
 Sædvanlig Middagsspis i Byen 8 β enten Riisgrød, Fisk og Katøfler, Lamsteg, Oxserste og brune Katøfler o.s.v. –

I Kaserne Kjelderne, enten Suppe, Kaal, Erter, Grynssuppe, med Eftermad til 6 β , og selv fly Brød til. – hvoraf igjen Formadet Ene, 3 β , og ligeledes Eftermadet ene 3 β . –

Der var i Sølvkaserne 6 Kogekoner som skiftedes til at koge hver sin Slags og man kunde Deraf faa hvad Slags man vilde, – Jeg købte der kun Grynssuppe. –

Jeg spiste da før Jeg gik derved et liden Melmad, og dernæst i Kjelderne spiste Jeg mig Mæt for 3 β Grynssuppe.

Frugterne, Pærerne begyndte langt hen ad Tiden at blive dyrere, og Jeg købte ingen af dem, Jeg spiste og ofte Flesk og Sennep stegt Flesk og Sild. –

.....
 Jeg saae Nørrebroens Theater,⁹ eller lille Tivoli, og saae det

derpaaværende Altan, hvor Jeg saae førstegang Theater Pigerne, saa kjelne og milde spille for os, imens vi passerede forbi og ind ad Byen. –

Kjøbenhavns Indvaanere, vare næsten alle velhavende, og der saaes slet ingen fattige Folk. –

Hvem som ei kunde forsørge sig selv. –

Var paa Forsørgelsesanstalter og den simpleste Klasse af de andre var Sjouerne, som gik omkring og savede Træ, og bestilte alt Sjoug arbeide. –

Og tjente og havde Penger, i Skippeviis og kan ei regnes for fattige Folk. –

De fleste i Kjøbenhavn her indfødte havde sort og krøllet Haar. – Især Fruentømrerne havde skjøndt krøllet Haar. –

Aller her værende Svenske og Norske hvoraf der var mange baad Karlfolk og Fruentømrer, havde Alle sort krøllet haar. – I Kjøbnv saaes og 2 sorte Folk, dog ikke heelt men kun halvt sorte. –

.....

Jeg var vildraadig med mine Condiscon. Jeg læste hver Dag Adresse Avisen, og fik Adskillige Conditioner, som Jeg kunde faae, Den første Jeg fik var i Bredgade hos en Kone at rulle, som Jeg siden har opgivet, – Jeg har endnu den ved Jøden, hvor Jeg er fra omtrent Kl. 1 til 2, og tjener min Middagsspis – Siden er Jeg fordetmeste i Rullekjelderer i lille Helliggeistes Str hos Bertel Peder sen,¹⁰ og rykker paa Rullen. –

Jeg Priser mig lykkelig, at Jeg er kommen i denne Stilling –

Imens de Andre sætter Penger til hver Dag, Tjener Jeg Penger – Og medens de Præsser med Exsecis, Bajonetfegtning, og springe paa Træhesten, vangserer¹¹ Jeg i Byen. –

Og medens de hver 4de Nat i Kuld og Uveir staar Vagt, ligger Jeg i min Seng. –

.....

D 16 April og October eller 8 Dage før og Siden, er det den Kjøbenhavnske Flyttetid og i denne Tid er det Sjouernes Høitidsfest, I denne Tid tjener de mere med at flytte, end ald den øvrige Tid af Dagen. De tjener Glatvæk deres Kost og 1 Spe. hver Dag. –

Det er den simpleste Klasse her. – endeel, de ordenligste ere Gifte, og ere ordentlige Folk, en anden deel er ugift, og haver ingen Steds hjeme. –

.....

Vi var for nærværende Tid paa vort Kammer, 7 Senge og 14 Mand. –

.....

Vi skulde skifteviis i Omgang hver 14 Dag have Stoutur – som bestod i at hente en frisk Spand Vand, Slaa Vand, feie, købe for 1 β Sand ved Magetinteren og Strøe, Vaske Bordet. og Gjøre Spytbakke reen o.s.v. – Hver Løverdag maatte vi skure Gulv og vaske Vindduer o.s.v.

Ingen maatte ligge paa Sengen, og ingen Ting ligge paa Gulvet, Alting hænge op. –

Min Herre Capitain Vagtmester Fonk¹² boede ovenover Nørre Port, hvor Jeg og havde mit hjem, og 3 Sergianter. –

.....

Alle 4 stod de for at Vagterne holdes i Orden, og ordinerer Vagt Mandskabet, over hele Staden. –

De haver igjen en 8 Md Gemene, Ordinantser – som kaldes fast Ordinantser. –

I Sommer var det Gamle Trangkudske som blev hjempermitteret, og 1 Md af hver Batalion i hele Byen, kom i deres Sted. –

Ved vort Batalion, var 2 Compagni det Største. Vi havde flest frifødte, Ifølge heraf skulde den ud fra vort Comp. – Det laveste Nummer var Vintergot 31 som laa i Ringsted. –

Den Næste var 33 A: Muurmester som laae paa Lacerettet. –

Den næste 50. var mig, og min Lykke var det. –

Snedkeren deromme skulde kun gjøre Snedker Arbeidet, paa Gibrokken Kram i Vagtstuerne, Men Capitainen tag ham Aparte til Oppasser, og sparte derved, at han selv tog Oppasserens Lønning. Snedkeren Christian er Sællænder.

Ovenover Vester Port var en Altan eller en Steenstue, hvorpaa kunde sees til begge Sider. –

Ovenover Amager Port, var en ordinær Vagtstue, tilhørende Portet. –

De andre Port Vagtstuer var indenfor Porterne. –

Oven over Øster Port kun Jord. –

Rundt om Staden mellem Volden og Voldgraven, er den saakaldte Kirsebær Gang, – hvor ingen maae Gaae uden Kirsebærtegn, som faaes hos Captain Vagtmester. Den kaldes og Trommesalen, fordi Tamburerne der lærer, og gaar til Øvelse. –

En Aften Jeg gik paa Gaden, kom en Mand, og Jeg skulde bære en Pakke, og fulgte ham ind i det store Gamle røde Cancelli, ved Siden af Christiansborg Slot. Jeg fik 12 β. og kom i en med Lamper opfyldt Gang, hvor uhyre mange Skrivestuer er ind til Alle Sider. –

I denne Bygning er Ministrenes Samlings og Forhandlings Sted, og nu i Tiden Regjeringens Sæde, og Studere Sted. –

Jeg var oppe paa Christiansborgs Slots Egentlige Salshuses næstoverste Etage, som over hele Huset er lutter store Stuer med Kunstmaleriet udi.¹³

Jeg saae der Naturens Konstsjeldenheder. Jeg saa det Allermeste lignende det Naturlige, og saa hvorvidt Kunstnerne I dette Fag kan drive det. –

I blandt de 1000 Stykker, saae Jeg Tybrings¹⁴ Omegn, som Jeg kjendte fra Fyen og saae den og tydelig her. –

Jeg saa Dronning Magrete modtage Kronen af Kong Albert. –

Jeg saae de Mængde Kjøbsteder, Landsteder, Nordens Klipper og Isbjerg og Sydlandenes Mangfoldigheder – Søslage, Slaget ved Lucen¹⁵ o.fl. Konger, Betlere Dyr, et Bondelystighed og kortsagt alt hvad der i Verden kan sees. –

Jeg saa den prægtige Udsigt til begge Sider igjennem Huuset. – Man kunde oversee saavel Byen som Slottet. –

.....

Ifølge de mange hertil komne Soldater baade permitteret og upermitteret er her ingen Arbeidstrang nu mere i Byen og mange gaa uden Condicion, og har ei at bestille. – Ifølge heraf begynder endeel af den herværende Svenske Karler Som i Sommer er kommen herover nu at reise hjem igjen. –

Uagtet Frugterne begyndte at svinde saa var dog endnu baade Gaderne Vindue og Porterne endnu fulde af alleslags Frugt.

.....

Mine Gamle Skoe gik til, af Overlæderet og en stor deel af Vat, samlet af Skarn Tønden til Udstapning, og et stykke Bøg, fra Nyhavn fra Prøisen, altsammen fly til en Slave og fik deraf et par Klodser, for 1 $\frac{1}{2}$. –

.....

Frelses Taarn det høieste Sted i Kjøbenhavn Hellig Geistes, Runde, Frelses Kirker ligger i Kirkegaard, hvor der forresten ikke bliver Jordet mange. –

Den allerstørste Deel bliver Jordet paa den store, for hele Byen almindelige Assistents Kirkegaard, som siges at være Landets smukkeste Kirke Gaard. – uden Nørre Port,

Garnisons og Holmens Kirke har og hver ved sig en lille Kirke Gaard, hvor ikke Jordes mange nu. –

Derimod har de uden Øster Port, hver en Kirkegaard, som begge ere Sjelden Smukke, og Jeg beundrede deres Skjønhed i høi Grad. –

Fra Porten til høire ligger Fattig Kirke Gaarden og Garnisons Kirkegaard.

Fra Porten til Venstre, er Holmens Kirkegaard. –

Til Holmens Kirke hører Holmens Folk, foruden en deel af Byen. –

Og ligeledes Til Garnisons Kirke hører Ald Militæret foruden en anden Deel af Byen. –

Jeg saae Paa Garnisons Kirke Gaard En stor Deel danske Militær Helte Grave.

Jeg saae de tapre danske Søfolk, med andre Ord: Holmens faste Stok.

Jeg saae deres Hjem: Nyboderne.

Jeg saae deres Kirke: Holmens Kirke – som gjemmer Torden-skjolds Legeme som nu ei mere sees af Publicum.

Jeg saae Holmens Kirkegaard, som Gjemmer mange Søhelte i sit Skjød.

Jeg saae det store indhegnet Gravsted som Gjemmer Steen Bille; Admiral og Stats Minister død 1836. –

Jeg saae en Gravhøi, beplantet med Gran, med en Lyst Altan ovenpaa. –

og paa den ene Side, en hvid Marmor Plade omgroet med Vintergrøn, og ovenpaa den en høi Støtte, hvorpaa staar:

De falt d: 2 April 1801 for Fædrenelandet Medborgernes Erkjendtlighed reiser dem dette Minde. –

omkring ved Skrinten, staar en Krends Stene, med Alle de Navne paa som ere faldne, og Skibenes Navne som de var paa – og uden om det hele staar et Lagustrum Hegn, som danner et Sirkel paa 2 Maader, baade om Høien og om sig selv. –

.....

Jeg var inde i Stormgaden og saae Fuglesamlingen.¹⁶ –

Jeg saae Dyr i 100 Viis, og Fugle i 1000 og atter 1000 Viis. – og saae et Guds Gry af Mængden af Fugle og beundrede Naturens Storhed – De var alle udstoppede, og stod som de vare levende, –

Jeg i et Kammer som Jeg talte 600 Fugle og saadan saae Jeg flere Kamrer Jeg saae Ugle Slægten, og 100 Slags af den, Svømmefuglene og 100 Slag af dem. Strandfuglene og 1000 Slags af dem. Jeg saae Fugle ikke større end et Fingerbjerg¹⁷ og 1000 gange 1000 Slags. –

Der var og vist alle de Slags der er til. og de os bekjendte var der os. – Graae og Guldspurven, Gaasen og Andr. o.s.v. –

Jeg saa et Elephanthorn 3 Al lang og saa tyk som et Laar. –

Jeg saa det største Dyr en Uhroxse et frygtelig Dyr, stor som en Hest – Den næststørste en hvid Isbjørn – Dernæst den hele mangfoldige Bjørneslægt, Ulveslægt, Tigerslægt, Hunde Slægt, Abeslægt, og den urimelig Slags Skjældyr. Dernæst Sælhund Slægten, og alle mulige slags Sædyr.

Dernæst Fiske, den største som en Hest, hele Hjorteslægten, Snegle og Amphifier, og tilsidst det Allermærkeligste af det Alt-sammen er de mangfoldige i Glas staaende i Vand underlige Skabninger, som tildeels ligner Planter og er Planterdyr, og nogle have Rødder i en stor Busk forneden, som en rigtig Vexst, andre derimod have smaa Rødder rundt omkring paa Kroppen og atter andre paa Alle Mulige Fasoner. –

Østergaden var den trøgeste¹⁸ at gaa paa. – da den var altid som et Marked i en anden Kjøbstad, – og den var og liggende mellem Byens Hovedtorve Kongens Nytorv og Amagertorv. – Og hvor den allerstørste Strog i Byen var.

Naar man kom i en Afsides Gade gik man saa rolig, uden at blive Stødt og Skubbet af Nogle. –

Jeg saa paa Labetoret, paa Christianshavn¹⁹ De mængde Kug-

ler, opstavlede i Huse, saa høie som Almindelige høie Huse, I hver Stabel var en 10 til 20.000 Kugler. –

Paa Tøihuset i Christiansborgs Slots Bygninger saae Jeg foruden Morterer 350 større og mindre Canoner. –

Den Allerlængste Lange Maren. omtrent 4 Favne lang. –

2 Store lige inde Porten fra Ch. 5 Tid. De vare Alle, Æller de fleste fra Chrsti 5. Christ 7. Frd. 4 og Fr. 5 Tid. –

Iblandt de mange Steder, hos fine Folk, Jeg var inde med færdig syede Klæder, Var Jeg inde hos det meget fine Folk, Theater Mester Bournonville²⁰ paa Christianshavns Strandgade, hos hans fine Madame med en Kaabe. –

Jeg var og inde med Tøi, ved Kjøbenhavns Borgervæbnings Scef, General Brun.²¹ –

Betalingen Jeg fik tilbage, 6,10,20,30 til 50 Rld ad Gangen, det var Aldrig Spec. men bestandig 5 Rld Sedler, hvoraf sees at der i Kjøbenhavn er ikke meget Sølv men istedetfor fyldt med Papir Penger. –

Jeg var inde at see den Kongelig Kobberstiksamling, i et af Christiansborgs Slotsbygninger. – Jeg saa store og smaae Bøger dels store Plader ligge i Kasser Altsammen ligge paa Bordene, 2 Stuer fulde, hvor enhver kunde faae en Bog eller en Kasse at Gjennemsee. –

Jeg saae Frederiks Kirke²² indeni, som var lille og 4kantet, og Orgelet ovenover Prædikestolen. –

.....

I denne Tid var en stor deel Preuser og Preusisk Skibe i Kjøbenhavn, De fleste havde været der med Ladninger Favntræ fra Preusen. –

Jeg saae Langebroes Midte hidset op, medens et Skib, gik under, og saaledes bliver alle Broer ophidset, medens Skibene gaar under dem. –

Jeg saae i Kaserne, og paa hver Side, paa 4 Sider af Kirke-
taarnerne, saae Jeg store Klokker, som slog Qvarter Slag, og vi
kunde i Sengen ligge og høre hvad Klokkeren slog, og hvad den var
Og paa nogle, nemlig Helliggeistes, Klokkeskive, og Hovedvagtens
paa Kongens Nytorv, vare Skiverne oplyste med Gas indenfra, og
man kunde see om Aftenen begge Viser og Alle Tal, og see bestemt
hvad Klokkeren er. –

.....
Af mine Kammers Kammerater var Jørgen Brønserod den høist
mærkeligste til, fra en Kjæreste, at skove en uhyre Stor og God
Mængde Fødevarer. –

.....
Jeg saae i Amalie Gade den ny Catholske Kirke,²³ den var ret
og slet, uden udgravning, men Ny Modens, net, Pen og snert²⁴
Fason. –

Jeg saa den Gamle Runde Kirke,²⁵ meget udgraveret, forgylt paa
Gammel Facon, og ligeover for Prædikestolen staar et stort Stueuhr. –

Jeg hørte Magisteren Prædike i den, og hørte ham som en sjel-
den god Prædikant.²⁶ –

.....
I Krigs Aaret 1849 var –

Foraaret Somren og Efteraaret i det hele kold. – især Mai og
Juni Maaned – Foraaret tør, – Forsommeren Middeltør indtil sidst
i Juli, meget vaad – August og September tørre og October først
meget vaad, siden Middelstv. –

I Maanedens sidste Dage afleverede Jeg alt Kongens Tøi, Mit
Givær Lædertøi Bandeleer og Sabelgihæng, Teltflaske Brødpose og
Tornister. – 6 Stykker som Jeg var godt fornøiet Jeg blev af med,
og ønskede aldrig meer at se det. –

Men Jeg afleverede ogsaa mine øvrige Klæder som Jeg dog
modtog igjen da Depotet reiset til Horsens. – først i December og

siden afleverede Jeg det 2 Gang, til Commendeer Sergianten Horsmand d: 13 Januar, og beholdte kun tilbage Min Hue, Baistrøie, Bukser og Kappe – Afleverede, Frakke, Lærredsbuxse, Tornister, Givær, Bandeleer, Sabelgihæng, Teltflaske og Brødpose. –

Jeg saae paa Kongens Nytorv, det det Allerstørste og smukkeste Urtekræmmer Boutik, hos Salmonsens.²⁷ –

Jeg var inde i Charlottenborg Slotsgaard. –

Jeg saae Tottes Palle²⁸ paa vestre Hjørne af Norges Gade og Kongens Nytorv. Derinde saae Jeg det Moltkeske Billegalleri, som lignede i Et og Alt Kunst Maleriet paa Christiansborg Slot. Videre saae Jeg derinde Møbel Magesinet. – Et Guds Gry af fine Speiler og Alle mulige Fine Møbler. Møbler for vistnok over flere Tønder Guld.²⁹

Paa Rosenborg Slot er slet ingen Folk, Men lutter Gjemt Sager fra de gamle Konger, og der skal være meget, og Uhyre at see derinde – Men det koster 3 Rld, at faa at see og faa tilligemed Underretningen om Alt hvad der er at see, – og ligemeget om man er en Person eller 12, det koste alligevel 3 Rld. – og kommer den 13 med koster det 6 Rld. –

I et af dets Udhuse er Vagt Stue og derovenover boer Slots Forvalteren, Og i et 2det Huus hvor Jeg henter Tørv og Træ, er Forvalterens Tjeneste Karl med sin Kone. –

Jeg var i Jøde Kirken i Krystalgaden ikke langt fra Rundetorn, og saae en meget smuk ny Kirke, uden stor Gravering, men net og Pen. – ingen Aareværk, og Prædikestolen midt oppe paa Alte-

ret. – Loftet er i Ruder som i Frue K. men Jevn og uden Hvelvinger, Hoved Coleuren Gul dernæst nogen Brun og lysblaa. – Alteret er behengt, med et Tep, som rulles fra og der oplukkes, og inde i Alteret, som i et Skab, staar mange Sølvbilleder,

.....

Urolige Rygter truede os hver Dag med at vi skulde snart reise, og i Krig, Ingen vidste det sande, og Alting stod i en Hving. – Jeg og Enhver Dansk Mand, var i spændt Forventning om Udfaldet. –

I Kjøbenhavn i Kjeldrene og i første Sal, boede Den største Almindeligste Deel Urtekræmmerne, som var kjendelig paa de mange kuleurte Flasker i Vindduerne (Urteboden). – De havde ingen Drikkevarer, og maatte under³⁰ ikke have Øl og Brændevin. Derimod havde de Alt muligt Kryderi henhørende til De 1000 Slags fine Spiser som bruges i Kjøbenhavn. –

De havde Alt som faaes i et Kjøbmands Krambod undtagen Øl og Brændevin. De maatte ei engang uden Mult sælge en Staalpen, som var Isenkræmmernes Handel. –

De Næst Almindelige er Spækhøkere som i det Grovere sælger, Alleslags Ost, Smør, Alleslags Flesk og Kjød, Alleslags Fisk, Alleslags fiin dryk. – som Spækhøkerne holder ogsaa Beværtning –

Ølbryggerne handler i støre og smaa Partier med Øl. –

Viinhandlerne handler i større og smaa Partier med Alleslags Viin. –

Øltapperne handler i smaa Partier med Øl, – nogle har og Spækhøgeri og Varm Spisebeværtning og Kaffe Skjænk. –

Magertænterne have varm Spisebeværtning Caffeskjænk, Drikbeværtning og Spækhøgeri. –

.....

Christianshavn er som en lille Kjøbstad for sig selv. – bygget høiere end andre Kjøbstæder, men ei nærsaa høit i Veiret som

Kjøbenhavn. – Den er iøvrigt sort, skiden, smudsig, og i det hele et beskidt Hul. – Der er saamange Dampmaskiner, og saameget Steenkulsværken³¹ paa Gaderne, hvoraf Byen bliver sort og beskidt. –

Min Vert Bernt formerede sine Sypiger til 22, baade Jøder og Christne. De fik omtrent 3 Daler hver om Ugen foruden deres Gode Kost, og havde dog baade Løverdag og Søndag fri. –

Men holdte og selv deres Natloci i Byen.

Fredag havde Jeg altid travelt med at bringe Klæder omkring til Hellig. Kl. 4 blev Boutiken og alt Handel Endt. Fredag Aften og Løverdag var Hellig. –

.....

Alle i Kjøbenhavn værende Museum som er ei Kongens, og ei nogen enkelt Mands eller Families Eiendom, Men er hele Landets Eiendom Og som enhver Dansk Mand har Part i. Saadanne Museum er offentlig for enhver, og staar Aabne 2 eller 4 Timer om Ugen. –

og samme Timer bliver om Vinteren fyret i Kakkelovne, og Folk er der tilstede og for offentlig Løn skal gaee omkring og Vise Tilskuerne, og fortælle demalt saavidt de veed – det koster intet noget. –

Det Gamle Kunstkammer i Dronnings Tvergade, bliver hver Aar lugt fra 1 Novr til 1 April. –

Disse Museummer bestaaer af en 10, til 20 smukke Væreser og Sale, og de Allerstørste Ting staar midt paa Gulvet. Og de allermindste Ting er paa Borde med Glas over midt paa Gulvet. Og de mellemste, er paa Hylderne og paa Væggene, det meste med Glas for og saaledes er Værelserne besatte saa tæt muligt. –

Der er 4 Hoved Museummer

1 Det Oldnordiske Museum i Christiansborgs Slots Vestre Fløi, paa 1ste Sal, ved Siden af Thorvaldsen Museum, – Indgangen un-

der Altanet mellem Pellerne, (de 32 store Peller) Indholdende Danmarks og Nordens ældste Oldsager. –

2 Det Graphiske det smukkeste i Prindsens Palee, over Marmorbroen tilhøire, ved Frederiksholms Canal, paa 1 Sal. –

Her sees alle Allerfjerneste Landets baade Oldsager, men dog meests Nutidens Ting. – Især fra Chine, o.s.v. –

Det 3. Det Naturhistoriske Museum (Fuglesamlingen) i Stormgaden hvor næsten alle Verdens Dyr, især Fugle sees. –

D 4. Kunst Museemet (Kunstkammer) i Dronningens Tvergade, er lugt om Vinteren. og indeholder Alle Verdens Kunstnersager. –

De andre 3 aabne hele Vinteren – Jeg var 2 Gang i det Graphiske Museum og blandt andet beundrede Jeg det, Japhanske Porcelain, som ei kunde gøres efter i Europa. –

Jeg var paa det Oldnordiske Museum hvor det meeste var af Steen, blændt (!) Leer, og Bronze. – Endeel ogsaa af Guld og Sølv –

Det største der saaes var midt paa et Gulv, en Figur af Træ, hvor en Rytter overrider og dræber et Uhyre. –

Det beundringsværdigste er den mængde tynde Knive, dannede af det skjøreste Flindsteen, som af Aldting synes umulig at faae Gjordt. –

En stor Mængde Knive, Hamre, Sværd og alt mulig, af Steen. –

En stor Mængde Urner, Graa Gryder og Potter af brændt Leer, udgravet af Jordhøie, og fyldt med Been og Aske, af Oldtidens Helte. –

Ældgamle Stole, Altere Bisper og Konge Dragter fra Johanneses og Abelts Tid. –

En Ældgammel Canon, Den ældste i Landet bestaar kun af Rust Jern – 2½ Al lang saa Tyk som et Been. –

Drikkehorn, de fleste af virkelig Horn ogsaa af Guld og Sølv. –

De Allerældste Teininger og Billethuggerarbeider og mange Andre Ting. –

Paa Thorvaldsens Museum, ifor ud paa Tindingen springer paa Bagbene 4 forgylt Hester ud for en Vogn og Kudsk, og seer meget smukt og voveligt ud. –

Ind i det store Paleebygninger, ogsaa I almindelige store Gaarde, boer Boutik Folk i Kjælderne og i Stuerne. –

Indgangen til 1ste 2 3 og 4 Sal, er ad Porten og derfra op ad Trapperne. Ind ad Porterne ringes der, ved at rykke paa en Knap, og i nærmeste Kjælder hvor altid skal sidde et Mennesk, og rykker Skodden fra i en Kjæde, uden at gaae ud i Porten – og saadanne faae derfor Portner Løn. –

Ind til Herskabet ringes ligeledes og uden paa Døren paaslagen en Messing Plade med Navn paa. –

som Jeg altid saae Efter naar Jeg kom med Klæderstykker. –

Krigs Rygterne vare høist forskjellige. Jeg deledede næsten Troe med den i Vinter Almindilig værende Troe. Først var Troen til Fred, som siden er aftaget efterhaanden, og nu er næsten gaaet til den nu almindelig Troe som nu Dag for Dag, bliver meer og meer til Krig. –

Søndag d: 25 November, hørte Jeg til Høimesse i Hellig Geistes Kirke, forhenværende Præst i Roeskilde Provst Gad,³² – som havde en Broder paa Falster³³ Og en i Herslev og Viuf.³⁴

Han prædikede Godt og tydeligt. –

Men stod langt tilbage for Viuf Præst med at Prædike høidt og tydelig igjennem.

Han var kun en Middel Prædikant, Han gav smaa sæt til med Kroppen, liig hans Broder. – i Herslev. –

Om Eftermiddag i en stærk Storm og Frost gik Jeg igjennem

Vesterbroe, ud til Frederiksberg Slot – og lidt før Jeg kom til Slottet tog Jeg fra Landeveien til den Kjøbenhavn nærmest liggende Landsby Valby. – Straatag med en til 2 rad Teglsteen forneden. – lige Gavle, Poldtræer,³⁵ Alle Huse kalkede hvide, og sammenbyggede, Enkelte Gaarde, flere Smaagaarde og Steder. Dog Allesammen nette, og ingen forfaldne. Istedet for Gjerder og Lede, var overalt i Byen, Stakitværk og loger. –

Jeg gik ind i en stor Gaard i Mørkningen og Røgterne vandede Kørne og Gav Høe til Natter,³⁶ Jeg Gik ind og Konen skar Melmader og gav mig et, og Øl – som var udmærket. – Jeg Saa Bondelivet, som en Nyhed, og en Særhed, og Jeg ønskede strags at være Bonde. –

Jeg gik i det strenge Veir tilbage tvertover Landeveien, ad Alleenborg-Vei³⁷ hvor vi fordem masserte – indtil Runddelen uden for Slotshaven hvor Jeg tog til høire ind efter Vesterbroe til. –

Jeg var inde at see Marmorkirken, som ligger halvt opbygget mellem Store Kongens G. og Bred G. – den er bygget af lutter blaa Norsk Mormor, og forfalder Aar for Aar. – Der siges at hvis Krigen ei havde kommen paa skulde den have bygt istand, og vilde vist blevet den første i Kjøbenh.

Den er ikke saa høi, men ligner iøvrigt meget Kolding Slot at see til. – kun at Sidegængene ei er saa brede, som hiin Slot er tvert Igjennem. – Og Kirken indeni som ei er ovenpaa sammelbyggt, – men ligner en indlugt Gaar. – kun at denne Gaard er ei slet saa stor som Kolding Slots Gaard. –

Det Gamle Blaatorn ved Vestervold og Langebro, benyttes nu ikke mere, kun til Arresthuus, (At hensætte Fanger førind deres Domfældelse) og det dog ikke meget, da det ny Arresthuus ude ved Nørrefæled, nu er istand.³⁸ –

Slaver –

Slaveriet inddeles i 3 Slags, som ofte forandres, men som fornær-værende Tid er, 1 Forbedringshuus Slaver, De bedste, Tugthuusslaver de Melleste, og Rasphuusslaver de Værste. –

Den største og Almindeligste Deel, er Tugthuusslaverne, som for det meste er i Stokhuset ved Nørrevold. –

De Gaar ved Arbeids Affære, omkring i Byen, og haver tildeels ubestemt, til deels bestemt Arbeide, Alt under Slave Sergianternes Opsyn og Commandoe. –

De have Alle Knæbuxser paa, og Jern om Benet. – Og den halve Deel af Buxserne, og den modsatte halve af Trøien Mørke Graa, og det øvrige Lysegraae. –

Børnehuset (Slav Caserne) paa Christianshavn, Er deels indrettet til Rasphuus for de værste Forbrydere deels til de mindre Forbrydere, og deels til andre Ting, til alle andre Slags Fanger. –

Foruden de 11³⁰ fornævndte Kristne Kirke, de 11 Store er endnu en lille, Vartou Kirke, – som ligger ved Østerenden af Halmtorvet, ved Farve Gaden, En Kirke som en andre, kun med den Forskjæl, at den er kun 1/3 Deel saa stor, –

I den Prædiker gamle Grundtvig⁴⁰ og Jeg hørte ham Prædike. –

Og Prædikestolen lige over Alteret. Den mindste Kirke Jeg har seet. –

Vartou bygget af en Gammel Dronning En frivillig Gave⁴¹ – uden at Jeg veed dens rigtige Oprindelse. –

Den strenge Vinter ophørte og vi fik Tøveir. –

Vi bar Lys og Tran i en Trækasse, Lys til Sergianterne, og Tran til Mandskabet. Vi leverede Træ til Sergianterne, og Tørv til Mandskabet, som vi tog paa Lofterne, og Nøilerne, blev efter Endt Tour bragt ind til Captaine hvor det var til om anden Dagen. –

Vi havde en lille Trækasse med med Papir i, hvorpaa stod skre-

vet hvor meget Brænde enhver Vagt skulde have, hvilket bestemtes efter Capitainens Termometer. –

.....

Jeg skulde møde ved Nørre Port Kl. 8½ istedet for Kl. 10, og min Morgentour ved Jødens maatte Jeg opgive – og Jeg mistede derved min Morgenkaffe. –

Jeg gik da blot i Dagningen til Vognmagergade, og børstede for Boutik Svenden Lange. – derfra gik Jeg til Nørre Port, og gjorde min Tour. –

og dernæst om Eftermiddagen, var Jeg hos Jødens, spiste og gjorde Opvartig. Gik i Byen med Kaaber, og i Mørkningen drak Jeg Kaffe og Kage, og henimod Sengetid, levede Jeg paa Caserne, med mine Kamratre med min Jydske Smør og Ost. –

Vi havde 2 Halm Madrasser neden under os, og en Hoved Madras. og en Lagen. –

Og ovenpaa os, en Madras af Lærred, udstoppet med 3 Tepper, alle saa store at de ligge dobbelt, –

Altsaa ovenpaa os, 2 Lav Lært, 6 Lav Tyk Dækkentøi, og begge vores Feltkapper, og naar det er rigtig streng, Alle vores Klæder til. – som I de meget tykke Grundmuret Huse er meer end nok. –

Hver Maanedsdag en reen Lagen, Tørstøk, og Overdynivaar. –

En simpel Liigskare i Kjøbenhavn, var en simpel Liigvogn, med Gaaendes Folk ved Siden. – Og en Grum Liigskare, er en Grum forsølet Liigvogn, med Hestene overtrukken paa hele Kroppen med Sørge Dækkener og Tøi. –

Og Ibag Efter dem, en 40, til 60 kareter. –

2 af vores gamle Kammeratre Balsler og Jens Korning, kom fra Jylland herover og besøgte os, – De vilde herover leie for sig,⁴² – den Almindelige Leiepris var en 8 a 10,00 Rldaler Sølv. –

Jeg blev keed af Oste Smørre Brød, om det end var smurt aldrig saa godt. –

Derimod blev Jeg meget hægen efter Sømad, Kaffe, og Jeg var Altid tørstig. –

Uaget Jeg fik meget godt Kaffe, og Hvedebrød til, ved Jødens.

Hosekræmmerne handlede meest med Bindtøj, men ogsaa med Alle Slags Mandsklæder, – Den største Deel, af dem boede i store Grønne Gade,

.....

Jeg havde nu i disse 2 Maaneder, været de fleste mærkeligste Steder i Kjøbenhavn. kun var endnu de 3 smukkeste tilbage. 1 Rosenborg Slot, – og begge Kjøbenhavns Vinter Yndling Steder, Casino, og det kongelige Theater, – hvor der begge Steder hver Aften, hele Vinteren igjennem, bliver spildt Theater Comedier. (Opera).

Foruden paa disse 2. bliver og Ofte spildt Italiens Opera, paa Hoftheatret,⁴³ som er i Christiansborg Slot. –

Næsten paa Alle Gadehjørner, og i Alle Dagblade, kan hver Dag læses, hvad for en Forestilling, der paa ethvert Theater skal spilles enhver Aften. –

og de Gamle Stykker er kjendt af de fleste i Kjøbenhavn. hvorfor ofte bliver opført nogle Ny.

D 4 December blev i Kjøbenhavns 9 Valgdistrikter, Vælget ny Rigmænd⁴⁴ og hvert Distrikt vælget forskjellige Steder, hvor var stor Rum, og som i Kjøbenhavn er saa mange Steder, blandt andre I Kristiansborg Slots Sale og Bygning. I Børsens store Forsal, i Hipodromet i Norre Gaden i Casino, i Sølv Casernes Bag- og Gymnastikhuus o.s.v. –

Jeg var inde i Skolehaugens Exciseerhuus, hvor 4 Distrikt vælgede.⁴⁵ –

Men de Taler som der gjordes, kunde ei høres, formedelst den store Folkemasse som der var forsamlet. --

Jeg var 2den Gang paa Thordvaldsens Museum og Rundetaarnet. –

Ved Siden af Rundetaarnet bygtes et lille meget smuk Tempel, med et forgyldt Kors ovenpaa, og Stakitværk om. Imens det Bygtes, keeg mange over Fjel Stilladset, nysgjerrige efter at vide hvad det var, men ingen vidste det, Da det blev færdig, og Fjællene fratagne læste man paa det,

Vandbeholder, for Drikkevand, fra Hellig Kors Kilde ved Rorskilde. –

Jeg saae i Bings Etablissement,⁴⁶ paa Pilestræde, – og flere Steder saa hele Stuer og Boutikfulde, af Ting vi ei kjendte, og ei kunde ei see en eneste Ting, man vidste hvad skulde bruges til. –

Jeg saae et Særsyn i Kjøbenhavn, 4 Læs Vas,⁴⁷ kjøre ned ad Kjøbmager Gade. –

Ude paa Christianshavn, hørte Jeg en Tærsk Korn i en Lade. –

.....

I Jødekirken var Jeg d: 8 December. Alle beholt Hatten paa. Jeg maatte nok blive derinde naar Jeg vilde tage Huen Paa, men ellers ikke. –

De læste og nodrede paa⁴⁸ Allesammen og gjorde en Almindelig Allarm i Kirken. De stod og nokkede⁴⁹ og trippede. –

og somtider taug de stille, og saae begyndte at nodpe paa igjen, – Endeel af dem havde et hvid Sjal over sig. –

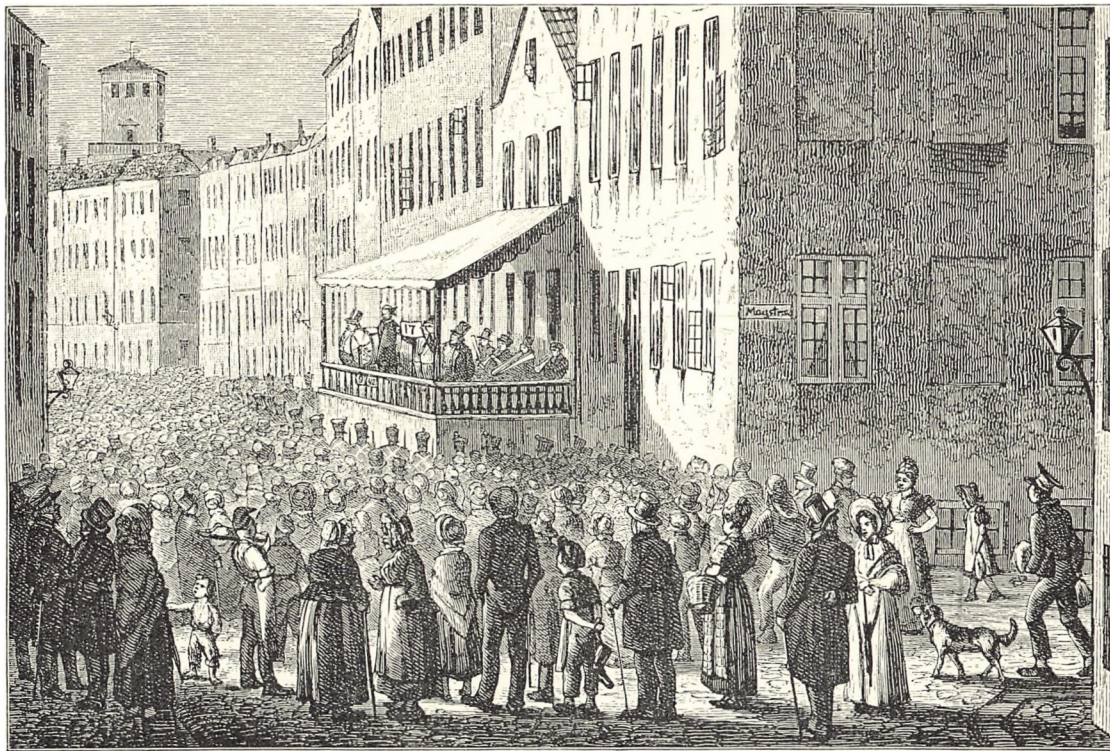
.....

I Kjøbenhavn naar paa Gaden, en lille Forsamling, ofte over en ringe Ting, og ofte over slet intet, – men naar den først var begyndt, – stod Alle Dem som kom til, og Alle spurgte Hvad er det, og næsten ingen vidste det. –

Og paa den Maade kunde en stor Forsamling samles over ingen Ting. –

Rundt om i Kjøbenhavn var Apothekerne, i Østergade var 2.

Talлотteriet trækkes på Vandkunsten. Tegning af P. Klæstrup

Det ene stod en stor Svane udenfor, og kaldtes Svane Apotheket. –

Uden for Et paa Gothergade, laa en Hjort, og det kaldtes Hjorte Apotheket. –

De største Mekanikus Boutiker, var 2 paa Kjøbmagergade, – og Et paa Kongens Nytorv, ved Siden af Hovedvagten – Foruden i Bings store Boutiker i Pile Stræde. –

.....

Tirsdag d: 11 Decembe Kl. 3 om Eftermiddag Paa det lille Torv Vandkunsten – saa Jeg et Altan af Stakitværk, med et Lærredstelt over, og indkrendset, af en Militær Række. – Jeg saae en lille Dreng komme frem, i en sort Frakke med kridhvid Ærmer i, for at skjelne Armen destobedre fra Kroppen. –

Først gaar Musiken, og siden for hver 15 Nummere som kommer i Kassen. Hver Nummer fra 1 til 90. bliver rækket i Veiret og viist, og for hvert 15 som kommer udi, bliver under Musiken, kjørt rundt med Kassen. –

For hvert Nummer som kommer i, rækker han baade før og siden, Haanden i Veiret, og naar Endelig 90 er kommen i Kassen, bliver under Musik rigtig kjørt rundt med Glas Kassen, Og man kan see hvorledes de spiller derinde, Dernæst blev bunden for Drengens Øine, Og han udtrak af Kassen Nummer 65. 25. 31. 71. 10. og om om Aftenen Kl. 8 saae Jeg dem i den Berlingske Tidende. –

Eftersom de bleve offentlig viste kom de i Huset⁵⁰ igjen, og blev dernæst kylt langt ud i Folkemassen, og svær Slagsmaal blev om dem, og for hver der blagtes(!), fik man en Rigsort, (1 ꝛ 8 β) –

Det blev trækket hver anden Tirsdag.

Husene var paa Couløer og Størrelse som de røde Sikorier.⁵¹ og Nummerne store skrevne paa et Stykke sammenrullet Papir, og indstappet i Husene. –

I Østergade hos en Tobaksbinder saaes den skjønne Pige, og

stor Rygte gik af hende, og om Aftenen udenfor voxte Forsamlingen hver Aften, og ingen kunde komme igjennem Massen. Til sidst brugtes Poletiet, og Mængde adspredtes, og Tobaks Boutiken blev lugt. – Da flere 1000 Mennesker, alle paa engang, vilde ind at købe en Cigar for at faa den smukke Kvindehelgen⁵² at see. –

.....

Endnu midt i December, og tæt til Juul, medens det frøs hver Dag meget haardt en 4 til 6 Grader, Endnu sad Kjællingerne paa Gaden til om Aftenen Kl. 9, ved et lille Bord, med en Lampe, og sad og strikkede, og udsolgte Æbler og Pærer, som frøs inden de blev solgt. –

Endnu om Dagen i haar Frost laae Konere, ind ved Siden af Husene, med en slat Æbler i en Kurv og saae op til Alle Forbigaaende, om de ikke vilde unde hende en Skilling. –

Endnu gik de til Sengetid paa Gaderne og raabte,
Gravenstener store og gode 1 for 1 β. Æbler store og gode 2 for 1 β. –

Pærer 8 β en Snees. o.s.v. –

.....

I Kjøbenhavn var det ikke Skik at Tractere fremmede Folk, og skede det sjelden, da var det men en Snaps og et Glas Øl, og ei med nogen Spise. –

Man gik ei i Byen for at spise, Man spiste og drak hjemme, og gik i Byen for at tale, og fornøie sig, og for at forrette sine Ærender, og naar man kom atter hjem, kunde man spise og drikke.

At byde en fremmed Spise, vilde bleven anseet, som en sær toset Indfald. –

Skedemad hver Eftermiddag – forresten tør Kost, uden Øl, men dygtig Kaffe og The. –

En prægtig og fiin Huusholdning kunde holdes uden Øl Brændeviin Meel og Gryn. –

Man saa næsten aldrig nogen Piber eller nogen som røg Tobak, og Slet ingen fine Folk. – Derimod blev hver Dag røgen Segarer for flere 1000 Rld. En fiin Person med en Pibe i Munden vilde bleven beleet af Alle, og vilde været vis paa at komme i Corsaren. –

.....

I Bings Etablissement i Pilestræde saae Jeg en Mængde Astronomisk og Graphisk Instrumenter og Sager, Jeg saae en Mængde Jordkugler vor hele Solsystem, og Alle Planete i Sirkler omkring Solen, Stjernekort. Kort over Ale Verdens Faner og Vaaben. o.s.v. – Jeg saa og Alle slags Bogstaver, og et Slags, kunstige fabrikeret af lutter Menneskertegninger der alle maatte bøie sig, og gestaltte sig efter deres Bogstavs Skikkelse, –

Jeg var inde i Hotellet Phenix og saae der Himmerige, saae der de sværeste Indvolde af et Huus. – Jeg saa de sværeste Gange og Værelser Og Jeg var paa 3die Sal, No 107. – i Værelserne som tilhørde No 107, og saadan var der anstalt i det hele til at over 100 Familier kunde locere paa engang i Værelserne, og hver faae flere Værelser og heel Beboelses Leilighed. – Foruden Portnerne, ere Skrivere som holder en Protocol over hele Hotellets Afdelinger, og disses Besættelse af Folk og Reisende. –

.....

Ligesom Tivoli, Vesterbroens og Nørrebroens Theater, samt Alleenborg, ligesom de er Kjøbenhavnernes Sommerglæder, saaledes er Hoftheatret, det Kongelige Theater, og især Cassino, deres Vinterglæder, Paa Cassino spilles ei om Somren, Men hele Vinteren hver Søndag, Mandag, Onsdag og Fredag Aften, af det Langeske Skuespiller Selskab, som tjener saa meget om Vinteren at det kan spassere og være ledig om Somren, og øve og lære sig til næste Vinter. Dets Formand er Skuespillerdirecteur Lange,⁵³ og foruden ham har Selskabet flere Familier i Ledetog med sig. –

Imed dette Selskab til at forrette Musiken, er Musik Selskabet

Lumby en 20 Md, under Selskabets Diractør og Mester Musikus Lumby,⁵⁴ som sidder øverst mellem Selskabet, nedent under Theatret. – Lumby har Overskæk, en meget smuk og ung Mand. –

Iblant det Langeske Selskab er Smidt⁵⁵ den Allerbedste Spiller, og han agerer :den Reisende Student: I dette Stykke. –

Casino er ny Bygning, bygget efter ny Smag – Det tilhører hverken Kongen eller Landet. Det er Privat Eiendom og bygt for indskudt Accier, og Altsaa Casino er manges større og mindre Eiendom, men Accierne betale sig godt, og Ihænderne faar gode Renter, – og der Afbenytter det Himmerige, Skuespillerne staar sig endnu bedre. – enhver Casino Billet 2 ƒ. –

Casinos Forsale ere uhyre smukke, snart med Gran og grønne Træ og Løvsale og snar med oplyste Stue Sale, og i et staar et 2 Al høit Vandfad (Spring Vand) og Vandet andre 2 Alen høit i Vejret, Lodret op, og ned til Alle Sider i Fadet.

Den store Sal er saa stor som en Kirke og næsten som Samme, og Theatret for Alteret, kun at den skjønnere, baade end Frue og Alle andre Kirker, den største Lyskrone midt paa Gulvet, tæller 150 Lys – Ligesom i Kjøbenhavns Kirker staar Stolene løse paa det store Gulv, og rundt om paa Siderne er ogsaa Stole og Pladser. –

Der feiler kun en Prædike Stol. –

Fredag Aften d: 21 December, forærede Boutiksvend Lange mig en Casino Billet. – og Jeg var der fra Kl. 7 da det begyndte til dets Ende Kl. 11. – Der spilles først af Lumby og hans Selskab, dernæst gik Teppet op, og paa Theatret spiltes Stykket *Stegekjeldereren*⁵⁶ i 2 Acter. –

En Mand, Jensen efter et falsk Rygte var druknet i Donou, men dog opfisket men levede derefter et Aar i Tyskland og gjenvant sit Helbred, før han kom hjem. Hans fine Enke M. Jensen levede først som en troe Enke, der aldrig vilde glemme sin Mand og gifte sig, og boede i et Stegekjelder, og tog Folk der i Loci, og ernærde

sig deraf, – flere Locerende beilde længe forgjæves til hendes Ven-
skab blandt andet en Skomager, omsider efter megen Umage vandt
en Reisende hende, og hun forlovedes med ham,

I det samme kom hendes Mand hjem og den Reisende sang til
Slutning til M. Jensen, at hvis hendes Mand endnu en Gang skulde
falde i Donau, om hun da vilde ægte hende. –

Talen mellem Personalet blev deels talt, og deels sjunget ud, og
naar det blev sjunget ud, som af Fruentømrerne var heel yndig,
gik hele Musiken med samme Tone som sjungen blev, men saa lav,
at de Syngendes høie Stemme kunde høres over hele Musiken. –

Teppet faldt, Stykket var Endt, og vi fik atter rask Musik af
hele Selskabet, – mange smukke Stykker baade Sørge, Glædes, og
Krigs Stykker. Teppet gik op, og Husardandsen begyndte, som var
3 Husarer der dandset prægtig og mesterlig efter Musiken,

Teppet falt, og vi fik atter Stykker, naar ei andet foretoges, gik
hele Musiken.

Teppet reistes, og det 2det Styk begyndte som var den *Reisende
Student*.⁵⁷ – en meget dannet, høvlet og snedig Person Han fik
Loc i en Mølle, Mølleren reiste ud, og Datteren gottede sig med
sin hemmelige Kjæreste, i Faderens Fravæse, en Indsjeneur Leut-
nant, især med Spise og Drikke, medens Studenten maa ligge oppe
paa Skabet, i en tot Halm, og knave paa et Stykke Brød og Ost,
og kan ei naa at række ind i Skabet at faa noget – Et Uveir trak
op, det begyndte frygtelig at lyne og Tordne, og Mølleren drager
hjem for Uveiret og kommer ovenbykkende paa dem og Løitnan-
ten putter hun i en Kiste, medens Studenten mumler, :Soldatrene
trækker nu i Casernen: –

Siden Agerer Studenten længe med Mølleren, og de drikker
duus. (drikke under Armene paa hverandre giver hverandre Haan-
den og siden siger du) og medens Datteren pleier Løitnanten i
Kisten, bliver Mølleren og Studenten gode Venner, og Studenten

lover ved Studeringer og Klogskab at fordrive Spøgeriet, af Møllen. – Han skaber Djævelen i en Indchenøer Leutnants Posetur, indeslutter ham i en Kiste og jager ham derud af, og ud af Møllen, i Møllerens Paasyn og bliver yderst afholt af Mølleren,

Siden da Uveiret atter begynder og Lyn Ilden antænder Møllen, udmærker Leutnanten og hans Mandskab til at redde Møllen, og Mølleren for Respek, for Leutnanten, og den snedige og yderst fine dannede Student, gjør det ud, at Mølleren omvent giver med stor Fryd sin Datter til Leutnanten, som før var sin store Fjende.

Og Enden og Alting blev godt. –

Og Studenten Agerede Sang og dandsede med Maketenteren den gamle som var Møllerens Huusholder, og han sang og dandsede efter en Vise med Melodi, :Alle Piger vil saa gjerne g.

Omsider falt Teppet, og vi fik til Slutning Musik, og gik hjem. –

Det Mærkeligste paa Casino er Uhrværket, lige over Theatret – En rundt sort Skive, 9 Tom Gjennemsnit – Med to lyse Huller paa, paa det øverste staar med store forgyldte Tal, – hvad Klokken er, og for hver Time, skrider det væk, og et andet trækker for. – Paa den nederste Plet staar fra 5 til andre 5 Minuter, hvor mange Minuter den er over, først 5 som siden skrider væk og der staar, 10, dernæst 15, o.s.v. som f.Ex. fra Kl. er 5 og 45 Min til den bliver 5 og 50 Min staar saadan

Casinos ur.

Tegning i dagbogen af Hans Peter Jensen

Jeg havde en god Plads tæt oppe ved Musik Selskabet lige neden for Theater Pladsen. En skøn og uforglemmelig Aften.

Et i Europa omkringreisende Museum fra Paris og Florents, d. *Atanomiske Museum* kom til Kjøbenhavn, i Hotellet Skandinavien

ved K Nytorv, paa Hjørnet af St. Kongens G. og Gother G. og kostede 3 $\frac{1}{2}$ at faae at see. –

Det Kongelige Theater er Gammel lille og mindre skjøn end Casino, Det er en rund forgylt Cuppel, snart i et og alt lignende Slotskirken. Men ei nærsaa smuk. –

Løvedag Aften d: 22 December⁵⁸ – Aftenen efter Jeg havde været i Casino, var Jeg paa det Kongelige Theater, der i det hele var ei saa smuk, og for mig at synes stod langt tilbage for Cassino, – Hvilket Imidlertid kommer meget an paa de meget forskjellige Stykker. – Det første Stykke var den *Indbildte Syge*,⁵⁹ om Kjærligheds Handlinger – og det andet *Et Eventyr i Rosenborg Have*,⁶⁰ hvor Haugen og Slottet saaes i sin naturlige fulde Skjønhed. – En gammel Mand søgde forgjæves Venskab blandt de mange i Haven værende Damer men forgjæves formedelst hans Gammelhed. Han udskikker hans Tjener, som udgav sig for den Gamle, for 60 Aar. –

En Gammel Kone udsendte ligeledes sin 14aarig Datter for sig selv 50 Aar og de unge forelskedes i hverandre men med taabelig Anstand – De indbildte hverandr at de vare Gamle efter ordre et meget sælsom og Comik morsom Stykke. –

Jeg gav 2 $\frac{1}{2}$. – Prisen er forskjellig fra 1. 2. a 3 $\frac{1}{2}$. –

Jeg havde nu seet Næsten Alt. – Jeg manglede endnu kun Rosenborg Slot.

Jeg saae i fine Sale, saae Jeg Lyskronerne hænge i en Sæk, af Slør, ligeledes Billedstatuerne var overhængte med et Slør, og fra den Ene til den anden Dør, lod Stykke Tep.⁶¹ –

Søndag d: 23 December om Efter og om Aftenen var Jeg som sædvanlig hos Bernts, Sidst paa Aftenen var Jeg i Rullekjældereren i Hellig Geistes Stræde, og tilsidst hos J. Bus hvor jeg spiste og drak The, og holdte Lille Juulaften. –

J. Bus og Kone skulde til Juletræ, Juleaften.

Somme fine Folk i Kjøbenhavn holde Juletræ om Juleaften, som

er et Grantræ, Plantet midt paa Gulvet, og behængt med Kager Æbler og Mad, eller og med andre Foræringer, som Klæder og andre Ting, – De indbyder da de Fremmede, som Plukke af Træet, og er det værdifulde Gjenstande, staar der paa hver Ting, paa en Seddel, hvem der skal have, og Plukke det. –

Forresten holdes ingen Juul Aften i Kjøbenhavn, kun Enkelte Bagere og Brændeviinsbrændere som have mange Folk, og som deels ere fra Landet af, somme af dem gjøre lidt Gilde for deres Folk. –

Om Dagen før Juul kommer fra Landet ind i Kjøbenhavn, flere Læs Gran, til Juletræer. –

I Sverrig hos Bønderne holdes høitidelig Maaltid Jule Aften. – tilsidst kommer Julehøien ind, som bestaar af et stor Fad fylt stakket om med Stykker Mad af forskjellige Slags, som Tjenestefolkene tage hver et stykke af, som de maa beholde og give deres Forældre, eller hvem de vil. –

Julemorgen er Svenske Bønder oppe før Dag, og gjøre reent, og den sidste Børe Møg, kjøre de til deres mere bagelige Naboer og kjøre det ind bag deres Kreaturer, som er blevet ibag, og vælter det der af, – fortalt af Jonhs Skræders Svenske Kone hvor Jeg var ofte, og talte med dem. –

Frosten tiltog hverdag i Streghed og der spaaedes ideelig at vi skulde reise.

I Juleugen havde Jeg Toldbodturen og mit Formiddags Arbeide var hver Dag ligedan, og Kl 7½, om ad Vognmagerg, at pudse for Lange, derfra over Nørreport, og Kl 9 derfra til de 4 Vagter, Nørre Port, Rosenborg, Østerport og Toldboden, og derfra tilbag over Nørreport, Kl 11. a 12. –

Lille Juledag om Eftermida spiste Jeg og gjorde opvartning, og var ude paa Christianshavn, hos Bournonville No 35 i Strandgaden med 2 Kaaber, som om Aftenen skulde hænges paa et Juletræ.

Jule Aften –

Om Aftenen meente Jeg at have blevet fri, men det tog en gal Vending, Jeg maatte i Byen med . . . . Kaaber, ...

.....

Jeg tjente denne Aften 3½ fl , – . . . Skjøndt godt tjent, var det dog den daarligste Jule Aften Jeg nogensinde haver levet, Kl 9½ kom Jeg paa Casernen, da de fleste af mine Kammerater var gaaet i Seng. –

Jule Aften er ikke meer i Kjøbenhavn end en anden, ald Handel i Boutikerne vedbliver som sædvanlig til Kl 9 til 10 og Folkefærselen paa Gaderne lige saa stærk som sædvanlig, Dog saa Jeg paa Østergade Kl 9, Folketryngen formindske sig lidt. –

Juledag begynder først Helligheden i Kjøbenhavn, Boutikerne er lukket fra Kl 9 – til 7 om Aftenen. – Comediehusene er lukket, og alle bliver hjemme hos sig selv, og læser, og gaar i Kirke. –

2 Juledag derimod Comediehusene aabnet Cassino og Alle. – og ligesaa død rolig som Juledag er, lige saa levende og munter er 2 Juledag, Alle gaar i Byen, spasserer og morer sig hver paa sin viis. –

.....

En Kjøbenhavner Simonsen, er riig Handelsbetjent, giftede sig i England med en Engelst Dame, og gjorde siden med sin Kone en Lystreise til Kjøbenhavn, at besøge sin Familie, og locerede paa Hotellet Angletterre, paa 2 Sal No 42. –

Det behagede den Engelste Fr Simonsen at reise tilbage til England i en dansk Kaabe, og Jeg bar den paa Anglettere. Jeg saa den Engelske Frue og hendes 2 Piger – den Ene hendes Egen som opvartede hende Selv, og var en Engelst Pige – fra England – Den anden, som tilhørte Hotellet, og tilhørte de Værelser hun beboede No 42 og var hendes Tjeneste Pige saalænge hun beboede Hotellet

– hun var fra Haderslev, og fortalte mig at et Maalt til 1 Person var en Daler, o.s.v. –

I Hotellet saae Jeg blant mange smukke Ting, et meget smugt Prospeckt af Vien. –

Søndag d: 30 December passerte 2 Tysk Søfolk i Adel og Borgergaden med tysk Kokarde paa og med tysk Sløife i Nakken, den Ene blev strags greben, og Jeg saae Poletiet lede efter den anden som havde forstukken sig. Bag efter Poletiet blot 2 Md, saae Jeg en Pøbelskare, af flere 100 Dreng, og en 100 Stykker Sjouere, ogsaa enkelte Soldatre Borgere og Fruentømrer. –

.....

Aarets sidste Dag, samt hele Nytaars Ugen havde Jeg Christianshavns Touren som var først hos Lange og til Nørreport, og derfra Kl 9, til de 6 Vagter til Kl 12. 1 Vesterport, 2 Christianshavns Bom, 3 Christianshavns Port, – 4 Labetoret, 5 Slotsholm, 6 Tøihuset, – og derfra igjen til Nørreport, Kl. 12½ med Kassen Sækken, Frakken, og Skiltene og Nøglerne. –

Om Eftermd var Jeg hos Bernts, og hos mine Handelsteder, 4 Urtekræmmer 1 Spækhøke, 1 Fiskhandler, o.s.v. krævede Jeg ind til det ny Aar, og fik meget tilgivs. –

Jeg spiste Suppe, og drak siden Kaffe, og meente knap paa Aftenen at sluppe fri, men Jeg maatte hen med 2 Kaaber i Bredgade til Frøken Moerville, og i Silke Gade hos Grosserer David, og Jeg tjente 2 8Skillinger, tilsidst gav M. Bernt mig 3 ½ til Nytaar-gave og Jeg var med hende i forskjellige Boutiker, førind vi fik en kostelig Astral Lampe kjøbt. – Denne Aften var slet intet helligt i Kjøbenhavn. Handelen vedblev i Boutikerne til Kl 9, 10 og længere, og var som paa Juleaften meget stærk, til den forestaaende Helligdag. –

Casino og Det Kongelige Theater vare aabne, – og der sagtes at Helligheden begynde først Kl 12 Midnat. Dog mærkes at alle

Drenger havde travlt med at slaa Knaldhætter af. Og Lange og Drengene havde 2 Rakter som satte op i Gaarden. – Og saa hørt omkring i Byen flere Skud, som dog vare ulovlige, men Iksesterede dog.

.....

1850

.....

Urtekræmmerne vare mangfoldige, overalt omkring i Kjøbenhavn, de allerfleste mærkedes i Frederiksborgg, Kulturvet, Vesterenden af Dronninge Tverg. og Sydenden af lille Kongens Gade. –

Christenbernikov Str. er fyldt med en uchristelig Deel Skomagere. –

Gammel mynt med Marskandisere og Jernhandler, med gammel Jern, og alt andet, gammel Skramleri. –

Grønnegade er fyldt med Hosekræmmere, Antonie Stræde med Dreiere og Børstenbindere. –

Østergade for en Deel med Klæde, Manufacturhandlere, Bundtmager o.s.v.

Vimmelskaftet med Instrumentmager Boutiker og Alle andre fine Boutiker – Kjøbmager G. som saamange Andre en blanding af Alt. – med store Bog og Papirhandels, og Mekanisk Boutiker. –

I Gother G ere skjønne Meubel og Speil, Skilderi Boutiker. –

.....

Løverdags Eftermiddag d: 12 Januar i en haard Solskins bidende Frost, kjørte Jeg med en Sællands Bonde, ud gennem Nørrebro og næsten yderst saa Jeg Stedet Vintergodt, No 24, hvor blandt andet en Skræder boede.

Vi kjørte videre ud forbi Lygten Kroe, Igjennem Byen Uttersløv til Brønshøj hvor Jeg var først inde i Kroen, og siden ved Sme-

den, hvor Jeg fik Brød og Brændev. dernæst i en Gaard fik Jeg et Stykke Flesk. Et 3die Sted fik Jeg et Fad Byg Grød, og Melk for mig, og satte mig et godt Skod. Jeg var inde i et par Gaarde mere, og et Sted saae Jeg tærskte Havre paa en Tærskte Maskine, inde i Loen, som blev trukken af 2 Hester udenfor Huset.

J gik Endelig Tilbage en god halv Miil til Kjøbenhavn, i en skjærende Vinter kom hjem til Solens Nedgang. –

.....

Vinteren tiltog i Strenghed, Vi havde daglig en 6 a 9 Grades Frost. Vagterne, fik Mellemste Maal Brænde, og imellem 80 og 120 Stykker Tørv. –

Næsten enhver Sergiant, gav mig Øl og Brændeviin, for at faae desto mere Brænde, og Jeg stod mig godt derved. –

Jeg var i Skindergade, hos Brigadegeneralinde De Meza⁶² med en Kaabe. –

Jeg spiste, hos Bernts, Rødspetter, Klipfisk og Brasen. – Alle Slags stegt i Smør, Jeg købte Lags, som var tør og Blodrød og som brugtes til Smørrebrød, og som ikke smagte mig godt, ikke saa godt som flekket Sild. –

Jeg saa at de nærmest Kjøbenhavn værende Landsbyer, og Jeg hørte at de var saadan over hele Sælland, i det hele taget meget simple, ligesom paa Fyens vestre Side, og i Jyllands vedre og nordre Deel, og staa langt tilbage for Jyllands Sydøstlige Bønder, og endnu mere tilbage for Landets første og rigeste Bønder, i Omegnen ved Odense. –

Jeg fik ikke længre Drikkepenge hos Jødens, da den meste Kaabehandel var forbi for dette Aar, og Jeg blev keed af at gaa at slide der hver Eftermiddag for den Smule Kost om Eftermiddag, det bedste var min Aftenskaffe, hver Aften med en Tvebak til. Kl omtrent 6 og siden spiste eller drak Jeg ikke mere denne Dag. –

.....

D 21 Januar om Eftermiddag gik Jeg fra Toldboden ud forbi oplagen Magetentertelte, og forbi den lille Øe Lynetten, hvorpaa er et Par Huuse og nogle Kanoner, og videre ud paa Trekroner, $\frac{1}{2}$ Miil ude, men kun at tykke $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvei. Foruden de mange Mennesker der spadserede derud ad den brede Vei, kjørte frem og tilbage en stor Mængde Kaner, med indspenner Hester for. –

Vi kunde tydeligt see Sverrigs Bjerger, Dale, Skove, og at tykke var der kun en Miils Vei derover, da der dog var $3\frac{1}{2}$ Miil i Virkelighed.

Jeg saae Trekroner næsten som en Havn, den yderste Vold den høieste den næste var besat af en 60 Kanoner. Den inderste, som var den laveste, og langt den bredeste er bebygget med en 6 Huse, foruden flere Hytter Telte, og Skurer og Vaaningshuse. Det ene Huus er Caserne og Brandstue og derude er ingen fast Garnison, men blot et efter Omstændighed og Aartid udkommenderet Mandskab, bestaaende af Søfolk Attaleri og Indfanteri, der Alle leve der ved Skibskost, uden Magetenteri. Paa den inderste Vold er smaa smukke Haver, og Lystanstalter. Den er indeni stor som en ordentlig Havn.

.....

D 26 Januar om Efterd. var Jeg med at stede Oehlensch[l]æger til Jorde, Liigtalen af Biskob Mynster over Liget i Frue Kirke var mig ikke mulig at komme ind.

Liigtoget gik ad Vesterport, og Broe forbi det simple Huus hvorudi han var fød, og som var overtrukken med Flor. – Toget gik videre til Frederiksberg Kirkegaard hvor han blev jordet. Toget bestod af Folkehobe af Alle Standsklasser, baade Præster Studenter og andre Sivil og Lærde Folk, baade af Militær og Søe Etaten, baade Land og Søe Kadetter, Kongens Liv Jægere, og Sluttelig af Kjøbenhavns Borgercorps. –

For Liget som blev hele Veien baaren var Prægtig Sørge Musik,

og efter Kisten kom Nogle af de Skandinaviske Selskabs Medlemmer med d 3 Nordiske Faner.

Af Alle Classer, saaes Søfolkene Holmens faste Stok, som de muntreste livligste, og tapreste af dem alle. –

Foruden dette Egenlige Tog, som ved Hjælp af Poletiet og Militæret havde hele Midtveien, Var paa Fortougene Voldene og alle mulige Steder, et medfølge af Tilskuere, af flere Tusinde Personer. –

.....

D: 28 Januar samledes paa Christiansborg Slot den ny Rigsforsamling,⁶³ samme Dag havde vi en stærk Frost Storm og Snee, Himmel og Jord knog, og Spaamændene spaaede strags intet godt derover af Rigssamlingen. –

.....

Stilstanden

D: 1 Februar havde Jeg været i Tjenesten et Aar. –

Den 6 Juli 1849.⁶⁴ sluttedes 2 Ting i Berlin mellem Danmark og Preusen. –

1ste Stilstand. –

som indbefattet, Ald Fjenthlighed endt. Slesvig besat af Svensk og Preusisk Militær. En Ny Regjering indsat, og Altsammen ansat til en Tid af 6 Maaneder, (og 6 Uger).

hvilket og altsammen strags traadte i Kraft.

2det Grundlag for Freden.

Ifølge hvilket Slesvig skulde tilhøre Danmark, og Holsten Tyskland, –

De Utallige dernæst følgende Bestemmelser, om Hæren, Finanser, Stadtsgjæld, Love, Flaade, Toldgrændser o.s.v. skulde jevnes og bestemmes i de 6 Maaneder. –

Dette sidste skeede imidlertid ikke. Skjæbnen og Omstændigheder, bleve saa, at i de 6 Maaneder, aldrig det mindste blev forhandlet. – og nu har Endog begge Parter spendt deres Fordringer og er længere fra at blive Ens, end de var dengang Stilstanden blev bestemt.

En gal Vending af Tingene. –

Ei allene det, Preusen begyndte nu da det lakkede ad, at skyde sig ind under Den ny Frankfurtsamlingen, som først skal dannes i Marts i Erfurt, og det begynder endogsaa, at vil *Rokke ved Grundlaget*. –

Ifølge af dette sidste, er Signalet givet til Krig, – Og Ifølge af dette begynder Aviserne nu, for Alvor at spaa af Krig. – De have hidindtil hele Vinteren, slet intet spaaet, af den Grund at de intet vidste. –

.....

Jeg var i Abel Cathrines Stiftelse i Dronningens Tvergade, at høre Prædiken. Denne var ingen rigtig Kirke, men som Vartou, en Stiftelse, for Gamle Frøkener og Pensions Enker, med en liden Kirke, og ordentlig Gudstjeneste.

I de Timer Rigssamlingen Deskurerer I Slottets østre Fløi, blev hver Dag, Veien gjennem Tøihuusgaarden, (bag om Slottet) ald Kjørsel forbudt, og afbrudt ved en Træhest i Porterne. –

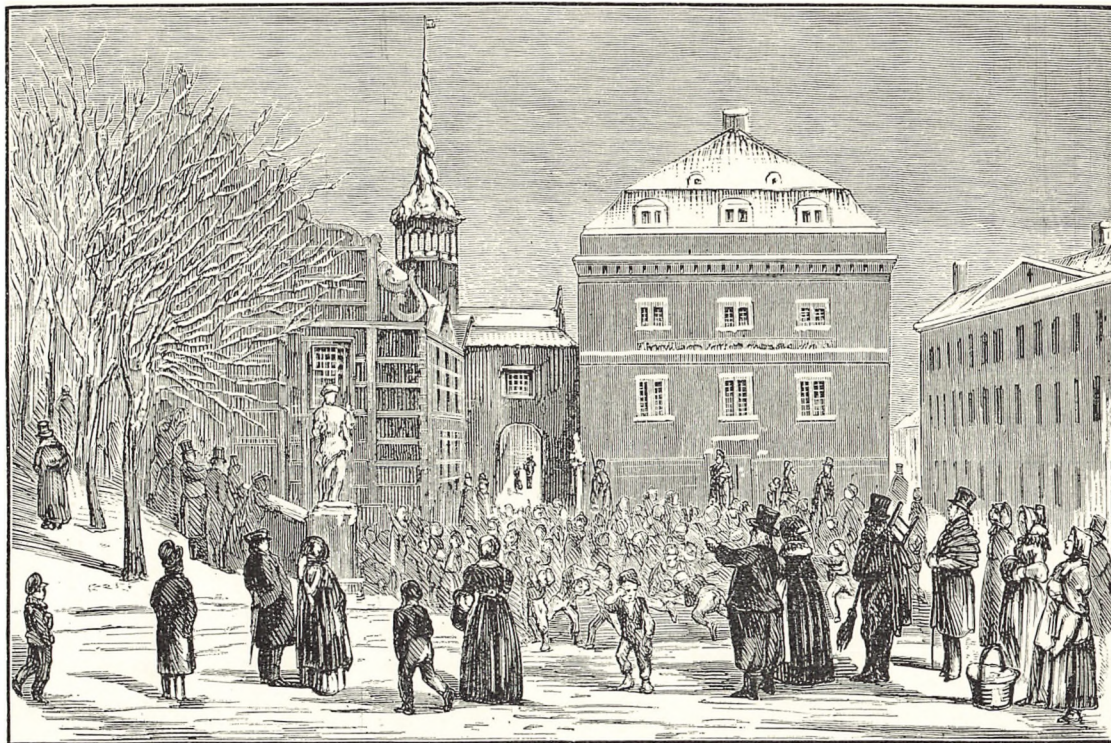
Den skjønneste Gade, paa en Maade, Kronprindsessegade, skjønt kun ved den ene Side, da den udmærkede sig, med ny, meget høie, og bestemt lige høie, Bygninger, i en Snorret Linie. –

Den anden Side af Gaden, er Rosenborg Have, hvor er et muret Hegn. –

Under Krigen falt alle Eiendomme i Landet i Prisen, kun i Kjøbenhavn holdte de standt, og steeg endog høiere. –

Af en Gaard i Kjøbenhavn, kan tages tilleie, en 1000 indtil 10,000 rld.

Uden for Børsen fastelavnsmandag. Tegning af P. Klæstrup

Paa 3die og 4 Sal koster en simpel Stue 30 Rld og 2 Værelse 50 Rld. –

En Stue eller Kjælderleilighed 2 a 300 Rld. – En Stue eller Kjælderleilighed med nogle Værelser, og lidt Baghuus paa Østergade eller Kjøbmagergade koster en 5, 6 til 800, Rld. –

.....

Fastelavns Mandag var Jeg hos Jøden, og spiste en sjelden Kost der, Melkebrød, om Aftenen ved John Skræder, skiftede Jeg en stor Bollie Pons med Søren Skræder fra Starup og nogle fra Bølling. –

Jeg saae om Dagen, den saakaldte Fastelavns Løier blev holt, nede paa Børsens Udgang, hvor fine Folk stod og kastede Penger og Æbler, ned paa Pladsen nedenfor, ved Banken, paa et par 1000 Drenger, som slogest og samlede op, og samlede mange Penge.

En hveraarig gammel Skik.

Jeg saae og den Dag flere Steder Drengene havt opbunden Tønder i Portene og med store dertil gjorde knøplinger slog Kat-ten af Tønden. –

Jeg saa alle Haandværksvende og andre Folk spadser, og more sig hver paa sin Viis, og saae at Fastelavn blev agtet meer i Kjøbenhavn end i Jylland. Jeg saae om Aftenen, saavelsom om Søndag Aften, alle Dandsesteder vare besatte, endog hos Enkelte Spek- høkere skjøndt med ringe Leilighed, vare anrettede Dans og Bal. –

om anden Dagen gik Allarm Trommen og Larmen var endstærkere overalt i Byen, formedelst Ilden i Landemærke. –

Kjøbenhavn som Hovedby, Christianshavn som Stedbarn – Der-af følger at Leien ikke var saa dyr paa Christianshavn, og alle Fat- tige Folk søgde derud. Ifølge deraf derude, indrettede alle Huus Eiere øverst i dere Huse, en utallig mængde smaa Huller, oppe under Taget, i et Huus ofte en 20 til 30 Familier, alene paa 4 og 5 Sal. –

Jeg traf blot og solgte et Teppe til en Kone i Dronningens Gade No 238. i Huusmanningen,⁶⁵ og Jeg Gryede og forundrede mig, ved at see, hvordan Folk der levede, og saa deres frygtelige Huller de sad udi. – Man seer næsten ingen fattige Folk paa Gaderne i Kjøbenhavn eller nogen Steder Passere, og Jeg havde troet der ingen var, men Jeg maa tilstaa at di er der, naar man kommer som di er. – Di er nemlig mest i Christianshavns Huusmanning, Men der er di og kommer ikke ned fra. –

Slesvigholsteinerne søgde i denne Tid forgjæves ved Underhandlere, under Navn af Tillidsmænd, at sende til Kjøbenhavn, for paa denne Maade at faae en slags Ret. Men Kongen var lige saa klog som dem, han vilde ei underhandle med Oprørere, han afslog dem det, og Tillidsmændene maatte blive hjemme. –

.....

Postgaarden i Store Kjøbmagergade, foruden er 25 Brevkasser omkring i Byen, hos 25 Urtekræmmere. – (2 af dem paa Christianshavn) hvor Breve kan indleveres. De sidder i Vinduet, og ere synlige uden fra.

.....

Rigssamling

1850 i Januar deelte sig Rigsforsamlingen sig i Tvende Ting, –

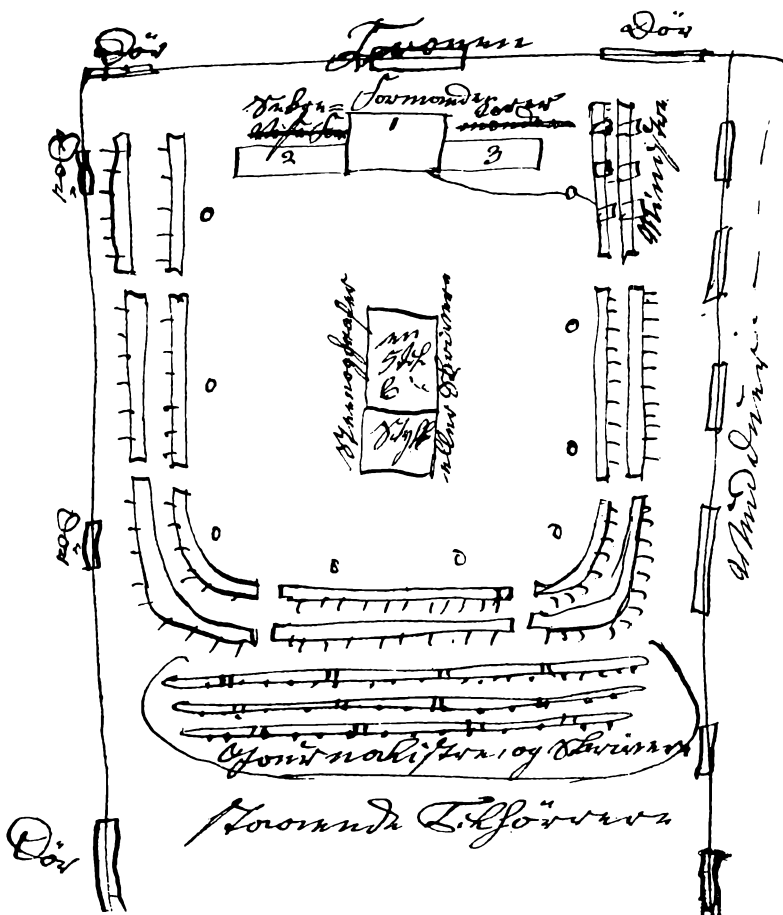
Det Ene Landthinget, dem der ønskede at virke for Landet.⁶⁶ Patrioter. –

Det andet Folkethinget, dem der ønskede at virke for Folket. –

Begge Thinge under Et, stod i Forbindelse med hinanden, Dog var Folkethinget meest afhængig af Landthinget. –

Fra Slotspladsen ind i den indre Colonade, inde i Hovedporten, i Hovedbygningen, ved de 2 store Løver.

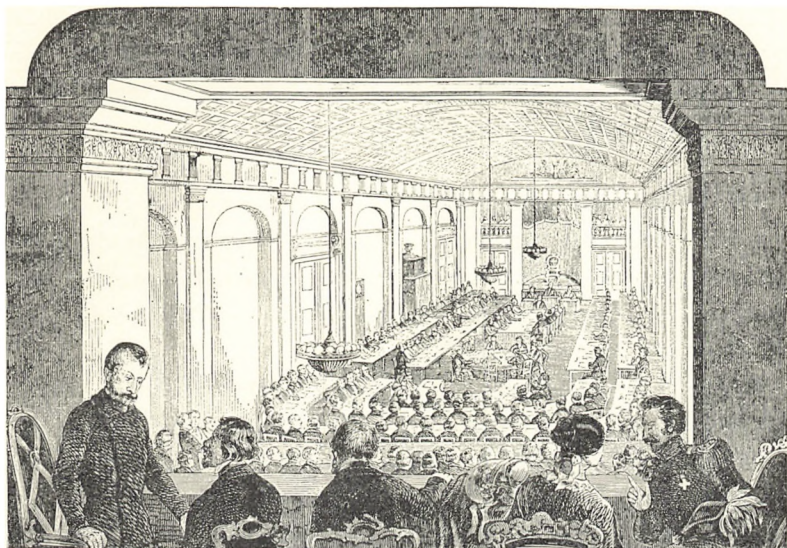
Derfra til høire er Malerisamlingen til Venstre paa 1 Sal, i en

Folketinget. Tegning i dagbogen af Hans Peter Jensen

stor Sal er Landthinget. 1 stor Lyskrone og Gulvet høit ibagtil, for Tilskuerne. Vindduerne ud til Slotspladsen og et Uhrværk som slaar ganske sagde at man neppe kan høre det. –

Gulvet overtrukket med Tepper og varme Kakkellovne. –

Rigsdagssalen (d.v.s. folketingssalen). Illustreret Magazin 1853

Naar man gaar over den indre Gaard til den uderste Kolonede, til de 32 store Peller, – da er op til høire, Oldnordisk Museum – til Venstre til Thøihuusgaarden er Folkethinket. –

Dette er meget større i Rum flere Lyskroner, og meget liig en Kirke. –

Jeg var ofte inde begge Steder og hørte paa Forhandlingerne.

De, som gaar indeni, gaar Bud mellem Formanden og Rigs-mændene. Naar en vil have Ordet siger han det til Budet, som igjen melder det til Formanden som opteiner dem paa Rad, og derfor naar en Ender sin Tale, seer Formanden paa sit Papir, og nævner da den ælsttegnede og siger da, f.E. Svenborg 3die har

Ordet, Veile 1ste har Ordet, o.s.v. Enhver har sin bestemte Plads, og ved Indgangen kan kjøbes Tabel over dem 8 β og paa den, kan lettiligen sees, hvem der taler, hans Navn, Caracter, og af hvad Distrikt han er. –

.....

Det Oldnordiske Museum. –

Hvis Navn bedre var, Det Old Verdens Museum. Da der gives Oldsager ligesaavel fra Asien Amerika, som fra Europa, og ligesaavel fra Europas Sydlande som fra Norden. – Dog ere de fleste fra Danmark Norge og Sverrig. –

Der arbejdes idelig paa det, og kun $1/3$ Deel af det er ordnet, og optegnet i et Catholog a 1 $\frac{1}{2}$. – Men hvis Krigen ei udbryder, menes der, at til Efteraaret vil det blive istand, og et fuldstændig Chotolog blive gjort over det, der tillige vil indeholde Museumets Historie – Og derfor vil Jeg ingen købe, enden det bliver færdig. –

Det Grafiske Museumets nuværende Catalog a 1 $\frac{1}{2}$. gaar over det hele Museum, som det nu er, – Det er næsten fuldstændig der mangler kun en liden Deel, nemlig de Russiske og Tyrkiske Sager, som vil blive flyttet fra Kunstmuseum, og til det Graphiske til Foraaet, – og først da vil det Grafiske Museum være færdig, og et fuldstændig Catalog faacs. –

Dog er det meget nærmere istand end det Oldnordiske. –

.....

Den 26 Februar var Jeg 31 Aar. – Samme Dag var som sædvanlig mild taaget Tøveir – Istedetfor de andre Morgener da Jeg pudsede for Lange, maatte Jeg denne Morgen stille til Docthor Visitacion, og Jeg blev endnu fri for at komme paa Hospitalet, uagtet Jeg for Udslet kunde have det behov, Men Jeg syntes at Jeg havde det saa godt og vidste at Jeg naar Jeg kom af Hospitalet igen, skulde Jeg til at gjøre Tjeneste.

.....

Charlottenborg Slot

D 27 Februar var Jeg inde i Charlottenborg Slot, 4 store Graa sammelbyggede Huse, og en stor Gaard indeni. – Kjelderleilighederne er fordetmeste beboet, deels af Slottets opsyns Folk og Forvaltere. –

I Stuerne og paa 1ste Sal, ere nogle Leiligheder beboede med Professorer og saadanne nogle, og Academiet for de skjønne Kunster, med sine Professorer er op paa Slottet. –

Den største Deel Leiligheder er ubeboede, og er opbevarelses Steder for flere af Landets Ting. –

I det Huus til Kongens Nytorv, paa 1ste Sal, var Jeg inde i 5 store Værelser som kaldes Figursalen, hvor en mængde meest Gibs Figurer opbevares, liig Thorvaldsens Billeder, kun at de ere ældre og ei saa smukke. –

Et Stykke af et Gibs Menneske sees som er opgravet af den for-gangne Stad Pompeies i Italien, – Det har været omtrent 3 Gange saa stor som et almindelig Menneske. (og Egentlig henhører til Oldsager.) i et andet Huus saae Jeg Medlem Stykkerne, en Samling af Malerier liig dem paa Christiansborg Slot. –

Alle Landets forhen berømte Mænd sees her afbildede. –

.....

Stadtsgjæld

Gamle Lange fortalte mig? I 1848 kostede Krigen 8 Millioner, hvoraf en stor Deel blev givet i frivillig Bidrag, og det øvrige betales af Landet Selv. –

1849 derimod maatte De til at laane⁰⁷ og laante af Jøder, og Private Folk i England den Summa 11 Millioner, Laanet blev sluttet paa 11 Millioner men vi fik kun 10. Den ene gik af paa

Rabat, – eller med andre Ord, Laanet kjøbtes for 1 Million, foruden Salarium, omkostninger, og siden 5 P. C. om Aaret.

1849 kostede Krigen foruden de 11 Millioner en 4 Millioner, som blev hævet i Krigsskat. Altsaa i det hele i de 2 Aar har Krigen kostet næsten 24 Millioner. –

Nu i denne Tid forhandles i Rigssalen om et nyt Laan af 7 Millioner til næste Sommers Krig. –

De fleste have meent, at ved de sidste 6 Uger, som nu er tilende, var og Stilstanden tilende, men det viser sig nu, at den vil endnu vedvare, indtil efterat den 6 Uger i forveien, fra en af Siderne er opsagt. –

Alle Krigstilberedelser bliver paa begge Sider tilbageholdte, og det lader dog til, at begge Parter saafremt det er mulig vil have det afgjort uden nogen Krig mere. –

Dog er der ingen der veed endnu hvad Ende det vil tage. –

I Kjøbenhavn var Folket oplyst og slet ingen Overtroe Exsistere, Ordene Spøgelse, Advarsel, Signe, Mane og vise igjen, hørtes aldrig nævne, – og man vidste slet ei hvad det var, en Følge af en bedre Oplysning end paa Landet over i Sverrig, paa Landet derimod skal Overtroen være stor. –

Endeel ogsaa i Sælland, dog mindre end i Jylland.

En ny Dans herskede paa Brandstuen Macokke,⁶⁸ og den herskede over hele Kjøbenhavn, maaskee den og hersker i Jylland.

Alle de smaae Sergiant Døttre, fra 8 til 12 Aar, dandsede hver Aften paa Brandstuen med Soldatrene, og udmærkede sig med at dandse – Ingen voxne Piger i Jylland skulde gjøre dem det efter.

I Rigssalen hørtes ofte interessante Debatter, Thscerning udmærkede sig, som en skarp og bidende Taler, og Alle loe og lyttede naar han begyndte at tale, han vilde om Skatteligning, rent

kue endeel Jydske Bønder Rigmænd, som stod langt tilbage for ham i Taleevne. Men en simpel Bonde⁶⁹ fra Thyland, talte det bedste han kunde, og i Enden raabte alle Jyder Bravo, og han vandt dog en slags Seir over den store Thscerning og høie Latter og Bifaldsytringer endte endelig Debatten. –

Jeg var næsten hver Dag paa Rigssalen.

D: 28 Februar blev Jeg af Kloster aareladt paa venstre Arm. –

Samme Dag spiste Jeg mit sidste Jydske Smør. – Jeg kom kun sjelden til Jøden, og Jeg skulde nu til at prøve en ny Ting, :at bruge min Lønning til at leve for: –

Jeg havde hidtil kundet leve, uden at bruge noget af min Lønning dertil.

Ligesom i Bondelivet ofte gives Anstød, og høist ubehagelige Tilfælde, meest tilfældet ved egen Uforsigtighed. Saaledes det sig og i Kjøbenhavn.

d: 4 Marts i Kronprindsesse blæste hele Kassen med 4 Stykker Klæder i, fra mig og blev vaad og ilde tilredt, Skade en 20 Rld. –

d: 6 Marts traf Sjulian mig ved Nørre Port, hvor Jeg havde maalt formeget Brænde. – og Jeg kundet naar han vilde, enten bleven spent krum, eller og kommen paa Vand og Brød. –

Jeg priste mig lykkelig, og Jeg slap – skjøndt Jeg siden derfor maatte give Sjulian. –

Dagbogen slutter temmelig brat med nogle bemærkninger om, hvordan man mest korrekt adresserer et brev. Så er der ikke plads til mere i den.

Men hvordan gik det nu Hans Peter Jensen sidenhen?

Hans snusfornuft, flid og økonomiske sans skulle have kunnet bringe ham i gode økonomiske kår, og hans færdigheder med bog

og pen var blevet en gevinst for det landsbysamfund, han havde slået sig ned i. Men krigen ville det anderledes.

Kampene begyndte på ny i 1850. Hans bataljon kom til Slesvig, og i slaget ved Isted 25. juli 1850 blev han såret. Han blev ført til Augustenborg lazaret, og her døde han 8. september s.å. To dage senere blev han begravet på Augustenborg kirkegård.

Således fik da ærkecivilisten Hans Peter Jensen en soldats død.

HENVISNINGER OG NOTER

Udarbejdet af redaktionen

1. Pjedsted by, Pjedsted sogn, Holmans herred, Vejle amt.
2. Follerupgård, Herslev s., Brusk h., Vejle a. Nabosogn til Pjedsted s.
3. Grumme: flotte.
4. Lav: lag.
5. Kunstkammerets samlinger var i 1800-tallet sammen med statens museumsvesen under omordning, og det er næppe muligt at vide, hvor Hans Peter Jensen har set de nævnte ting, jfr. Sophus Müller, Nationalmuseet hundrede Aar efter Grundlæggelsen (1907), 105, J. P. Trap, Kongeriget Danmark, 3. udg., I (1906), 148, og 5. udg., II, (1959), 328-29, Kbhs. Vejviser for 1849, 765-66.
6. Den etnografiske Samling.
7. Bernhard Berendt, silke- og klædehandler, Østergade, Østerkvarter matrikelnr. 22; født ca. 1792.
8. Den jødiske løvsals- eller løvhyt-tefest.
9. Formentlig en sangerindepavillon.
10. Bertel Petersen, f. ca. 1797.
11. Vangserer: spadserer.
12. A. W. v. Funck, kapt. af art., fung. kaptajnvgtmester, se Hof- og Statskal. 1850, sp. 350.
13. Den kgl. Malerisamling på Christiansborg.
14. Tybring, d.v.s. hovedgården Tybrind, Ørslev s., Vends h., Odense a.
15. Formentlig slaget ved Lützen 1632.
16. Det kgl. naturhistoriske Museum lå i Stormgade nuværende nr. 10-12.
17. Fingerbjerg: fingerbøl.
18. Trøgeste: trægeste.
19. Hærens laboratorium på Christianshavn.
20. August Bournonville (1805-79), balletmester, Strandgade, Christianshavns kv. nr. 35.
21. E. Bruhn (1787-1868), generalmajor, chef for Kbhs. borger-væbning, Frederiksholms Kanal, Vester kv. nr. 243.
22. Frederikskirken eller Frederiks tyske Kirke, nu Christians Kirke.
23. St. Ansgars Kirke i Bredgade.
24. Snert: flot.
25. Runde Kirke, d.v.s. Trinitatis Kirke.
26. Umuligt at afgøre, hvilken af kirkens præster der menes.
27. S. M. Salomonsens efterfølger,

- hofurtekræmmer, Kongens Nytorv.
28. I en bagbygning til Thotts Palæ var den moltkeske malerisamling, som var offentlig tilgængelig.
29. 1 tønne guld var 100.000 rd.
30. Der mangler formodentlig et eller flere ord; det må antages, at H.P.J. har ment »under fare for bødestraf« el.lign.
31. Stenkulsværken, d.v.s. virken, arbejde med stenkul.
32. Christen Pram Gad (1801-77).
33. M.h.t. broderen på Falster, da beror dette muligvis på en fejlhuskning af H.P.J.
34. Jørgen Gad (1799-1879) var 1832-55 sognepræst i Herslev-Viuf, Brusik h., Vejle a., og kom derefter til Gauerlund-Vinding, Holmans h., Vejle a.
35. Poldtræ: jysk betegnelse for de træstykker, der parvis, sammenholdt foroven af en trænagle, rider over mønningen på et hus for at holde på dens dække.
36. Natter: nadver.
37. H.P.J. er sikkert gået ad det nordligste stykke af Pileallé, som han giver et navn, der er påvirket af navnene Allégade og Alléenberg.
38. Frederiksholms Arrest (»Blå-tårn«) nedrives 1848 (en rest står endnu i gården til Vester Voldgade 131), og Kbhs. amts ting- og arresthus på Blegdamsvej tages i brug, se København fra Absalon til i dag – Kraks tidstavler.
39. Nogle mindre interessante noter om hans kirkebesøg er oversprunget.
40. N. F. S. Grundtvig (1783-1872) var præst ved Vartov Kirke fra 1839 til sin død.
41. Christian I's dronning, Dorothea (1430-95) lagde jordegods til Vartov til 12 fattiges underhold, jfr. Hist. Medd. om Kbhvn. 1, III, 129.
42. I Danmark afskaffedes stillings-tilladelsen, hvorved man kunne leje en anden til at være soldat for sig, i 1867.
43. Et italiensk operaselskab gav forestillinger på Hofteatret 1842-54.
44. 4. dec. 1849 holdtes første gang valg til Folketinget. Der var 9 folketingsvalgkredse i København i 1849. H.P.J. kalder rigsdagsmænd for rigsmænd.
45. 7. – ikke 4. – kreds stemte i Sølv-gades kasernes eksercerhus, som var knyttet til kasernes skolen. Der var træbeplantning i kasernegården, hvad der vel har fremkaldt betegnelsen skolehaven. Vælgermødet i 7. kreds afholdtes i Østre Betalingsskole i Sølvgade (21. november). 4. kreds stemte i Gothersgades eksercerhus' østre del. Stedet for vælgermødet i denne kreds er ikke konstateret. Venligst meddelt af lektor Just Rahbek og kaptajn Gordon Norric på grundlag af eftersøgning i Fædrelandet og Berlingske Tidende.

46. Bings kunst-, bog- og papirhandel, Pilestræde, Købmager kv. 84, hørte til Kbhs. seværdigheder, jfr. Dansk Biogr. Leks. III, 100.
47. Vas: rør, siv.
48. Nodre paa: småsnakke, mumle.
49. Nokke: rokke.
50. Hus: hylster.
51. De røde Sikorier: de cylinderformede røde cikoriepakker.
52. Vel en madonnafigur som julepynt. Om Louise Rasmussens anvendelse af en »drejende Voxdame« i sin modeforretning se Robert Neiiendam, Bogen om Grevinde Danner (1956) s. 53.
53. H. W. Lange (1815-73), teaterdirektor.
54. H. C. Lumbye (1810-74), komponist.
55. Christian Schmidt (1821-65), skuespiller, teaterdirektør.
56. Stegekjælderer af Peter Faber.
57. Den reisende Student »efter det Tydske«.
58. Datoen synes forkert, jfr. Arthur Aumont og Edgar Collin, Det danske Nationalteater 1748-1889, II (1897).
59. Den indbildte Syge af Molière.
60. Et Eventyr i Rosenborg Have af J. L. Heiberg.
61. Lod Stykke Tep: lå et stykke tæppe.
62. Elisabeth Birgitte de Meza, f. Tscherning (1793-1861).
63. Rigsdagen trådte først sammen 30. januar. Det havde været meningen at den skulle være begyndt et par dage før, men på grund af den strenge vinter og isgangen i Storebælt udsattes den, for at de jyske medlemmer kunne nå frem. Den danske Rigsdag 1849-1949, I (1949) s. 100.
64. Allerede inden slaget ved Fredericia 6. juli 1849 var grundlaget for freden aftalt i Berlin. 10. juli afsluttedes den foreløbige fred officielt: Slesvig skulle have sin egen forfatning og ikke knyttes nærmere hverken til Holsten eller til Danmark. En kommission bestående af en dansker, en preusser og en engelsk opmand skulle styre Slesvig indtil den endelige fred. Schultz Danmarks-historie IV (1942) s. 659.
65. Husmanningen: rummet over hanebåndene.
66. Rigsdagen trådte som nævnt sammen 30. januar 1850. H.P.J.'s forklaring om de to ting viscer, at her er et punkt, hvor hans ellers så kvikke opfattelsesevne ikke har slået til.
67. Om statslånet 1849 se Kjeld Winding: Treschow, Hambro og statslånet 1849 i Hist. Tidskr. 11, III, s. 693 ff., og om statslånet 1850 se Den danske Rigsdag I (1949) s. 113.
68. Macokke: Mazurka.
69. Formentlig proprietær og sognefoged J. Knudsen, Thisted amts 4. distrikt. (J. Knudsen var dog ikke thybo, men fra Mors).

JOHANNE ANDERSDATTER MED DE FIRE FØDDER

AF ANDERS BÆKSTED

Den 23. januar 1709 blev ved Vor Frue i København begravet: »Jørgen Jensen vognmandskarl, anno ætatis 48, fra Kalleboed«. ¹

Og 23. januar 1709 blev fra stadens arresthus løsladt: »Johanne Anders daatter, en gammel udlevet qvinde«. ²

Måske er hun sluppet ud så tidligt på dagen, at hun har kunnet nå at humpe med til begravelsen. Der var egentlig ingen nærmere til at følge liget end hun. Thi skæbnen havde ladet deres veje krydses på en kuriøs måde.

Forøvrigt havde ingen af dem haft plads på livets solside. Men stoddere kan jo også have deres mærkelige oplevelser.

Jørgen Jensens tragedie kan læses i begyndelsen af den forklaring, som hans slægtning Peder Jacobsen i Nørre Jærnløse den 17. januar 1709 afgav for amtmand Schönbach ³ »såvelsom stedens sognepræst ærværdige hr. Terchel Hansens og degnen hæderlige og vellærde Peder Christensen begge deres overværelse:

Først at en person navnlig Jørgen Jensen for omtrent 4 à 5 år siden skal have opholdt sig der i byen udi hans hus på tredje år, som han var søskendebarn til hannem, og imidlertid haft tvende af koldfy ⁴ så bedærvede ben, at fødderne omsider afrådne, formedelst de ikke i rette tider var bleven i agt tagen, hvilken forømmelse var sket, førend han til Nørre Jærnløse ankom. Årsagen til den ulykke, foregav Peder Jacobsen, var, at imidlertid bemeldte Jørgen Jensen tjente udi Køge, kom han i rejse med hertzen af Wirtenberg, ⁵ og på rejsen undervejs, som samme tid var et brud-

føre,⁶ blev vognen stående udi en bæk, hvor karlen afsprang og bar hertugen på sin ryg i land, hvorover vandet løb i støvlerne, og benene blev frossen og våde og siden formedelst forsømmelse, som sagt er, af koldfyrr angreben. Hvilket præsten hr. Terchel Hansen og degnen Peder Christensen og er vidende at have hørt af personen selv. Peder Jacobsen berettede videre, at da fornævnte Jørgen Jensen var bortrejst fra Jærnløse og til Roskilde, hvor han skal have opholdt sig hos en mand ved navn Gert Kock, ungefær et års tid efter blev bemeldte ben affalden og tørrede, og siden kom til Jærnløse. Hvilke fødder, eller ben, Peder Jacobsen mente endnu lå udi den liden lade eller æske, hvor de først blev henlagt, førend nu, da laden af loftet blev nedtagen, hvor den stod, da de ej derudi befandtes, mens alene et stykke af en hæl fra bemeldte fødder. Vidste og ej, hvor var afbleven«.⁷

Fortsættelse af Jørgen Jensens levned kan uddrages af et par vidneudsagn ved et forhør over Johanne Andersdatter på Københavns byting den 18. december 1708. Og det træffer sig så heldigt, at nuværende underpolitibetjent Gregers Christiansen ikke alene tidligere har været vognmand i Køge, men har haft Jørgen Jensen i sit brød. Gregers Christiansen »forklarede, at fornævnte Jørgen Jensen haver tjent ham for ungefær otte års tid siden, da han boede i Køge, og fik Jørgen Jensen sin skade af koldfyrr i fødderne på en kongerejse⁸ fra Køge til Ringsted, og ihvorvel deponenten, som hans husbonde, lod ham udi en sex ugers tid forblive hos sig under al mulig tilsyn af dertil formående barberer, blev dog ingen bedring fornummet, så han derover måtte lade ham gå. Og ungefær et år derefter hørte deponenten først, at Jørgen Jensen havde mist sine fødder. Og kender deponenten endnu samme Jørgen Jensen her i byen og ved, at han her har opholdt sig i tre års tid, så længe deponenten selv har været her, og fået ofte almisse af deponenten«.

Videre har et andet vidne udtalt sig ved samme lejlighed: »Anna Lauridsdaatter afgangne Rasmus Henningsen gadefogeds⁹ hustru, boende på Vandkunsten i en kælder under Jens Jensen brygger,¹⁰ mødte i lige måde og tilstod at have kendt Jørgen Jensen som en krøbling uden fødder i tre års tid, da han idelig var hos deponentinden. Og det første han kom til hende, havde han alt mist sine fødder og lå under bartskærs hånd her i byen, og en barberer, som bor i Admiralgaden, havde ham i kur. Og havde han ofte beklaget sig for deponentinden, at han gerne vilde have sine fødder til sig fra Peder Jacobsen på landet, hvor de lå udi et lidet skrin«.

Og »Søfren Nielsen, boende i doctor Masii kælder i Kalleboderne,¹¹ mødte i lige måde og forklarede, at Jørgen Jensen krøbling haver været hos ham over et år, og er bevidst efter bemeldte Jørgen Jensens beretning lige det samme, som Anna Lauridsdaatter forhen har udsagt. Haver og bemeldte Jørgen Jensen endnu virkelig hos sig, syg og sengeliggende«.¹²

Naturligvis må en gammel landstrygerske, der findes at løbe om med et par indtørrede menneskefødder i sin ransel, vække nogen mistanke hos en årvågen øvrighed. Hun kan jo have skåret dem af en tyv i galgen for at drive trolddom med dem, sådant er ofte set. Og har hun selv en anden forklaring på sagen, er det øvrighedens pligt at prøve den på alle måder, før den godtages. Hun kommer som allerede nævnt i forhør for bytinget den 18. december 1708:

»For retten på Københavns byting blev fremstillet Johanne Anders daatter, som forleden løverdag den 15. decembris var bleven angiven – at omgå med tvende menneskefødder i en pose, og derover blev anholden i stadens arresthus til videre efterforskning og examen til at skulle gøre hendes sandfærdige forklaring. Hvorpå hun bekendte og udsagde at være barnfød udi Gjerum

sogn, i Vangsgård, i Jylland,¹³ men at have været derfra en 30 års tid, og imidlertid været gift med en korporal under fodgarden ved navn Jonas Ingermansen af capitain Bülow's compagni,¹⁴ som for et års tid siden døde, efter at de havde levet i ægteskab sammen en 12 eller 13 års tid. Siden hans død har hun nærret sig med at købe hår og sælge igen til perucquer, som hun og skal have brugt udi hendes mands levende live. Forklarede og, at de tvende menneskefødder, som hun er bleven angreben med, og havde for retten med sig udi en pose, haver hun ved næstleden mikkelsdags tider bekommet hos Peder Jacobsen boende i Nørre Jærnløse i Sjælland, som leverte hende dennem, at hun skulde bære dem til København og opspørge Jørgen Jensen, som havde mist samme fødder af koldfy, og levere ham dem, ifald han måtte være i live, men om han skulde være død, skulde hun levere bemeldte Peder Jacobsen dem igen, som da vilde lade dem begrave. Derefter fik hun skade i hendes ben, så hun måtte ligge og opholde sig i Jyderup sogn, i Tårnvig by, og der så vel som anden steds her i Sjælland hjulpet sig som hun har kunnet, solgt noget vadmel og lærred, som hun havde, og levet deraf. Kom så her til København for ungefær otte dages tid siden eller lidet mere, dagen kan hun ikke egentlig vide, og kom til Casper Smit gevaldiger¹⁵ boende ved volden imellem Nørre- og Vesterport, hvor hun forblev i nogle dages tid, og kunde ikkun lidet komme ud, for hun havde så ondt af skaden udi hendes ben. Gik så ud forleden løverdag til en kone på Nørregade, som hun ej ved at navngive, og fik der noget mad. Og da hun kom ind igen til Casper Smits og vilde tage afsked fra logementet, havde de der i huset fornummet, at disse tvende menneskefødder vare udi hendes mands ransel i en pose, og derover sagde til hende, at hun måtte have skåret dem af en tyv. Men hun sagde, det var ikke sandt, men at hun havde fået dem hos Peder Jacobsen, og at de tilhørte krøblingen Jørgen Jensen, som før er meldt, dermed de

ikke vilde lade sig nøje, men lukte døren for hende og skikkede bud til byfogdens, hvorhen hun fra logementet blev hent og siden bragt i slutteriet. – Hun forklarede videre på spørgsmål, at den tid, hun fik disse fødder, lå de i en liden trækiste, som Jørgen Jensen havde selv gjort dertil, og vare både saltede og røgede, men hun har ikke betjent sig deraf til at gå og tigge dermed. Vel havde hun det i sinde, at om hun måtte gå dermed og tigge, skulde godtfolk givet hende noget mere end ellers, men hun gjorde det dog ikke. Retten tilspurgte hende, hvorfor hun i så lang tid, da hun var ude på landet, ikke leverte fødderne tilbage igen til Peder Jacobsen. Hun svarede, at hendes agt var, at hun dog skulde komme til København og kunde fly Jørgen Jensen dem. Videre blev hende tilspurgt, hvorfor hun ikke i de dage, hun har været her i byen, indtil hun blev arresteret i arresthuset, haver leveret fødderne til ejermanden Jørgen Jensen. Derpå hun svarede, at hun havde sådan smerte i hendes beskadigede fødder, at hun ikke kunde komme ud eller gå anderledes end hække frem ved en kæp. Ydermere blev hun tilspurgt, om hun i værende tid spurgte noget efter Jørgen Jensen for at ville levere ham sine fødder. Hun svarede ja, hun spurgte efter ham, og blev sagt, at han gik på Kongens Nytorv på krykker, hvor hun og tænkte at ville opsøgt ham, når hun blev så frisk udi hendes ben, at hun kunde komme ud. Hun vilde ellers efter videre examen og tilspørgelse ingenlunde tilstå, at hun enten har villet øve noget hexeri med samme fødder eller haft nogen tanke til sådant, ikke heller at ville sælge dennem eller noget deraf til andre, som måtte have nogen tanke at bruge dem til sligt, bedende sig Gud hjælpe, at hun intet sådant var bevidst. Endelig blev hun tilspurgt, hvad tanke hun havde dermed, at dersom hun måtte gået med samme fødder at tigge, folk da skulde have givet hende mere end ellers, og om hun ikke kunde fatte, at sådant måtte være en overtro? Eller hvem hende sådant kan have indbildet? Hun

svarede, at ingen havde indbildet hende noget i den fald, men det var hendes egen tanke uden al overtro, at dersom hun måtte gå med samme fødder og fremvise dem, når hun gik og betlede, da skulde folk af medynk og barmhjertighed give hende noget til den stakkels krøbling, heller end når hun ikkun vilde tigge i en krøblings navn og intet havde at fremvise. Og var det da hendes forsæt, at om hun på den måde havde eller kunnet fået nogen almisse, vilde hun alletid meddele krøblingen halvparten med sig deraf. Men aldrig har hun på slig måde fremvist dem for nogen, såsom for hende blev sagt udi Kalundborg kro, at hun ej måtte gå dermed, hvilket er det eneste sted, hun ved at have ladet nogen se dem, såsom hun ikke siden turde gøre det, og heller ikke betlede dermed i Kalundborg kro eller fik noget uden et glas øl, hun blev skænket med. Sagde ydermere, at hendes rette tilhold er udi Tårn-
vig, sommetid hos Lars Nielsen og sommetid hos hendes broder Christen Andersen i Eskestrup.«¹⁶

Johanne Andersdatters forklaring støttes af, hvad man ellers har kunnet få at vide om hende. Det er temmelig tydeligt, at hun under et af sine besøg i Nørre Jærnløse, hvor hun har truffet den benløse Jørgen Jensen, hørt hans historie og set de mumificerede fødder, har fået den nærliggende ide (og Jørgen Jensen har vel haft tanker i samme retning, siden han så omhyggeligt har konserveret sine affaldne lemmer og endelig vilde have dem igen): at slå ind på betleri i krøblingens navn og at stimulere folks gavmildhed ved fremvisning af det ejendommelige relikvie. En smule tåge kastes der ganske vist over sagen: Det har så nogenlunde været en aftale mellem hende og Peder Jacobsen, at hun skulde bringe Jørgen Jensen hans fødder, men hun har dog ikke følt sig mere sikker, end at hun har foretrukket at tilegne sig dem uden at sige noget om det, uset og på en tid, da hun var alene hjemme i huset, hvor de opbevaredes. Og man skal jo heller ikke være så åbenmundet over for

øvrigheden, at man måske uafvidende kan komme til at bringe enten sig selv eller andre i ulejlighed. Men at hun i alt væsentligt har holdt sig til sandheden, tør nok sluttes af amtmandens forhør af Peder Jacobsen i Nørre Jærnløse, som foruden det allerede meddelte også indeholder følgende:

»Peder Jacobsen blev tilspurgt, om han havde nogen bekendtskab til et kvindfolk ved navn Johanne Andersdatter, – hvortil han svarede, at han vel kendte hende og kunde erindre, at samme kvindmenneske haver været i hans hus, såvel 2 à 3 gange, imedens krøblingen Jørgen Jensen lå der som siden udi afvigte sommer i kornhøsten, da hun begærte at tage oftermeldte ben med sig at føre til Jørgen Jensen i København, hvor han nu skal opholde sig. Hvilket Peder Jacobsen bevilgede og tilsagde hende, eftersom Jørgen Jensen det havde begært såvel af hannem selv som af hans søn Søren Pedersen, når de havde talt med hannem i København. Dog tilstod Peder Jacobsen og hans hustru ej at være vidende, at ermeldte Johanne Andersdatter havde taget benene med sig, men måtte tænke at være sket en dag, de begge har været i marken og hun alene hjemme, eftersom det var i høstens tid, og hun nok vidste, hvor de vare henlagte«. Men forøvrigt må han give hende det bedste skudsmål som en skikkelig og ærlig gammel kone: »Endnu berettede Peder Jacobsen, at han såvidt var vidende om oftermeldte Johanne Andersdatter, at hun altid havde skikket sig vel, så og at hun på landet havde købt hår og igen bortsolgt til parauqve-mageren i København såvel som omfaret med lidet småkram at forhandle, hvormed hun sig ernærede. Men at hun skulde omgået på landet med fødderne at betle, var ham og hans hustru uvidende i alle måder«. ¹⁷

Naturligvis er de to hovedpersoner blevet konfronteret med hinanden, og allerede hermed kan sagen egentlig siges at være oplyst på alle væsentlige punkter, øvrigheden kan roligt slippe sin for-

resten ganske naturlige fornemmelse af at være på sporet af groft hexeri eller i hvert fald ukristelig overtro. Mødet mellem Johanne og Jørgen er blevet arrangeret så hurtigt som overhovedet muligt, samme dag som arrestationen fandt sted: »Samme dag blev hun henført til Jørgen Jensen, som da lå syg i en kælder, blev der forhørt tilligemed bemeldte Jørgen Jensen, da bemeldte Jørgen Jensen kendte sig ved fødderne og sagde, at det var de fødder, han havde mist af koldfyrr«. Vidner, som har overværet dette forhør i kælderen, har ikke mange detaljer at tilføje, kun at Jørgen Jensen forklarede, at hans fødder »vare rådnede og selv affaldne, mens ikke af nogen barberer afkappede. Dog skal der være skåren noget af, siden fødderne vare affaldne«. Tillige at han »havde nogle gange ladet skrive efter dem for at ville have dem herud til sig, men vidste ikke på hvad måde Johanne Andersdaatter havde fået dem, ikke heller vidste noget af at sige, om hun havde gået dermed om at betle eller ikke, og om sådant skulde være sket, var det ham imod«. ¹⁸

Retten har åbenbart ikke anset det fornødent at beslaglægge Jørgen Jensens personlige ejendele for længere tid, hans fødder har vist sig ikke at være noget egentligt corpus delicti og er blevet udleveret til ham før sagens endelige afslutning. Det er omhyggeligt dokumenteret, at Johanne Andersdatters løsladelse har fundet sted »efter at ejermanden selv havde vedkendt sig og fået sine fødder til sig«. ¹⁹

Grunden til, at hun først er blevet løsladt den 23. januar 1709, er formodentlig den, at man for yderligere kontrol har foranlediget afholdt det før omtalte forhør i Nørre Jærnløse. Det fandt sted den 17. januar, og aktstykket kan da meget passende antages at have været Københavns byfoged i hænde før den 23. Men så er der heller ingen grund til at tøve længer, for hun koster byen og kongen penge, hver dag hun sidder, halvt til hver. Og nu har hun

siddet i arresten siden 15. december 1708: »som er 5 uger og 4 dage, ugentlig 4 mark og 8 skilling, er udi alt 4 rdl. 1 m. 8 s., – – hvoraf den halve part er 2 rdl. 12 s.«.²⁰

Sagen er da endt på bedste måde for alle parter. Krøblingen på Kongens Nytorv er død efter at have fået sit ønske opfyldt, man tør vel tro, at han har fået sine fødder med i kisten. Og øvrigheden er blevet lettet for en tung mistanke mod en gammel kælling, hun har vist sig at have nogenlunde rent mel i sin pose. Og det er vel kun godt, at mange selv meget bedrøvelige sager også kan ses fra den komiske side. På omslaget til de bilag i byfogedregnskabet, som hører til denne sag, har skriveren kaldt den: »Iohanne Anders Daatter med de 4 Fødder«.²¹

HENVISNINGER OG NOTER

1. Vor Frue kirkebog, begravede ved kirken.
2. Kbhvns. byfogedregnsk. 1709, bilag 242.
3. Johan Kristoffer Schönbach, fra 1707 amtmand over både Kalundborg og Holbæk amt.
4. Koldbrand.
5. Ferdinand Wilhelm, hertug af Württemberg-Neustadt, var fra 1699 overgeneral for hæren i Danmark og Hertugdømmerne. Han døde 1701.
6. Isen var ikke stærk nok til at bære færdselen.
7. Kbhvns. byfogedregnsk. 1709, bilag 241.
8. Tjenesterejse i kongens ærinde, hvortil der ydedes fri befordring.
9. Gadefogden førte tilsyn med gadernes renholdelse.
10. Brygger Jens Jensen Bering ejede til sin død 1711 en af ejendommene på nv-siden af Vandkunstene.
11. Til 1710 ejede hofprædikanten, dr. Hector Gotfried Masius den nordre hjørneejendom Stormgade-Frederiksholms kanal.
12. Kbhvns. byfogedregnsk. 1709, bilag 240.
13. Kan ikke præciseres yderligere, Gjerum kirkebog er først bevaret fra 1679.
14. Muligvis fejlskrivning i kirkebog eller byfogedregnskab? Som kopulerede anføres i Garnisons kirkebog 25-4-1698: Jonas Envoldsen aftacket soldat af capitain Bülow's. Johanne Anders daatter.
15. Regimentsgevaldigeren var regimentets skarpretter og profos. Regiments-Gewaltiger Caspar Schmidt er bl.a. nævnt (som vidne) i Livgarden tilfods, Justitsprotokol 1706-07, bl. 158.
16. Kbhvns. byfogedregnsk. 1709, bilag 240.
17. Sst., bilag 241.
18. Sst., bilag 240.
19. Sst., bilag 241.
20. Sst., p. 60 f. med bilag 242.
21. Sst., bilag 242.

SIKKERHED PÅ TORVEVEJ

AF VALDEMAR MØLLER

Hver lørdag holdtes torv på Gammeltorv i København. Omegnens folk søgte da ind på handelens vegne, agende eller ridende. Kom der handel i stand, blev der i en af de mange kælderbeværtninger omkring Gammeltorv drukket lidkøb, ofte så grundigt at hjemkørselen blev lidt usikker. Dette kunne den forøvrigt også blive af en anden grund: overfald og ran var ikke sjældne. Man vidste, at de vejfarende fra København til deres hjemby havde både penge og varer hos sig.

Mange overfald fandt sted ved den store rende ved Kildeled (hvor nu Sokkelundsvej udmunder i Frederikssundsvej), hvor svenskerne i krigens tid havde anlagt en skanse. Endnu hundrede år efter fortæller Brønshøjpræsten Hersleb, at der lå rester af den.

24. november 1683 ved nattetid kom Jens Ibsen, hans søn Mogens samt Oluf Ibsen agende fra hovedstaden og skulle hjem til Ledøje. Her ved skansen blev de voldelig overfaldet af en del Utterslevkarle og mænd med hug og slag. Oluf fik et slag med en tørvespade oven i hovedet, Mogens fik højre hånd således slået, »at han endnu ikke kan bruge den til noget arbejde«. Da Oluf blev slået til jorden, lød det fra angriberne: »Niels, Niels, vid, hvad du gør!« Niels var en af Utterslevkarlene. Jens Ibsen fik også et slag over højre arm; på tinge viste han armen frem. Den var endnu blå. Desuden tog de forskellige genstande fra hans vogn.

Samme aften havde de slemme karle haft fat på Ole Lauridsen fra Ballerup og ilde medhandlet ham; de ville tage tømmen af hans

heste midt på landevejen. Dette blev dog forhindret ved, at Ole med klingende mønt købte sig fri. Et par andre Ballerupmænd var også kommet forbi, den ene af dem var ridende, og han fik et slag over armen. De så, at en del Utterslevmænd og -karle havde fat på Ole Lauridsen; de larmede og bandede meget. I stedet for at komme deres byfælle til hjælp foretrak de at hytte deres eget skind og køre en anden vej. Dette egenkærlige eksempel fulgte en Skovlundemand, som kom fra København til Grønfælleden på Utterslev mark ved skansen. Da han så, hvorledes det her gik løs mod de vejfarende, gled han sagtelig en anden vej.

Det var unge karle fra Utterslev, som havde været på spil. Niels tærskede hos Peder Munchs enke, Laus og Anders Jyde på fruens gård (hos Else Parsberg) og så – den værste – Ole Hald, som var hos Niels Skovgaard. Kun een bosiddende mand, Rasmus Nielsen, havde bistået sjakket med sin tørvespade. På tinge fortalte han, at han blot var gået ud for at grave vand fra sin rug! De penge, de fratvang de vejfarende, delte de lige, og Rasmus havde da også fået sin part, så derved kom han til at hænge på den.

Hovedmanden, Ole Hald, var villig nok til at oplyse sagen: der var 5, som gav hug; de var ridende og pantede folk nede ved skansen; her var et mørkt, skummelt sted at passere. Helt lydløst gik det naturligvis ikke af; nogle slog sig vel igennem med deres vognkæppe, andre gjorde modstand, som måtte brydes.

I loven, der var strengere dengang end nu om dage, sikredes folk fred på »deres retfærdige torverejser«. Med den fred var det åbenbart så som så. Utterslevkarlene bad ydmygt den gunstige øvrighed tage mildt på sagen. Loven blev dog fulgt og ransmændene hver idømt en bod på »trende fyrretyve« (d.v.s. 3 gange 40) lod sølv; hertil kom omkostninger samt erstatning til alle de overfaldne. Boden er næppe bleven betalt – det var en uhyre sum for en almuesmand.

HENVISNING

Københavns Amts Birks Tingbog
1683-84 fol. 151b ff og 194 ff. –
Danske Lov 6-9-24 siger, at »hvo som
overfalder sagisløs Mand paa Torve-
vej, Torv, Gade, eller i Stræde, eller

Vejfarendis Mand, eller Bonde, der
holder paa sin Plov og slaar, hugger,
eller stikker hannem, bøde foruden
rette Bøder trende fyrretyve Lod
Sølv«.

H. U. RAMSINGS
KØBENHAVNS EJENDOMME 1377-1728

Nogle bemærkninger i anledning af bd. VIII, Købmager Kvarter

AF JOHAN JØRGENSEN

Efter at generalmajor H. U. Ramsing i 1940 havde udsendt sit trebindsværk *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen*, kunne han allerede 1943 fremlægge første bind af et nyt stort værk, *Københavns Ejendomme 1377-1728*, ligesom det førstnævnte frugten af mange års flittigt studium af Københavns historie. Siden Oluf Nielsen er der næppe nogen, der har lagt et større arbejde i udforskningen af byens ældre historie end Ramsing, hvis virksomhed da også har vundet megen påskønnelse – officielt markeret ved økonomisk støtte fra Københavns borgerrepræsentation til offentliggørelse af resultaterne. Påskønnelsen har været så meget mere fortjent, som Ramsing var ene mand om arbejdet, idet det er ubestrideligt, hvad borgmester Arne Sundbo skrev i sine minderord om Ramsing: »Ramsing har været den eneste, der – medens vore officielle Videnskabsmænd, modsat hvad der var Tilfældet i Norge og Sverige, lod Opgaven at belyse Hovedstadens Historie ligge – tog Forskningen op i sin Helhed, idet han inddrog alt foreliggende Stof, ogsaa Dokumenter . . . .«¹

Inden sin død havde Ramsing fået trykt fire bind af værket om Københavns ejendomme: I Øster Kvarter, II Strand Kvarter, III Snarens Kvarter og IV Vester Kvarter. Hermed standsede imidlertid udgivelsen, og først 16 år efter Ramsings død er det lykkedes at få et nyt bind frem, idet dr. Albert Fabritius har besørget bind VIII, Købmager Kvarter, i trykken. I et forord oplyser Bestyrelsen for Selskabet for Københavns Historie, at man ved ud-

givelsen har måttet begrænse sig til at fremlægge Ramsings materiale og kun i tvivlstilfælde har foretaget kontrol. Bindet bærer derfor – med rette – Ramsings navn. Konsekvent at udgive de efterladte samlinger må vistnok siges at være den rette fremgangsmåde. Bogen er i virkeligheden en som materialesamling formet fremstilling, og ikke en kildeudgave. Dette må benytteren gøre sig klart, og det burde måske have været stærkere betonet i bestyrelsens forord.

Ved fremkomsten af Ramsings værker i 1940'erne blev der fra forskellig side gjort indvendinger mod hans metode og resultater,² men da hverken kritikerne eller Ramsing i sit ganske korte svar kom ind på nogen realitetsdrøftelse, turde det være et forsøg værd ved en gennemgang af det nye bind at få konstateret, om kritikerne havde ret.

»*Københavns Ejendomme 1377-1728* har til opgave at følge hver enkelt ejendom fra den ældste samlede ejendomsfortegnelse i 1377 og til den store brand i 1728. I denne oversigt vil ejendommene blive ordnet efter byens kvarterer og indenfor disse atter karrévis, idet karréerne indenfor byens gamle volde har været de samme i hele det her behandlede tidsrum«. Således hedder det i den »Vejledning«, som findes bag i bindet (s. 105), og som for øvrigt er bragt enslydende i de hidtil udkomne bind. Det er nu tankevækkende at sammenholde dette med redegørelsen foran i bogen (s. 9), hvoraf det fremgår, at Silkegade er anlagt 1620, at Ny Adelgade er anlagt efter demoleringen af den gamle Østervold, at Gammel Mønt og Kristen Bernikovsgade først er opstået efter 1600, og at det samme gælder Didrik Badskærs gang og Peder Madsens gang – og hertil må vel føjes den Jens Jensens gang, der er nævnt både 1659 og 1668, og hvor der 1664 synes at have været 12 våninger;³ den må vistnok søges ved Ramsings matrikelnummer 92 (s. 47), hvor »Gangen« er nævnt 1728. Med karréernes ufor-

anderlighed har det åbenbart alligevel været så som så. Ligeså selve kvarterets grænser, thi den afgrænsning, der (s. 9) angives som gældende »før 1728«, havde da kun været gyldig siden 1668, hvilket det ikke havde været overflødigt at bemærke.

Fastlægningen af de enkelte ejendommers grænser, hedder det videre i »Vejledningen« (s. 105), er sket ved hjælp af skødernes angivelser og ved hjælp af ejendommenes jordskyld. Så vidt de rækker, er skøderne selvfølgelig kilder af største værdi, og den registrering af dem, som værket giver, er overordentlig fortjenstfuld. Men Københavns skødebøger er kun bevaret fra 1681, oven i købet med lakuner 1719-21 og 1725-27, og selv om en stor mængde skøder er bevaret på anden vis, adskillige i original, er dette materiale allerede fra begyndelsen af det 17. århundrede så tilfældigt overleveret, at også andre og ringere kilder har måttet inddrages. En sådan ringere kilde er Universitetets jordskyldsprotokol fra 1632, som Ramsing som den første har inddraget i undersøgelserne. I denne findes nemlig en notits om baggrunden for reguleringen af jordskylden 1547, der opfordrer til varsom benyttelse; efter at Christian III havde henlagt jordskylden til Universitetet, havde borgerskabet yttret utilfredshed med ligningen, hvilket, hedder det, uden tvivl kom deraf, »at de haver efterhånden taget noget fra gårdene og lagt til andre, fri gårde og ladet så al jordskylden blive ved det øvrige«. ⁴ Til bestemmelse af de enkelte ejendommers størrelse turde jordskylden således være uden værdi, thi at den her skildrede trafik brat skulle være standset med omreguleringen, er det noget vanskeligt at forestille sig. Problemerne bliver i øvrigt ikke mindre ved, at en anden end ejeren kan findes opført på listen (Købmager Kvarter s. 47, note 26).

Den fasthed og uforanderlighed, som Ramsing mente at have iagttaget, karakteristisk nok anså han den for mest udpræget i den del af tidsrummet, hvorom der vides mindst, og som han i så høj

grad byggede på,⁵ forekommer således allerede af det hidtil anførte noget tvivlsom. Og går man videre i bogen og betragter det s. 109-112 optrykte jævnførelsesskema over de ældre matrikelnumre, bliver tvivlen afgjort ikke mindre, thi her vrimler det med de klammer, som angiver udstykninger og sammenlægninger.

Det er da med nogen skepsis, man vender sig til Ramsings tilbageføring til Roskildebispens jordebog. Først må det nævnes, at Ramsing har givet et betydningsfuldt bidrag til denne kildes datering, og at jordebogens nyeste udgiver har godtaget det.⁶ Helt bindende er dateringen dog næppe, da man ikke kan se bort fra, at jordebogen kan være en senere redaktion, som i større eller mindre grad bygger på ældre forlæg. Ramsing har uden tvivl ret i, at jordebogen ikke er ældre end 1377, men det er strengt taget ikke godtgjort, at den ikke er yngre. Et eksempel fra en senere tid er her ganske oplysende. I grundtaxten 1653 nævnes i Grønnegade Rasmus Hellekandes to boder, og Ramsing anfører da også Hellekande som ejer dette år (s. 91 matr. nr. 208 og 209) – men da havde Rasmus Hellekande ligget i sin grav i fem år (som det også ganske rigtigt noteres i registeret). Man kan ikke se bort fra, at de forskellige lister og taxationer med personnavne i visse tilfælde med disse lige så vel kan betegne ejendomme som ejere.

Selve tolkningen af jordebogen virker ikke meget overbevisende. Det er allerede mistænkeligt, at overskriften i gengivelsen i Københavns Historie og Topografi i Middelalderen (III, 119) står et helt andet sted i håndskriftet⁷ (efter Ramsings nr. 135: Jacobus Smyth). Under den bekendte diskussion om Københavns ældste historie mellem Oluf Nielsen og A. D. Jørgensen kom en tredje fremtrædende historiker, A. Heise, med nogle bemærkninger om jordebogen, som meget godt karakteriserer vanskelighederne ved dens tolkning: »ikke en Gang et klart Billede af Stadens Udseende 1370 kan man faa ud deraf; det vise Dhrr. selv tilstrækkelig; hvad

den ene lægger i Vest, lægger den anden i Øst; hvor A. D. Jørgensen finder et tætbygget Kvarter (ved Nikolai Kirke), finder O. Nielsen hele store Tomter eller Vand (Dybensgade)«. ⁸ Også Ramsing har haft vanskeligheder at kæmpe med, thi skønt jordebogens meget vage angivelser giver vid plads for hypoteser (»Det synes rimeligt, at Jordebogen her springer over Gaden og fortsætter mod Vest fra Matr. Nr. 205. Vi faar da . . .« etc. etc. Kbh. Hist. og Top. i Middelalderen III, 151), og skønt Ramsing suverænt løser sådanne ligninger med utallige ubekendte, er der steder, hvor selv han må give op. Det gælder således afsnittet om Købmagergade og Pilestræde, hvor det hedder »De følgende Grunde kan kun stedfæstes skønsvi. Enkelte Grunde tilhørende Biskoppen peger paa Købmagergade . . .« (sammesteds s. 160). Med sådanne vilkårligheder får man ikke tiltro til, at Ramsing bedre end O. Nielsen eller A. D. Jørgensen har evnet at lokalisere de enkelte ejendomme. Men selv dette forudsat, dog ingenlunde indrømmet, er der endnu et spørgsmål tilbage, nemlig om jordebogen har medtaget de øde grunde eller ej. Netop i anden halvdel af det 14. århundrede nåede den bekendte senmiddelalderlige erhvervs- og befolkningskrise sit højdepunkt. Det er utænkeligt, at København skulle være gået ram forbi. Problemet lader sig imidlertid næppe løse, selv de sindrigste beregninger hjælper ikke her.

Noget andet er, at det utvivlsomt er lykkedes Ramsing på betryggende måde at gøre rede for visse, navnlig større ejendommers historie ret langt tilbage i tiden. Men hans forsøg på at trække linien op mellem 1377 og grundtaxten 1689, »som, idet den er ældre end Ildebranden i 1728, har bevaret den middelalderlige Grundfordeling bedst . . .« (Kbh. Hist. og Top. i Middelalderen III, 119), virker som en spændetrøje. Mellem jordebogen og grundtaxten ligger 300 år, og kun i et fåtal af tilfælde kan ejerhistorien klarlægges. Typiske er ejendomshistorier som matr. nr. 50 (Køb-

mager Kv. s. 86): »Tilhørte 1377 Katerina Trugilli, men ellers er ejerne ukendte indtil 12.7.1581 . . .«, eller matr. nr. 51 (s. 87): »Tilhørte 1377 S. Nikolaj kirke. Ejerhistorien kendes iøvrigt ikke forud for 2.11.1548 . . .«, eller matr. nr. 225-234 og 202-211 (s. 87): Disse numre udgjorde 1377 størstedelen af den anden grund, som tilhørte Martinus sutor skomager. Ejerhistorien er ganske ukendt, indtil Kronen i 1636 skødede . . .«. Et særligt grelt tilfælde er redegørelsen for matr. nr. 18 og 19 (s. 17): »En del af grunden (matr. nr. 18 A) tilhørte 1377 Købeke sutor, skomager, en anden del (matr. nr. 18 B) har ligget sammen med matr. nr. 20-21, og en tredje part (matr. nr. 18 C og 19 A) har 1377 hørt sammen med matr. nr. 98-101, og endelig har en fjerde parcel (matr. nr. 19 B) sammen med matr. nr. 102-107 udgjort grunden. – Hvornår den i 1600-tallet værende fordeling har fundet sted, vides ikke«. Trods henvisning til en sikkert udmærket avisartikel fremtræder dette som det rene postulat, for øvrigt stærkt stridende mod forfatterens teori om ejendomsgrænsernes fasthed.

Forholdet er i virkeligheden det, at småejendommene, gangene og stræderne er særdeles vanskelige at holde rede på, selv i den tid hvor vi skulle synes vel rustede med grundtaxter, skøder og pantebreve. Den berømte Peder Madsens gang nævnes således ikke med eet ord i grundtaxten 1653 men er uden videre anført under Grønnegade. Påfaldende er også omtalen af matr. nr. 18 og 19's bestanddele, 1653 og 1671 tales der slet og ret om »gården«, 1676 hedder det pludselig »gården med 9 lejevåninger«, 1679 »gården med 7 våninger og en hestemølle« og 1684 på ny »gården med 9 lejevåninger«.

Imidlertid volder behandlingen af ejerhistorien i tidsrummets sidste del trods alt ikke så store vanskeligheder som for middelalderens og til dels også det 16. århundredes vedkommende. Her er hovedkravene flid, sporsans og påpasselighed. Medens forfat-

terens udholdenhed og findekunst ikke noksom kan prises, synes det desværre efter stikprøver at dømme at skorte på nøjagtigheden. Noteapparatet er sine steder *for* primitivt, en henvisning som »D.S. membr.« er f.ex. ikke videre praktisk, sidehenvisninger mangler i flere tilfælde. Værre er det, at høsten af fejl i banal forstand ikke er helt ringe, skønt der ikke har været lejlighed til at foretage nogen vidtgående efterprøvelse. S. 14, øverste linie skal læses Jørgensen (ikke Jørgen). S. 15, viser Universitetets jordskyldsregister, at matr. nr. 11 købtes (ikke lejedes) af Hans Bulderdick. S. 24 nævnes Frederik Werdelmann som ejer af matr. nr. 23 1699, men i grundtaxten 1689 opføres hans enke (Københavns Dipl. III, 720). S. 31 anføres i note 141 en ukendt »grundtaxt 1680«. S. 33 tillægges der Albert Heins titlen generalpostmester – en værdighed som tilkommer Albert Schumacher. S. 37: Poul Kersten nævnes overhovedet ikke i det påberåbte skøde, der tværtimod viser, at ejendommen (matr. nr. 43) erhvervedes af ejeren af nabohuset Hans Figenschuh. S. 38: matr. nr. 251 B er teksten øjensynlig korrumpet, Enner har åbenbart ikke solgt, men pantsat husene til magistraten. S. 39 kan det tilføjes, at Antoniterklosterets skøde 1532 (matr. nr. 254 og 252 C) for længst er trykt i Kirkehistoriske Samlinger 4, II, 225 f. S. 85 er note 26 uden fjerneste forbindelse med teksten. S. 89 (matr. nr. 232) bør 2. august 1668 rettes til 14. september.

Med sine fejl og mangler er det dog redegørelsen for ejendoms-historien i det 17. århundrede, som giver bogen værdi, der er her samlet så rigt et materiale, at udgivelsen meget vel lader sig forsvare. Bogen om Købmager Kvarter giver således et højst interessant billede af byens expansion i Christian IVs tid, da de forskellige gange med deres spekulationsprægede bebyggelse opstod, en bebyggelse som staden måtte trækkes med i mere end to århundreder, arnesteder for sygdom og andet ondt – »Den exanthematisk Typhus i Peder Madsens Gang vækker Ønsket om radical

Forandring her«, skrev den kendte nationalliberale politiker A. F. Krieger bekymret i sin dagbog en sommerdag 1871, hvor samme gang næppe har været det behageligste opholdssted.⁹ I det 17. århundrede tog man det ikke så tungt. Storhandelsmænd som Rasmus Hellekande og rentemester Henrik Müller var her på færde med udstykning og byggeri for mindrebedemlede. Sidstnævnte ejede hele det store kompleks omkring Prammandens gang (matr. nr. 58, 180-183 og 198-200), som han efterhånden udstykkede; han ejede boder i Gammel Mønt (matr. nr. 149), byggede 10 våninger på hjørnegrunden Pilestræde-Møntergade (matr. nr. 108) og havde prioritet i Christen Bernikovstræde (matr. nr. 44-45 og 248-51). Den største grundejer i kvarteret, og den som stærkest satte sit præg på det, var imidlertid Christian IV. Endnu er bevaret regnskaber over lejeindtægterne af kongelig majestæts ejendomme i København 1628-43.¹⁰ Regnskabet 1628/29 viser, at kongen krævede 30 curantdaler i årlig husleje af sine 20 våninger i Silkegade, dog det dobbelte af de to hjørnehuse til Pilestræde. Et andet stort kompleks ejede kongen ved Gammel Mønt, hvor samme regnskab gør rede for ikke mindre end 38 huse. Med interesse noterer man sig, at Christian IV – ganske som senere tiders industrifyrster – lod sine arbejdere bo i virksomhedens huse, 11 af de her nævnte huse beboedes nemlig af folk, som tjente i hans majestæts Børnehus hvorfor de var fri for husleje.¹¹ To våninger stod øde, medens de resterende 25 hver skyldte 12 sletdaler årligt. Disse huse, der som Oluf Nielsen har oplyst,¹² stammer fra 1620'erne, altså samtidigt med eller lidt senere end kongens anlæg af Silkegade, hører med i billedet af Christian IV som bygherre og som rigets største erhvervsdrivende.

Alt i alt må det siges, at Ramsings Købmager Kvarter for det 17. århundredes vedkommende, trods visse svagheder, betegner en betydelig landvinding ved den fylde af topografiske og personal-

historiske oplysninger, som her er samlet. At økonomisk historisk og socialhistorisk forskning også vil have nytte af den, fremgår forhåbentlig af det netop anførte. Derimod er der næppe mange af Ramsings resultater vedrørende middelalderen, som vil forblive uantastede. Her er det imidlertid hans fortjeneste at have rejst en række spørgsmål, der forhåbentlig kan ansprende til nye undersøgelser. Roskildebispens jordebog, der har fremkaldt en række landbohistoriske undersøgelser, burde også undersøges nøjere fra byhistorisk side. En moderne udgave af Danmarks gamle købstadslovgivning er netop afsluttet, og Diplomatarium Danicum dækker snart tiden mellem Absalon og Valdemar Atterdag, materialerne er i vid udstrækning til stede. Det ville være glædeligt, om forskerne ville tage arbejdet med Københavns ældre historie op.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Historiske Meddelelser om København 4, I, 118.
2. Chr. Axel Jensen i Fortid og Nutid XIV, 166 ff, E. Nystrøm i Historisk Tidsskrift 10, VI, 511 og Gunnar Olsen sammesteds 11, I, 744 – Ramsings svar til Nystrøm i Hist. Medd. om Kbh. 3, VI, 452 ff.
3. Kjøbenhavns Borgere 1659 ved E. Marquard, 1920, s. 127, O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium II, s. 835, RA. Københavns Skatteregnskaber 1664, som af Ramsing (f.ex. s. 22, note 231) temmelig ufyldstgørende citeres som »Prinsessestyr 1664«.
4. RA. Universitetets arkiv nr. 546, Jordskyldsprotokol s. 9.
5. H. U. Ramsing, Københavns Historie og Topografi i Middelalderen III, 1940, s. 118.
6. Danske Middelalderlige Regnskaber, Roskildebispestens Jordebøger og Regnskaber udg. ved C. A. Christensen, 1956, s. III.
7. Sammesteds s. 110.
8. Historisk Tidsskrift 5, II, 555.
9. Andreas Frederik Kriegers Dagbøger 1848-1880 udg. af Elise Koppel, Aage Friis, P. Munch V, 1923, s. 177.
10. RA. Reg. 108 b. nr. 59.
11. Som et lille supplement til Olaf Olsens skildring af Børnehuset (Hist. Medd. om Kbh. 4, III, især s. 316) skal listen over disse funktionærer meddeles her: »Jørgen Wandtmager, Niels Schrøder, Michell Kruse, Lobert Erichsen, Giert Schomager, Hans Bay, Joest Sidenweffuer, Hans v. Kamb, Johan Janssen, Jens Nielsen og Iffuor Kier Posementmager«.
12. O. Nielsen, Københavns Historie og Beskrivelse IV, 1885, s. 414.

NIELS STENSENS KØBENHAVN

AF GUSTAV SCHERZ

Den kendte medicinalhistoriker Max Neuburger behandler i sit ypperlige arbejde om »Die historische Entwicklung der Gehirn- und Rückenmarksphysiologie« mange af de ofte fantastiske hypoteser med hensyn til hjernen og dens funktioner, som de lærde fra oldtiden og indtil det 19. århundrede hengav sig til. Men da han når frem til omtale af Niels Stensens forelæsning over »Hjernens anatomi«, udbryder han: »Som et lyn flammer op i nattens mulm og mørke og pludselig kaster klart lys på skyernes bølger, således rejste Steno sig blandt sine samtidige, som holdt deres krasse fejltagelser for sandhed. Han søgte at rive bindet fra de øjne, som i det hele taget endnu var i stand til at se«. ¹

Et lyn midt i natten! Således kan mangt og meget af Niels Stensens videnskabelige indsats karakteriseres: Hans bidrag til datidens forvirrede kirtelforskning. Den måde, hvorpå han sluttede den årtusindgamle debat om hjertet ved at opklare muskelstrukturen. Det blik, hvormed han erkendte og bestemte æggestokkens funktion; og et endnu klarere lys kom fra palæontologens erkendelse, der gjorde det af med alle fortidens mystiske ideer om fossilierne, eller geologens, der vendte sit blik mod stratigrafien, eller krystallografens, der i det funklende krystal så den alt ordnende lov om vinklernes konstans.

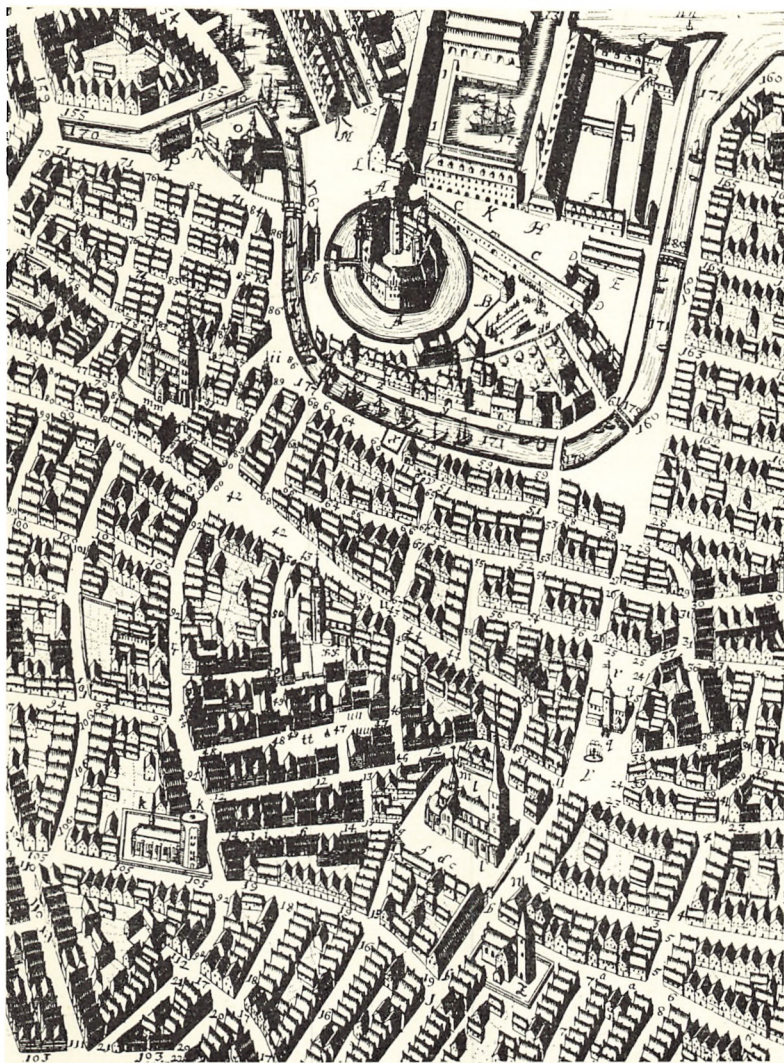
Da Stensen opgav sin naturvidenskabelige forskning til fordel for præstedømmet, frygtede adskillige, at den geniale opdager nu ville blive en middelmådig teolog. Men det 20. århundrede har

fået øje for ikke så få lynglimt også i Stensens anden livsperiode: At den apostoliske vikar i Hannover ikke blot vandt den katolske hertug Johann Friedrichs, men også den protestantiske efterfølger Ernst Augusts agtelse og tillid. At Stensen i tankeklarhed så langt fra stod tilbage for sin beundrende diskussionspartner G. W. Leibniz. At Stensen som biskop ubøjelig kæmpede for kirkereformen i det katolske Münster og forlod byen i protest mod et simonistisk valg. At Stensens armodsglæde minder om middelalderens Frans af Assisi, medens hans varme kærlighed til anderledestænkende (midt i det 17. århundrede!) kaldes et forbillede for alle kristne af vore dages koncilspave!

Men kan man ikke generelt sige, at Stensen for København og Danmark blev et strålende lyn midt i en dunkel nat? Hans levetid midt i det 17. århundrede faldt sammen med landets dybe fornedrelse ved Brømsebrofreden; og kort før han gjorde sin første kendte opdagelse, havde selve rigets eksistens under Københavns belejring stået på spil. Hvor underligt, at Danmark just i denne tid skulle se sin mest strålende stjerne gå op på videnskabens himmel, en stiltfærdig københavner, men dog en åndelig viking, der skulle vinde mange nye lande for den moderne videnskab.

Det ny Stensen-monument

Med dette for øje er det såre glædeligt, at København nu 300 år efter Stensens virke får sit Niels Stensen-monument. Professor Gottfred Eickhoff har modelleret det, broncestøber Laur. Rasmussen har støbt det, Danmarks naturvidenskabelige Samfund rejser det med støtte af Ny Carlsbergfondet og tipsmidlerne, og det vil komme til at stå ved indgangen til Universitetsbibliotekets 2. afdeling. Der, foran det naturvidenskabelige bibliotek, vil hans statue i frem-

Udsnit af Peder Hansen Resens perspektivkort over København 1674, der viser den bydel, hvortil Stenssens liv mest var knyttet

tiden kunne se ned på den forbiastende by. Han vil møde os i sin barokdragt, som kgl. anatom, der 1673 foretog sin berømte dissektion af et kvindeligt lig, som bøddelen havde overladt til Domus Anatomica. Denne demonstration blev som bekendt samtidig hans svanesang som naturforsker; hans liv som præst skulle begynde to år senere, efter at den samme Griffenfeld, der havde modtaget hans tak for hjemkaldelsen, snart igen måtte bevilge hans afskedsbegæring. Under den nævnte dissektion var det, at Stensen udtalte de berømte ord, som i klassisk korthed gengiver hans livsyn og sammenfatter hans eget liv: *Pulchra quae videntur, pulchriora quae sciuntur, longe pulcherrima quae ignorantur.* (Skønt er, hvad vi ser, skønnere, hvad vi ved, men langt det skønneste det, vi ikke fatter).

Det er ganske interessant, at det nye monument måske vil blive rejst ikke så langt fra den »haug«, som Niels Stensens far, guldsmed Sten Pedersen, efter tidens skik, ejede uden for Nørreport.² Disse haver ødelagdes, da svenskerne i 1659 nærmede sig byen. Men forinden kom den unge Niels vist ret ofte forbi dette havehus, når ekskursioner førte ham ud i byens omegn. Tanken herom har bl.a. inspireret til denne topografisk-biografiske skitse, d.v.s. en kort undersøgelse af, hvor Stensens København egentlig lå, *eller hvad der endnu er tilbage af det, som var hans københavnske verden.*³ Det kan i sig selv være ret fængslende, så plastisk som muligt at tegne et kulturhistorisk og åndshistorisk billede af det København, som ellers er velkendt fra de politisk-militære begivenheder i hine år. Og mon det ikke også kan være nyttigt at spørge, i hvilken grad Stensen alligevel er københavner, skønt hans videnskabelige indsats for største delen falder uden for Danmark? Af de ca. 48 år, som gik mellem hin nytårsdag 1638, hvor han blev født i Klareboderne, og den 25. november (julianske kalender) 1686, da han under bøn drog sit sidste suk i Schwerin, tilbragte han jo blot halv-

Guldsmedeværksted i 16. årh. Ch. Singer, A History of Technology II, 482 (Oxford 1956). British Museums stik

delen i sit fædreland. Så meget vigtigere er det at belyse de første år, inden den unge mand drog ud på sin studierejse, og de tre besøg han aflagde sit fædreland: Et halvt års tid i 1664 efter sit fire års frugtbare hollandske ophold, som havde gjort ham europæisk kendt; de to år 1672-1674, da en kongelig skrivelse havde kaldt ham tilbage, og endelig de ti dage, da han i 1685 næsten incognito som biskop opholdt sig i København.

Lad det straks være sagt, at vi ikke må stille store forventninger til den københavnske histories konserverende kraft m.h.t. Stensenminder. Mangt og meget er forsvundet, selv af de ting, som arkiver, biblioteker og museer ellers hæger om. Stensens dåbsprotokol har sikkert eksisteret, men findes ikke mere, og vor viden er stadig vag med hensyn til f.eks. Stensens mors afstamning; og ligeledes er vort

kendskab til de to af de fire guldsmede, som hun har været gift med, yderst ringe. Vi har ikke et eneste familiebreve, hverken fra de fire år i Holland eller fra de tolv i det sydlige udland. Og dog må der have været breve, som f.eks. hans videnskabelige fremgang afspejlede sig i, for ikke at tale om hin dramatiske brevveksling, som sikkert er foregået omkring hans konversion og påfølgende hjemkaldelse, hans korrespondance med stedfar og mor, med hans søster Anne og hendes mand Jacob Kitzerow. At han stod i jævnlig kontakt med hjem og venner i København, røber han tit; f.eks. er det tilfældet i et brev til Cosimo III i juni 1676, hvor Stensen skriver: »Fra mit fædreland skriver P. Sterck mig, at samme dag, da dødsdommen over hr. Schumacher skulle eksekveres, og han allerede stod rede til at modtage det dødelige slag, da lod kongen henimod kl. 7 morgen meddele, at han skænkede ham livet og forvandlede dødsstraffen til livsvarigt fængsel. Hans våben blev brudt itu af bøddelen. Men hans broder forbliver i adelsstanden. Andre breve meddeler mig, at den kongelige flåde, skønt mindre i tal, har slået svenskernes på flugt, og at man træffer forberedelser til at angribe Skåne«.⁴

Hans barndoms København

Fattigdommen på minder må imidlertid tilskynde os til at værne om dem, vi har. De, der er tilbage, skaber alligevel nogen baggrund for Stensens liv, f.eks. ved den omstændighed, at han i sine unge år og midt i residens- og fæstningsbyen København på 25-30.000 indbyggere mest havde sin gang i en af hovedfærdselsårerne, Købmagergade, der fra den tidlige middelalder slyngede sig fra stranden i syd forbi Rundetårn til Nørreport. I Klareboderne, det stræde, som udgik fra Købmagergade og førte til St. Klaras Kloster i øst (grundlagt i 1497, men snart efter reformationens ind-

førelse gået i forfald), lå de boder og senere den gård, som rummede hans fader Sten Pedersens guldsmedeværksted; drengens hjem lå vistnok der, hvor varehuset Messen nu står.⁵ Grunden var

Alterkalk fra Sten Pedersens værksted,
tilh. Holmens Kirke

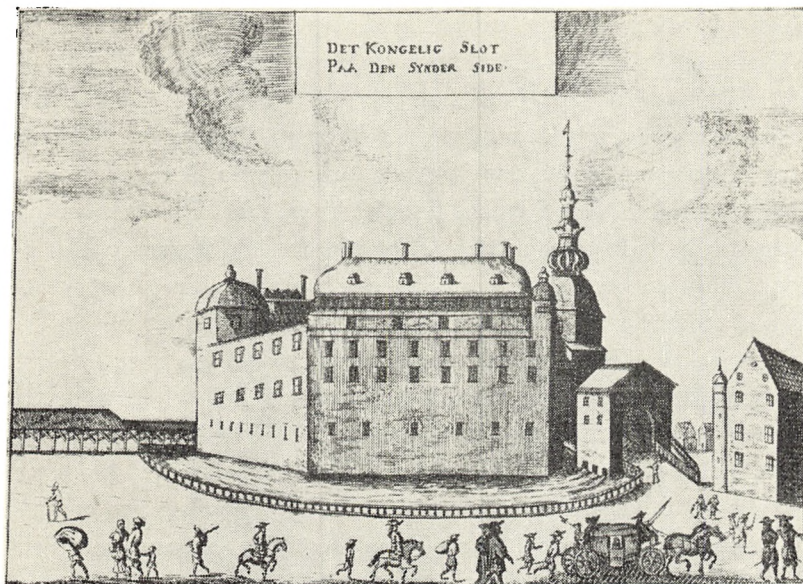
ikke ret stor, på sin korteste led knapt 17 alen, men bygningen med sine 17 fag grundmur ud mod Købmagergade og Klareboderne må have virket anselig. Barndommens hjem prenter sig dybt i et menneskes sind, og det overrasker os ikke, at Niels Stensen endnu som biskop mindes det i et brev fra Hamborg af 12. august 1684

(St. Klarasdagen) med en henvisning til, at han betragtede denne helgeninde som sin særlige patron, »siden jeg i mit hjemland blev født i et stræde, som endnu bærer hendes navn«. ⁶

Som lille dreng var Stensen svagelig og henvist til de voksnes selskab, fortæller han og mener, at dette var medvirkende til, at han også senere med lethed omgikkes modne mennesker. ⁷ Barnet har dog næppe kedet sig i Klareboderne, selv om den store grund langs strædet sydside ikke var så spændende før 1661, da den blev frataget lensmanden Kaj Lykke og udstykket til ca. 10 ejendomme, og selv om Niels næppe fik lov til at opsøge vinstuen, som også fandtes i Sten Pedersens gård. ⁸ Drengens interesse gjaldt sikkert i første række guldsmedjen med dens metaller og mineraler, linser, juveler og redskaber, som blev den senere forskers første laboratorium. Muligvis lærte han her optikeren og instrumentmageren Thomas Rasmussen Walgensten (ca. 1627-1681) at kende, den samme som 1651 fik kgl. privilegium på at udsende kalendere, og som var med i Ole Borch-kredsen i Holland. Siden skulle Th. Walgensten blive kendt ved europæiske hoffere, hvor han foreviste den første »Laterna magica«. ⁹

Guldsmedjen var sikkert også årsag til, at drengens blik rettedes mod kongehuset og det kgl. slot på Holmen. Sten Pedersens værksted forsynede allerede under Christian IV det kongelige hof med smykker, krus, tallerkener, gafler, knive, skeer og kalke i sølv og guld, og Anne Nielsdatter, som endnu to gange giftede sig med guldsmede, vedblev ligeledes under Frederik III at være hofleverandør. Det gamle kgl. slot eksisterer vel ikke mere, men ligesom der stadigvæk under vort nuværende Christiansborg findes nogle murrester af Absalons borg, der minder om det allerførste København og dens grundlæggers kamp mod venderne, således er der også endnu stene, som minder om enevældens første tid. Dette »sit« kgl. slot har drengens familie sikkert kendt en hel del til, hans

Københavns slot med Christian III.s kongefløj set omtrent fra Børsen. Porthuset til højre der, hvor Frederik VII.s statue nu står. Yderst til højre kancelliet. Resens Danske Atlas

svoger var kgl. renteskriver, men selve slotsholmen kunne også nok fange hans interesse. Her sås den nye børs og mange købmands- og pakhus; her lå det fine boldhus og tøjhuset, og ganske nærved var byens zoologiske have, hvor løver, tigre, aber, ørne blev holdt, vistnok også den abe, som den kgl. anatom skulle dissekere en 20 år senere. Ganske nær lå også Bremerholm, hvor kongens skibe blev bygget og »ulydige, skalactige knecte, och løsgengere gaaer her med lencker och jern om beenene . . och halsen indslagen . . der gaaer de och arbejder for klæde och føde«. ¹⁰

Fra Købmagergade, en af hovedgaderne, var der ikke langt til byens andre centre: Rundetårn og Nørreport, Frue Plads og

Gammeltorv med byens rådhus mod vest og St. Nikolaj mod syd. Af alle kirker i København følte Niels sig sikkert mest knyttet til St. Nikolaj, ikke blot, fordi han selv var blevet døbt i den, men denne kirke, engang de søfarendes hellighed, ligesom St. Nikolaus var skippernes patron, var i det 17. århundrede blevet de ansete borgeres kirke, Niels Stensens families kirke. Her blev efterhånden hans far og mor, samt moderens tre andre mænd begravet. Ligeledes findes her en del af hans søstres og brødrers samt hele slægtskabskredsens grave.¹¹ Kirken stod dengang ganske vist uden spir. Det var i 1628 blevet blæst omkuld under en heftig storm, og først i 1669 blevet erstattet igen, men den havde en plads i folkets hjerte, næsten som tilfældet var i den katolske tid. St. Nikolaus statue på korets gavl fandt man ofte søndag morgen smykket med blomster og kranse, et værk af unge piger, som bad St. Nikolaus om en god og trofast ægtefælle. Solskiven over den sydlige indgang, som den berømte astronom Longomontanus havde konstrueret, skulle være en slags sindbillede på den hellige Nikolaus, som de søfarendes værn.¹² Den lille Niels har sikkert ofte set op til den forgyldte statue af hans patron uden at ane, at han selv i sin ligtale skulle blive sammenlignet med denne helgen; men måske han lidt gysende har kigget ind i benhuset lige overfor, hvorfra kranier og skeletter stirrede ham i møde.

I kvartererne omkring stranden boede nogle af Stensens slægtninge, således hans moster Ermgaard, gift med den ansete sadelmager og remsnider Jeremias Figenschug, der allerede døde 1649 (hans far Hans Figenschug, en indvandret tysker, døde først i 1657, 88 år gammel). Figenschugs havde deres anselige gård på Østergade,¹³ men i 1652 måtte enken Ermgaard pantsætte den. – Stensens ældre halvsøster Lisbeth var gift med skriveren i rentekamret Jørgen Carstensen og havde sit hjem i Boldhusgade, ikke så langt fra slottet. Niels fik denne sin halvsvoger til værge, da hans

Simon Paulli og hustru. Frederiksborg museum. Maleriet gengiver (trods påskriften fra 18. årh.) S. P.s anden hustru Anne Bartskeer, som han blev gift med 1657. Som barndomsven af Paullisonnerne har Niels dog sikkert kendt den første, Elisabeth, f. Fabricius, død 1656, hvis mors pigenavn var Margrethe Müller

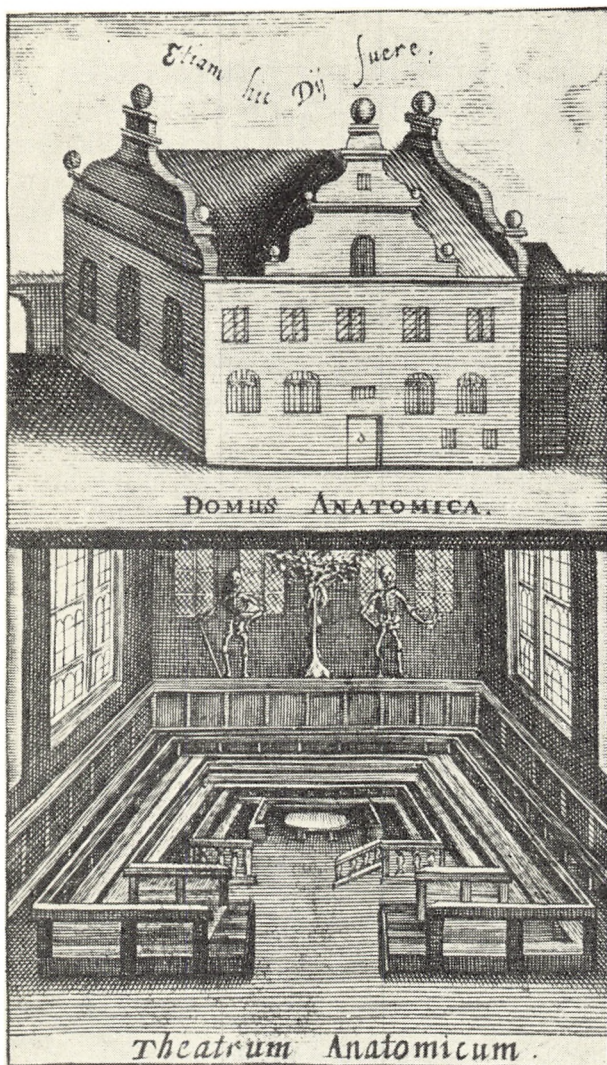
far døde tidligt og blev begravet i St. Nikolaj i begyndelsen af 1645.¹⁴

Lad os imidlertid vandre tilbage til den nordlige ende af Købmagergade og standse lidt ved Rundetårn, dengang som nu et af Københavns historiske kendemærker. Kong Christian IV havde selv højtideligt lagt grundstenen til tårnet i 1637, og det stod fær-

digt i 1642. Longomontanus, Tycho Brahes discipel og medarbejder, havde tilskyndet til at opføre »Stjerneborgen«, som i den første tid brugtes som observatorium, og hvorfra også Ole Rømer foretog sine observationer.¹⁵ Når den lille Niels passerede dette tårn, skete det tit for at besøge en anden af den vågnende naturvidenskabs mænd; han var nemlig en hyppig gæst hos den kgl. livlæge, professor Simon Paulli, som boede i Studiestræde; husets børn blev hans barndomsvenner, hvad han omtaler, da han senere i Hamborg møder en af sønnerne. Vi har fra Stensens hånd to ungdomsdigte, som vidner om denne nære forbindelse med Paulli-familien. Det ene fik hans ven Jacob Henrik Paulli ham til at skrive til erindring om en gammel kvinde, Regina Kallenbach, hvis rige liv inspirerer den unge digter til at spørge: »Hvem ville kalde sådan en livsvandring en vandring mod døden?«. Det andet digt er en lykønskning til Paullis anden søn Simon i anledning af dennes bryllup; Stensen sendte det i 1661 fra Leiden. Det begyndte med tanken: Hver kærlighed er et åg, men det taler videre om ågets sødme, når to hjerter føjes sammen.¹⁶ Digtet er spækket med klassiske eksempler og billeder, og med bibelcitater i tidens smag, som om de lige netop var hentet fra Simon Paullis gård i Studiestræde.¹⁷ Peder Hansen Resen har beskrevet denne for os i sine »Inscriptiones Hafnienses«. På yderdøren sås f.eks. malet en klippe midt i brændingen og nedenfor sætningen: Klippen modstod urokkeligt. Over indgangen stod: Et venskabshus er det bedste hus. På vindueskarmen læstes: O menneske, ihukom evigheden. Guds øje ser på dig. Rundt omkring i stuerne, på vægge, døre og på loftet fandtes ord og billeder egnet til at holde beskueren profan og religiøs livsvisdom for øje.¹⁸

Forbi Rundetårn førte drengens vej ligeledes, da han først blev spændt ind i latinskolens stramme timeplan. Hans skolegang varede 6, måske 8 år, indtil han den 27. november 1656 blev indskrevet

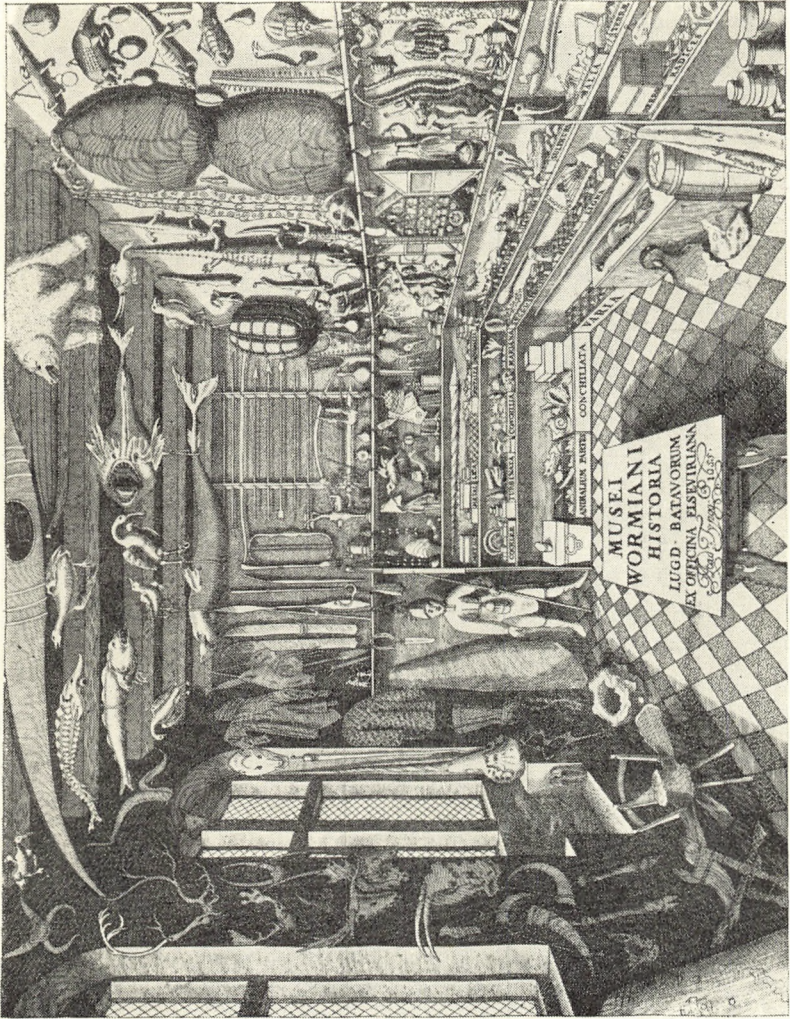
Domus Anatomica på nordsiden af Frue Plads. Nedenunder anatomisalen. Titelkobber til Th. Bartholins Cista Medica Hafn.

ved Københavns universitet. Vor Frue Skole, som var ved at bytte sit ærværdige navn fra middelalderen med det nutidige: Metropolitanskolen, lå sydøst for Vor Frue Kirke og havde en ualmindelig dygtig leder i Jørgen Ejlertsen, der i sin egenskab af matematiker fik særlig betydning for Niels Stensen. Undervisningen i de forskellige – kun ved gitre eller paneler adskilte – lektier ville sikkert have drevet en nutidig lærer til fortvivlelse. Men man må forestille sig, at Niels, efter at han var kommet op i mesterlektien, hvor biskop Jesper Brochmands billede fra væggen bag rektors stol så ned på ham, var blandt dem, som hyppigst fik adgang til rektors »røde stue«, hans arbejdsværelse og det bedste rum i lejligheden ved siden af.

Skolen trængte ikke mindst i hine år til kærlige ledere; thi i Stensens latinskoletid hærgedes staden af den store pest (1654), som lagde ca. halvdelen af peblingene i graven, medens ca. en tredjedel af hele byens indvånere døde. Skolens beliggenhed var i harmoni med sådanne sørgeligt-ålvorlige begivenheder, den lå på Vor Frue Kirkegård, hvor fattigfolks forsømte gravsteder fandtes. Her kunne gammel katolsk fromhed, i en forvrænget form, dukke op, som da nogle kvinder efter kl. 22 ville »gå rundt omkring kirken og gøre adskillige kors over børnene udi Jesu, Marie og den hellige kirkes navn til deres børns helbrede og frelse«. Også sort overtro kunne vise sig – som i 1690, da vægteren greb tre kvinder med en sort kat i en sæk, for at »sælge fanden denne sorte kat i stedet for en hare og derfor ville have af ham igen en vekseldaler, som de kunne veksle så tit, som de ville, og få den straks igen uden at give penge derfor«. ¹⁹

Universitetsår

Efter latinskoletiden behøvede Stensen i slutningen af 1656 kun at krydse Frue Plads for at komme til det universitet, som i de føl-

Ole Worms museum, en af tidens kendte samlinger af naturgenstande, påbegyndt 1623 og efter Worms død 1654 indlemmet i Det kgl. Kunstkammer. Kobberstik »Museum Wormianum« (Leiden 1655)

gende tre år skulle blive hans åndelige tilholdssted. I stueetagen og på 1. sal lå de to auditorier. Taget har et lille spir, hvorfra klokken kaldte til professorernes forelæsninger, studenternes disputater eller til dissektionerne i Domus Anatomica, medens Tycho Brahes store kunstfærdige globus nedenfor hilste de forbipasserende. Der er vist ikke ret meget andet tilbage af de daværende bygninger end de to carcere – fængsler – i konsistorium, det ene for studenterne, det andet for bønderne, betjentene etc., som stod i universitetets tjeneste;²⁰ den akademiske værdighed skulle nemlig også respekteres, når man mødtes i de underjordiske regioner. Stensen har næppe stiftet nærmere bekendtskab med dette universitetsfængsel, men hans ven Niels Christensen Krag var i hvert fald lige ved at komme der, siden 87 af hans kammerater den 19. september 1659 måtte bevidne overfor konsistorium og professorerne om hans adfærd på voldene »in conspectu immortalis Dei, at vi aldrig haver hørt eller seet af Niels Christenssøn Krag at vere given end den ringeste aarsag til rebellion oc oprør enten med ord, gierninger, raad, daad eller i andre maader, oc det er saa langt fra at hand haver giort nogen gierning, som kunde incitere eller opmuntre os til nogen studsighed, opsetsighed, eller afspendighed, mens tuert imod lige med os andre godvillig præresenteret, oc taalmodig udstaaet nat oc dag lige travaigle oc onde, saasom det efter vores tycke en ærlig, redelig oc troe patriot, icke nogen rebelliske eller oprøriske hovet vel egner og anstaar«. ²¹

Længst til venstre ud mod Nørregade lå Kommunitetet, hvor hver dag ca. 100 studenter blev bospist, hvad borgersønnen Niels Stensen dog næppe trængte til at blive. Midt på nordsiden stod Domus Anatomica, det anatomiske hus, som i 1644 indrettedes efter Simon Paullis tilskyndelse.²² I nederste etage fandtes en anatomisal, Theatrum Anatomicum, med et dissektionsbord i midten og omkring dette pladser for tilskuerne. Mod bagvæggen var skeletterne af

Ole Borchs kemiske laboratorium med ham selv under et forsøg. Tegn. af Holger Jacobæus i hans *Exercitia Academica*. Ny kgl. Saml. 309^{aa} 4°

en mand og en kvinde, Adam og Eva, anbragt, og mellem dem var fremstillet kundskabens træ med slangen. I Stensens studenterår fandt her næppe meget anatomisk teater sted. Thomas Bartholin, opdageren af lymfekarrene, dissekerede ikke mere. Den store pest havde allerede afbrudt en del af universitetsarbejdet, og så kom krigen, og Thomas Bartholin helligede sig mere og mere sin praktiske lægegerning og sin omfattende litterære virksomhed. Sit medicinske professorat varetog han ikke efter 1656. At fremskaffe menneskemateriale til dissektion var også ret vanskeligt i datidens København. Man får i øvrigt ved at læse Thomas Bartholins »Anatomiske Historier« en underlig forestilling om den blanding af ærefrygt, råhed og overtro, som tiden fandt det naturligt at udvise. Medens en professor ved menneskedissektioner næsten kunne på-

drage sig folkets had, kunne det samme folk som en slags forlystelse overvære »Jens Fuglefængers, det ryggesløse menneskes« henrettelse uden for København, fordi han var masse-morder. På en kærre blev han kørt gennem byen ud til retterstedet, medens han undervejs blev knebet med gloende tænger på kroppen. Først blev hans arme og ben sønderbrudt, så blev tungen revet ud af hans mund og remme flået af hans ryghud: »Dernæst blev med bøddelens hurtige hånd brystkassen åbnet, hjertet trukket ud og kastet ham i ansigtet. Alt dette fandt han sig roligt i, og da det pulserende hjerte lå ved hans side, skete der, førend han blev yderligere martret, det, at han rask bevægede sit hoved, betragtede de omkringstående med et skummelt blik og betragtede sit hjerte nøje, førend hovedet blev hugget af«. ²³

Stensen mødte Thomas Bartholin som vejledende professor rimeligvis mest gennem dennes bøger, dernæst traf han ham personligt i hans professorgård nær universitetet og siden som kustos af den naturaliesamling, som han havde indrettet på 1. etage i Domus Anatomica. København havde dengang flere samlinger af naturgenstande og kuriositeter, og den unge Niels Stensen har sandsynligvis også kendt Ole Worms berømte samling, som selv udenlandske gæster besøgte. Denne samling bragtes efter Worms død i 1654 til Det kgl. Kunstkammer på slottet, som i forvejen indeholdt andre rariteter og kuriositeter, der dog næppe var tilgængelige for det menige folk. ²⁴ Man må i øvrigt ikke af de organiserede hjælpemidlers tilstand slutte sig til dannelsens almindelige muligheder i hine år. Universitetets botaniske have var dengang f.eks. mere vorden end virkelighed, men når Holger Jacobæus i sin beskrivelse af den kongelige have mener, at den anbefaler sig selv ved »sin størrelse og sine sjældne eksotiske planter«, tror vi ham, ikke mindst på baggrund af den imponerende liste over planter i Københavns omegn, som han straks derefter opstiller. ²⁵

Når studenten ønskede at læse – og Niels Stensen var forbavsende velorienteret i tidens litteratur – søgte han sikkert til professorernes og andre bogelsheres privatbiblioteker. København havde

Joachim Gersdorff (1611-61), som valgte Borch til sine sønners rejselshager, og i hvis gård Borch nok havde sit kemiske laboratorium. Stik

midt i det 17. århundrede en del ret betydelige bogsamlinger. Det kgl. Bibliotek startedes under Frederik III og fik en så berømt bibliotekar og patron som Griffenfeld, men først i 1673 kom det under tag i egen bygning. Bedre stillet boligsmæssigt var Universitetsbiblioteket, som i disse år forøgedes med flere betydelige nye samlinger, medens de gamle 1657 anbragtes på loftet oven over studenterkirken Trinitatis Kirke.²⁶

Vor Frue Kirke var universitetets egentlige kirke, hvor det årlige rektorskifte foregik i maj-juni, og hvor doktor-promotionerne fandt sted, således den store promotion af fem teologiske doktorer i 1653. I kirkens kapitelhus holdtes af og til forelæsninger, og da forskellige bogsamlinger også fandtes hist og her i bygningerne, har Niels Stensen sikkert ofte haft sin gang i dem – dog næppe om aftenen. Da gik det nemlig ret livligt til på Frue Plads, hvor vinhuset »Dyrkøb« ikke var ene om at lokke de let fristede studenter.²⁷

Endnu vigtigere end biblioteker og samlinger var for Niels Stensen sikkert den vennekreds, hvis inspirerende midtpunkt Ole Borch var. Stensen havde haft Borch som »hører« i Vor Frue Skole, og han traf ham derefter som universitetsprofessor i klassiske sprog og botanik. Vennerne sås sikkert også ofte i det laboratorium, som Borchs velynder rigshofmester Joachim Gersdorff havde anlagt i sin gård på Østergade, der hvor d'Angleterre nu ligger, og hvor Borch for første gang skal have fremstillet ilt.²⁸ Under Borchs førerskab lærte Stensen nu Københavns omegn at kende på de mange – mest botaniske – ekskursioner, som vennekredsen foranstaltede, ligesom de senere i Holland foretog sådanne fælles ture. Således noterer Stensen i sit Chaos-manuskript »En eftermiddagstur med O.B.«. At man på disse ture også drøftede sine medmennesker, røber den vedføjede bemærkning: »Når du siger noget rosende om en ven, og andre frakender ham noget, som tilkommer ham, må du ikke tie stille«. Fra en anden ekskursion med Borch, hvor denne bl.a. havde gjort opmærksom på, at »træernes halvkredse på den modsatte side af solen var ekscentriske«, og man kort efter havde diskuteret ligenes uddunstninger fra gravene, irectesætter Stensen sig selv: »Når vi igen har et collegium, bør vi blive ved een genstand, så alle grunde for og imod kan fremføres og skadelig flagren undgås især hos Borch«.²⁹

Belejringen har sikkert lagt bånd på den slags udflugter, ikke

Tegning i Holger Jacobæus' Rejsebog. Under en liste over de i Kbh.s omegn forekommende planter gengives en af Ole Borchs botaniske ekskursioner

mindst fordi også studenterne måtte på volden. Stensen er opført i rullen af september 1658 over studenternes regiment og har sikkert været med til at udbedre og forsvare voldene, først ved Østerport og Kongens Have (foran St. Anna rotunda), og siden hin skæbnesvangre nat mellem den 10. og 11. februar 1659 på strækningen fra Vesterport til Kallebostrand,³⁰ hvor navnet Stormgade endnu minder om nattens kamp. Fra volden kunne man se ud over landet. Man vovede sig også uden for murene, således under det berømte generaludfald den 23. august 1658, eller da den holland-

ske flåde stod Øresund ind, og det sidst i oktober og først i november kom til forskellige træfninger. De unge minervasønner oplevede i denne tid meget. Mest spændende var måske hin 9. oktober 1658, da svenskekongen Karl Gustav landsatte 1000 soldater og 500 ryttere ved Dragør for at få fodfæste på Amager; svenskerne blev dog slået tilbage af de danske. Dette gik for sig i overværelse af selve kong Frederik III. Insula Amaga vel Amagria havde dengang københavnernes særlige interesse ikke blot på grund af sådanne kendte ejendommeligheder som fastelavnsskikkene, eller fordi hollænderne der aldrig forandrede deres dragt, aldrig giftede sig med fremmede og var nær ved at have stenet en ung mand, der havde giftet sig med en københavnsk pige, men også, fordi man var afhængig af, at Amagertorv fyldtes med mælk, smør, ost og alle slags grøntsager fra den frodige ø.³¹ De første to måneder efter det nævnte angreb, hvor øen blev hærget både af den angribende og den forsvarende hær, var belejringens værste. Byen led nød.

Hjemkomst fra Holland

Efter stormen på København tabte krigen sin interesse såvel for den jævne borger som for studenterne. Stensen tiltrådte sin udenlandsrejse, vistnok inden den 1. januar 1660, da svenskerne gjorde det sidste forsøg på at angribe København. I hvert fald var han borte, længe inden den formelle fred blev sluttet den 26. maj.

Fra hans sidste studenterår eller -måneder i København har vi nu hans Chaos-manuskript, som begynder »In nomine Jesu« med datoen »die 8. Martii 1659«. Disse ca. 90 dobbeltspaltede, tæt beskrevne sider med alle slags optegnelser fra hans hånd er intet ringe vidnesbyrd fra hine begivenhedsrige dage. Manuskriptet findes nu i Biblioteca Nazionale, Firenze. Det indeholder dog intet om kri-

*N. Experimentibus semper oblati videtur
 & p[ro]bit[ur] circa Solem circuitus numeratus
 cuius magnitudinis cuius interior pars nigra
 una exterior alior materia fluida aliam
 transparentem colonis erat in medio eius Sol
 apparuit. N.*

Udsnit af Chaos-manuskriptet. Oversættelse: Da vi forlod kirken, kunne vi omkring solen se en kreds af mellemstor størrelse, hvis ydre del var dunkel, fortil mere lys, den midterste del var helt igennem af transparent gul farve. Midt i kredsen så man solen

gen, alt er om boguddrag, iagttagelser, diskussioner, religiøse betragtninger. Når han nu går ned til vandet i graven ved Vesterport, studerer han den røde farve på grund af reflekserne fra aftenhimlen, eller han beskriver en anden gang et halofænomen (hove), som studenterne så, da de trådte ud af kirken, eller også noterer Stensen, at majdrikken, vinen den 1. maj, bør opvarmes og indeholde 96 forskellige friske urters kraft.³²

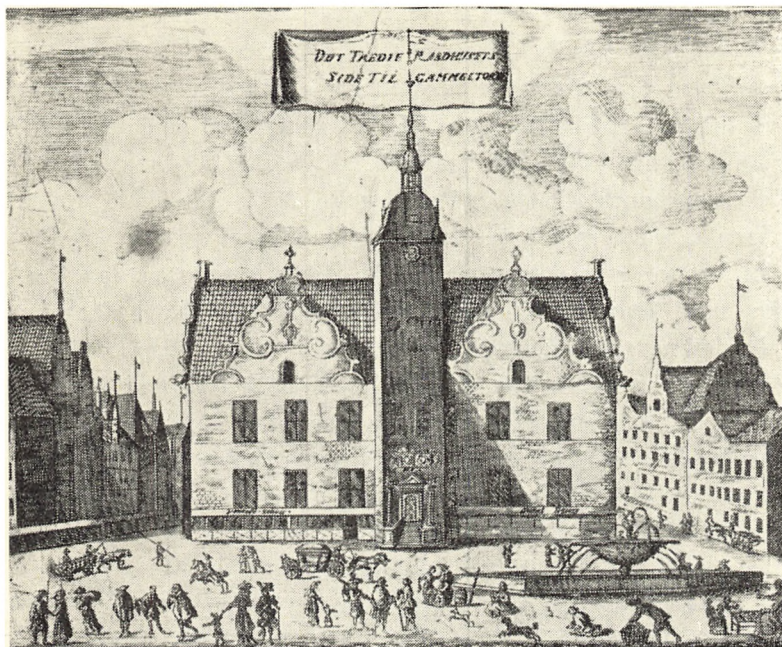
Den indrepolitiske afslutning på krigen, da stænderne trådte sammen i København den 6. september, og enevoldsmagten faktisk blev indført den 18. oktober 1660 ved den gamle kongelige håndfæstnings ophævelse, har Stensen ikke oplevet i København. Han var da allerede i Leiden, fuldt optaget af sin kirtelforskning. Men det brev hjemmefra, som fortalte ham om arvehyldingen den 18. oktober på slotspladsen foran Børsen, har sikkert været langt og glædestrålende. Hans stedfader, Johan Stichman, hørte med til de 32 »Bedste mænd«, som på borgernes vegne havde ført forhandlingerne med kongen og stænderne. Han havde i stormnatten kommanderet sit kompagni på kurtinen ved Nørreport. Den 14.

april 1659 var han bleven kaptajn for Købmager Kvarter. Han arbejdede også som håndværker for kongen og fik f.eks. i 1663 overdraget istandsættelsen af slottet Frederiksborg. Jacob Kitzerow, svigersønnen, skulle snart følge i hans fodspor. Han og Stensens søster Anne havde allerede i 1659 deres egen gård i Købmagergade.³³

Da Stensen i begyndelsen af 1664 kom hjem til København, var byen ret uforandret, han selv derimod, den ukendte unge student, var fra den traditionelle studierejse vendt tilbage som en forsker, der ved sine opdagelser på kirtel- og muskellærens område ikke blot havde vakt sine læreres begejstring ved det højt ansete universitet i Leiden, men han havde ved sine anatomiske skrifter vundet anseelse langt ud over Hollands grænser. I hans hjem i Klareboerne var der sket en stor forandring: Hans stedfader Johan Stichman var død, og snart skulle Stensen følge sin mor til graven i St. Nikolaj.

Københavns universitet benyttede dengang, som bekendt, ikke lejligheden til at knytte Stensen til sig, men vi ved besked om to vigtige videnskabelige undersøgelser, som Stensen i denne tid foretog. Den 21. marts (jul. kal.) 1664 dissekerede han i Simon Paullis hus (»den lærer, jeg må ære som en fader«) en rokke, en handling, der skulle føre ham til adskillige nye zoologiske og embryologiske erkendelser.³⁴ Den anden dissektion, som førte ham til opdagelsen af kyllingens blommegang, og som han beskrev den 12. juni (jul. kal.), foregik vistnok på Stensens egen bopæl.

Under sit korte ophold i byen besøgte han sikkert ofte Matthias Jørgensen Godiche i Studiestræde, en af de større bogtrykkere i København og stamfader til en anset bogtrykkerslægt.³⁵ Hos ham udkom Stensens »gyldne lille bog« og eneste i hans fødeby trykte skrift, det »Specimen af anatomiske iagttagelser om muskler og kirtler«, som fremlagde hans vigtigste opdagelser i Holland. Bogen

Københavns tredje rådhus. Resens Danske Atlas. Bygget i 1470'erne, ombygget 1606-10, brændt 1728. I hele Stensens barndoms- og ungdomstid og ligeledes i hans år som kgl. anatom havde hans families medlemmer: far, stedfar og svoger, forbindelse med byens styre

har et smukt titelblad med symbolske tegninger af hans vigtigste anatomiske fund.³⁶

Som kgl. anatom

Da Stensen kom hjem den 3. juli 1672, lyste et nyt spir på St. Nikolaj ham i møde, og mangt og meget var forandret i by og på land. Den nye rigskansler, der i 1670 havde tilskødet sig en gård lige over for Stensens gamle hjem, prægede situationen på godt

og ondt. Kongen, Christian V, styrede landet imod en ny krig. For Stensens hjemkaldelse var sikkert Griffenfelds friske initiativ med hensyn til kulturelle bestræbelser medbestemmende. Stensen selv havde i mellemtiden nået sin videnskabelige udviklings højdepunkt, da han i Galileidisciplenes kreds ved Medici-hoffet i Firenze blev den banebrydende anatom, geolog og krystallograf, som den videnskabelige verden så op til. Såvel det nye franske Académie des Sciences som det unge engelske Royal Society havde fået øje på ham. Samtidig manglede Københavns universitet dengang i allerhøjeste grad en medicinsk lærer af format. Men foruden de kredse, som ønskede Stensen hjem og under hans førerskab ventede en ny videnskabelig blomstring, var der en stærk strømning imod den Stensen, der allesjælesdag 1667 havde besluttet sig til at blive katolik. Denne strømningens styrke kan måles af den lange rejse, som Stensen tiltrådte hjemefter allerede i slutningen af 1668, stadig biende på den formelle hjemkaldelsesordre, som stadig lod vente på sig, da han midt i 1670 ilede tilbage til Firenze, hvor hans vellynder Ferdinand II af Medici lå på dødslejet. Og denne strømning havde en dyster talsmand i rektoren på Herlufsholm, Johan Brunsmann, der netop i året 1673 i København publicerede sin »Francisci Spirae Fortviffleisis Historie«, som førte til en skriftlig diskussion med Stensen. Et år senere udkom fra samme forfatters hånd og igen i København »Et forfærdeligt Huus-Kaars«, som kunne glæde sig ved både nyudgaver og oversættelser.³⁷

I 1672 boede den »kgl. anatom« vistnok i sit gamle hjem i Klareboderne, hvis værksted førtes videre af hans svoger Kitzerow indtil dennes død i august 1674. Kitzerow besad flere ejendomme. Netop ved denne tid havde han overtaget to gårde efter krydenerer og tobaksspinder Marcus Silcke, der rimeligvis var Stensens gudfar. Den ene ejendom lå Ved Stranden, den anden i Studiestræde, og i denne »hauge og 6 voninger«³⁸ holdt Stensen flere af sine dissek-

Titelkobber til Stenssens Observationum anatomicarum specimen af 1664

tioner som kgl. anatom. Kun få af disse demonstrationer fandt sted i det anatomiske hus, nogle foretoges hos Borch eller hos Jacobæus.³⁹

Stensen stod i venskabelig forbindelse med den franske gesandt Terlon, som boede i Karel van Manders gård, Østergade 15.⁴⁰

Den berømte vidtberejste kunstner og kunstsamler var imidlertid død, men Terlon lejede stadig det statelige hus, hvor han havde sin bolig og tillige havde ladet indrette et kapel for katolikkerne. Terlon var i årene 1670-76 en mægtig og ombejlet mand, og når Stensen fortæller, at han ved hans bord traf mange gæster og førte mange diskussioner,⁴¹ må dette også ses på tidens storpolitiske baggrund. Blandt gæsterne har han sikkert truffet kirurgen Philip Hacquart (1616-98), som med ære tjente under tre danske konger. Han nød tillige ry som driftig handelsmand og ejede flere huse i byen.⁴² Måske var det ham, der bragte Stensen i forbindelse med hoffet, d.v.s. med enkedronning Sophie Amalie, som ofte boede på slottet Sophie Amalienborg, opført i årene 1669-73 i den af hende 1664 anlagte franske have. At Stensen her har haft berøring med enkedronningen, slutter vi af, at han, da han i sommeren 1674 igen forlod Danmark, først tager ned til Hannover, hvor hertug Johann Friedrich, Sophie Amalies yndlingsbroder, havde indbudt ham. Den samme hertug skulle kun tre år senere udbede sig Stensen som biskop.⁴³

Et år før døden

Niels Stensens sidste hjemkomst i høst 1685 foregik næsten i det skjulte. Bag ham lå de 11 år, som havde ført ham bort fra fyrstehofferne og fra hans resultatrige videnskabelige arbejde. Han havde helt hengivet sig til sjælesorgen, først som præst i Firenze, siden som fattig missionærbiskop i den nordtyske diaspora. Han længtes da allermost efter et stille og tilbagetrukkent liv, var fattig som en Frans af Assisi og streng mod sig selv som en Ignatius af Loyola. Johann v. Rosen, kendt fra sin lille biografiske skitse om Stensen, var dengang netop kommet til ham i Hamborg og skulle snart derefter skrive om dette gensyn: »Jeg fandt ham der uden hus,

 Anno 8: Johan Niemanns
 Diener Johana Lubbe
 Nicolaus Strousser
 Jacob Kitzerow
 Anno 1664 den 30 Augusti betalt for
 pau - trei Hundrede Rigsdaler,

Niels Stensens og hans svoger Jacob Kitzerows kvittering for en udbetaling på 300 rigsdaler. RA. Afregninger XIII, 4a, bilag nr. 3 til J. K.

uden tjener, blottet for alle livets bekvemmeligheder, mager, bleg og udtæret, men trods alt så glad, at hans ansigt alene indgød gudsfrygt⁴⁴. Nu vendte han hjem til en by, hvor alle eller langt de fleste betragtede ham som apostaten. Selv hans søster Anne var på vagt over for hans religiøse samtaler – dog uden at det gik ud over deres gensidige sympati og deres gode søskendeforhold. Han synes ved den lejlighed ikke at have boet hos hende, men i gesandtskabet nær det legationskapel, hvor han læste messe. I København virkede på det tidspunkt to jesuitermissionærer under den franske gesandt Marquis de Villars. Kapellet, hvor han holdt gudstjeneste, lå vistnok i Østergade, men i huset over for Karel van Manders gård, hvor den spanske gesandt Rebolledo og den kejserlige gesandt friherre von Goës tidligere havde haft til huse. Stensen mener, at byens katolikker dengang for første gang siden reformationen havde lejlighed til at blive firmet. Han fortæller om den skjulte måde, hans besøg foregik på: »Jeg opholdt mig der i ti dage, og for

at lutheranerne ikke skulle opdage en religiøs handling hverken fra biskoppens eller den simple præsts side, viste jeg mig ikke i kapellet til de sædvanlige tider, men læste min messe en time, før folk plejede at samles, og efter messen modtog jeg firmanderne og deres faddere i et kammer ved siden af. Der talte jeg også med nogle venner«. ⁴⁵

Stensen-minder og eftermælet

Mindesmærker med det formål at fastholde Stensens navn i Københavns ydre bybillede var længe om at vise sig.

Medens vi i dag har et *Stensen-hospital*, et *Steno-apotek* og et *Stensen-gymnasium*, blev det så sent som i 1896, da det drejede sig om at give den nuværende Stenosgade navn, anset for farlig katolsk propaganda at opkalde den efter Stensen. Sagen førtes dog igennem, men navnet vedtoges først efter lidenskabelig debat på to borgerrepræsentationsmøder, hvor sluttelig 19 af medlemmerne stemte *for* og 11 *imod*.⁴⁶ Nogle år forinden havde den 2. internationale geologiske kongres med tusind repræsentanter fra hele verden hyldet Stensen ved at opsætte den skønne mindetavle i San Lorenzos korsgang i Firenze!

København ejer to Niels Stensen-billeder af ældre oprindelse, begge mærkværdigt nok fra hans katolske periode. Det mest kendte er det bispebillede, som nu hænger i Anatomisk Institut og er malet af Christian August Lorentzen (1749-1828) efter et billede, som formentligt er en samtidig fremstilling.⁴⁷ Det andet portræt findes i Medicinsk-Historisk Museum og stammer fra en ukendt, men sandsynligvis samtidig kunstner, der menes at have malet det i den periode, da Stensen var kgl. anatom i København.⁴⁸

Da Stensen vendte tilbage til København i 1672, var han leven-

NOMEN rem impoſitum Nicolauſ et
 aliorum Jacobus
 Matris D. Matris Nicolauſ Henonius
 et D. Catharina uxor D. uxor pro primo
 pro aliorum D. Jacobus des broux et
 D. uxor D. Philippi Haegueri.

20 Maii ego idem baptizari fatiorem
 filium Cristina cuiusdam Buchenmas
 et Matris cuiusdam Jacobus.

NOMEN ei impoſitum Anna.

Matris Magdalena rem Jacobus.

16 Junij ego Jacobus des Hayes Sacerdos
 Sacerdos baptizari infantem eodem die natam
 filiam Claudy le Coffre et Mariae Trouillet
 coniugum huius communitatis catholice.

NOMEN impoſitum est Martha.

Matris fuit Martha Gabriel Goussier uxor

Mariti Cadar.

Patris D. Fredericus Pellerer

20 Junij Ego idem baptizari infantem filium
 Gerardi Carlieri Sacerdi Gotloburgensis, et Catharinae
 Morell Parisiensis coniugum huius catholice
 communitatis. NOMEN impoſitum est Nicolauſ
 Patris fuit dominus Nicolauſ Stensens Doctor
 Anatomicus Hoffiensis. Matris dorothea Mars

23 Junij Anno 1673 ego Mathias Chieffemont
 Sacerdos baptizari infantem filium
 Domini Philippi de Pira Bruellensis ante
 hac Capitanei sub Rege Catholico, et
 Anna Catharinae de Parliamento Antwerp
 yensis coniugum. Ceremonia dicta fuit
 in alio domo. nomen impoſitum est
 Christianus Ferdinandus.

18 July 1673 ego Jacobus des Hayes baptizari
 infantem natam 15 ex Jacobo Reye dicto La
 Paillie, et Mariae Tourmente coniugibus, catholice
 huius communitatis. NOMEN impoſitum est
 Maria Nicolauſ. Patris fuit ex tunc dominus Hugo
 de Toulon et Gabriel Rege Christianissimi Catholici.
 Ordinarius in Italia Damica. Matris dicitur
 Maria Nicolauſ de Reye (Catholica) Sacerdotis
 Reginae Matris primaria.

Fra jesuiternes dåbsbog med Stensen indfort
 som fadder to gange, se side 210

de interesseret i geologiske problemer. I sine breve til venner i Italien nævner han da også det rav, som man fandt under anlægget af de nye befæstninger. Han opdagede ravstykker, som indeholdt insekter, og fandt et stort eksemplar, hvori sås »en dråbe bevægelig luft i en vædske, akkurat som man kan finde dem i kvartskrystaller«. »Af denne opdagelse«, siger Stensen, »kan man drage forskellige slutninger, bl.a. muligheden af, at hele undergrunden, på hvilken København er bygget, består af havets aflejringer.« Mon ikke Universitetets mineralogiske museum endnu ejer nogle af de ravstykker, som fik geologiens grundlægger til at spekulere over sin fødebys geologiske historie?⁴⁹

Arkiver og biblioteker i København gemmer adskillige originale Stensen-minder. Stadsarkivet i Københavns rådhus forsyner os således med de vigtigste kilder til familiehistorien, f.eks. med Nikolaj Kirkes begravelsesprotokoller og med guldsmedenes laugsbøger. Her findes laugets tegnebog i Sten Pedersens tid, det fint førte regnskab fra hans periode som oldermænd. Rigsarkivet, i enkelte tilfælde også Landsarkivet, supplerer disse oplysninger med flere officielle dokumenter om ejendomsskifte, arv, rejsepas samt de to Stensen-breve til Griffenfeld i forbindelse med hans hjemkaldelse og afsked som kgl. anatom. Et af disse breve er skrevet på dansk ligesom et andet i Det kgl. Bibliotek, stilet til Ole Borch, men begge disse på dansk skrevne – bl. andre ca. 450 breve og brevagtige dokumenter – benytter den latinske underskrift: Nicolaus Stenonis. Det kgl. Bibliotek har selvfølgelig alle udgaver af Stensens skrifter, men forbavsende få breve, foruden det ovennævnte kun to ganske korte. Til gengæld har det i den senere tid fået foræret et værdifuldt trykmanuskript, nemlig det til Stensens »Elementorum myologiae specimen«.⁵⁰ I Det kgl. Bibliotek findes også Holger Jacobsens optegnelser om »Den uforlignelige prosector Niels Stensens offentlige og private anatomiske forelæsninger«, som er en vigtig kilde til

NIELS STENSENS KØBENHAVN

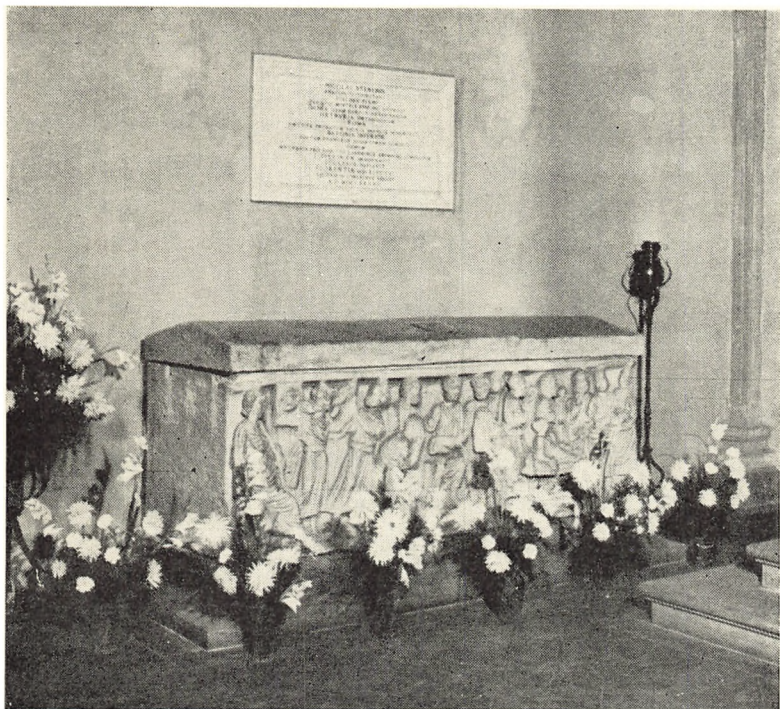

Stensen som biskop. Malet af C. A. Lorentzen, muligvis efter kopi af billede i den katolske St. Anna Kirkes præstegård, Schwerin. Anatomisk inst.

viden om den kgl. anatomis virksomhed.⁵¹ Endelig må ikke glemmes den dåbsliste, Liber baptizatorum, som jesuitermissionærerne førte under deres tjeneste som gesandtskabskapellaner. Listen findes i dag i den katolske St. Ansgars-Kirkes arkiv, og de fire gange, hvor Stensen er indført som gudfar, fortæller en del om hans omgangskreds i hine to år.⁵²

Vi hentydede ovenfor til to strømninger af københavnske følelser over for Stensen i tidens løb: Den, som ene og alene beundrer hans videnskabelige værk og med det for øje ser bort fra eller glemmer hans konversion og hans farvel til naturvidenskaben, og den, hos hvem modviljen mod hans overgang til den katolske tro og hans senere apostolat præger indstillingen til Niels Stensen. Men det ville være uhistorisk at se bort fra en tredje strømning hos hans landsmænd, repræsenteret af folk, som uanset verdensanskuelse med varm begejstring hylder Stensens hele personlighed. Denne strømning viser sig især i det 19. og 20. århundrede. Fra dens repræsentanter stammer de skønneste ord om Niels Stensen, og det ville være forkert ikke at nævne et par af disse udsagn, som kan siges at være »aere perennius«. Jeg tænker her på A. D. Jørgensens mindeskrift om »Nils Stensen«, og især på hans afsluttende bedømmelse: »Det vil være vanskeligt i få ord at sammenfatte betydningen af det menneskeliv, der således fandt sin afslutning. Den sygelige dreng i guldsmedeboden på Købmagergade, studenten på Københavns volde, den flittige gransker i Hollands læresale og i Spinozas stue, den geniale opdager i Toskanas bjerge, den fint dannede omgangsven af Italiens mest åndfulde mænd, den ydmyge konvertit, den fattige vejrslagne biskop på en hollandsk fragtvogn, fortæret af sin glødende iver og dog strålende af den indre glæde i troens forvisning, – hvorledes skal alt dette kunne samle sig til et eneste billede, til en enkelt personlighed? Og der er dog en enhed, og en dyb sammenhæng, som ingen kan miskende. Det er den

Stenssens sarkofag i San Lorenzokirken i Firenze

samme bløde natur, den samme dristige ånd, den samme ubøjelige energi i tankens flugt, som sætter sit mærke på alt, hvad han foretager sig, fra den første dag, han fremtræder som selvstændig videnskabsmand, til den stund, da han lukker sit øje under bøn og påkaldelse». ⁵³

Ikke mindre skønt og dybtfølt skrev Anton Thomsen, professor i filosofi og Høffdings efterfølger ved Københavns universitet, i dagbladet »Politiken« (5. 5. 1910) om den konsekvente sandhedssøger Niels Stensen: »... saa konsekvent han tidligere i Videnskaben havde ført sin Metode igennem og var naet til Problemer-

nes Bund, saa alvorligt førte han nu sin Kristendom ud i alle Yderligheder. Han adlede Armod og Usselhed, han opfyldte til Punkt og Prikke den oprindelige Kristendoms Bud; selv Kierkegaard maatte have anerkendt ham som et Led i Sandhedsvidnernes hellige Kæde . . . Man kan sørge over det, Videnskaben her tabte, men man maa beundre den, der virkelig formaaede at drage alle Konsekvenser, ubetinget og i alle Retninger. Præsentere Dødens Guder Resterne af et Liv kan alle, men kaste alt, hvad der er stort og dygtigt, hen for dem – dertil kræves der ikke blot det dygtige og store, men ogsaa en Personlighed af et helt andet Stof end det, vi Mennesker – baade de store og de smaa – nu almindeligvis er gjorte af«.

Og for den aktuelle anlednings skyld og fordi ordet kom i 1937 fra en anden stor dansker, fysiologen og nobelprisvinderen August Krogh, vil jeg gerne slutte med hans ord, som nu til en vis grad går i opfyldelse: »Hans fædreland skylder at hædre ham nu som den største biolog og en af de allerstørste mænd, Danmark har fostret. Der burde rejses ham en portrætstatue i det nye naturvidenskabelige kvarter, så at de studerende ikke mindre end de arbejdende forskere kan have Steno's ædle skikkelse for øje som et memento om at yde det bedste«. ⁵⁴

Niels Stensen. Fresco af Emanuel Vigeland. Københavns Rådhus

HENVISNINGER OG NOTER

Forfatter og redaktion står i taknemmelighedsgæld til museumsinspektør, mag. art. Tage E. Christiansen for hjælp ved artiklens illustrering.

1. Stuttgart (1897) 10 f.
2. O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium I-VIII + reg. (1872-1880) VI, 225. Efter E. J. Dahlbergs kortskitse (København fra Bispetid til Borgertid s. 95) lå disse haver i knapt en km.s afstand fra det nuværende Universitetsbibl. II.
3. Jfr. K. Plovgaard, Niels Stensen, anatom, geolog og biskop (1953) 9, 77 ff.
4. N. Stenonis Epistolae et epistolae ad eum datae I-II (Hafniae 1951) I, 316.
5. Kjøb. Dipl. III, 48. I, 610. VI, 55. 217. 308.
6. Epistolae II, 800.
7. N. Stenonis Opera theologica I-II. Ed. K. Larsen et G. Scherz (Hafniae 1941-47) I, 394.
8. Epistolae II, 902.
9. G. Scherz, Briefe aus der Bartholinzeit. I: Centaurus (1961) 171 ff.
10. Holger Jacobæus' Rejsebog (1671-1692) 58.
11. Epistolae II, 898 ff.
12. M. Vogelius, Kulturhistoriske Bidrag til Nicolai Kirkes Historie (1914) 28.
13. V. Hermansen, Niels Stensens Mutter. I: Stenoniana Catholica (1961) 71 ff.
14. Ibid. 76.
15. Linde, Borup og Hassø, Vor gamle Hovedstad (1929) 194 f.
16. G. Scherz, Nicolaus Steno and His Indice (Copenhagen 1958) 290 ff.
17. Kjøb. Dipl. VI, 277. Simon Paulli erhvervede, uvist hvornår, gården i Læderstræde (Strand Kvarter matr. no. 21. A. B.) og omtales som ejer 1653 og indtil sin død 1680 (H. U. Ramsing, Kjøbenhavns Ejendomme 1377-1728. II Strand Kvarter (1943) 34). Det er ikke udelukket, at denne gård var Paullis egentlige bolig.
18. E. V. Jensen, In Simon Paullis Haus. I: Stenoniana Catholica (1958) 37 ff.
19. Bj. Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie (1929-30) 246.
20. Jacobæus' Rejsebog. 50.
21. H. Rørdam, De danske og norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav (1855) 205 f.

22. Th. Bartholin, *Domus anatomica* (Hafniae 1662). R. Nyerup, *Kjøbenhavns Universitets Annaler fra Reformationen af og til 1805* (1805) 88.
23. A. Garboe, *Thomas Bartholin* (1949-1950) I, 196.
24. H. C. Bering Liisberg, *Kunstkammeret* (1897) 14 ff.
25. *Jacobæus' Rejsebog*. 62 ff.
26. Sv. Dahl, *Haandbog i Bibliotekskundskab I-II* (1924-27) II, 44 ff. Nyerup, *Kbh. Univ. Annaler*. 90 ff.
27. *Kornerup, Vor Frue Kirke*. 246.
28. H. U. Ramsing, *Københavns Ejendomme 1377-1728*. VIII *Købmager Kvarter* (1962) 98.
29. *Epistolae II*, 907 ff.
30. H. Rørdam, *Studenters Deltaelse* 28 f. 100 f.
31. *Jacobæus' Rejsebog*. 69 f.
32. *Epistolae II*, 916. 913. 917.
33. *Kjøb. Dipl. I*, 756. *II*, 831. 835. *III*, 577.
34. *N. Stenonis Opera philosophica I-II*. Ed. V. Maar (Copenhagen 1910) I, 195 ff.
35. E. Selmar, *Den danske bogtrykerslægt Godiches Historie i Omrids*. I: *Aar bog for Bogvenner*. 8. årg. 1924. 9-30.
36. *N. Stenonis Opera phil. I*, 163.
37. *N. Stenonis Opera theol. I*, 139 ff.
38. *Kjøb. Dipl. II*, 831. 835. *III*, 577. 675. 699.
39. *Epistolae II*, 927 ff.
40. L. Bobé, *Karel van Manders Gaard* (1919) 30 ff.
41. *Epistolae I*, 343.
42. *Dansk biografisk Leksikon VIII*, 550 f. – *Epistolae I*, 79 f.
43. *Jfr. Dansk biografisk Leksikon XXII*, 303. – *Epistolae I*, 80 ff. Når man ved, at Stensens stedfar Stichman med et tyskskrevet brev forsvarede retten til sin vinhandel, at svoger Kitzerow vistnok også kom sydfra, og at Stensens søster Anne flere gang rejste til Tyskland, ville man gerne vide mere om de danske guldsmedes forbindelser sydpå.
44. *Johs. Rose, Nicolaus Stenos Liv og Død*. Oversat af V. Maar. (1906) 10. J. v. Rosen, *Erinnerungen an Msgr. N. Stensen* (Hildesheim 1962) 38.
45. *Epistolae II*, 804.
46. *Niels Stensen og Københavns Borgerrepræsentation*. I: *Nordisk Ugeblad f. kath. Christne* (1889) 306 ff.
47. *J. Metzler, Nicolaus Steno i Maler- og Billedhuggerkunsten*. I: *Varden IX* (København 1911) 163 ff.
48. *G. Scherz, Vom Wege Niels Stensens* (København 1956) 112 f.
49. *Epistolae I*, 268 ff. – A. Garboe, *Thomas Bartholin og Ravstudiet i Danmark*. I: *Medd. fra Dansk geol. Foren. XI* (1946).
50. *G. Scherz, Danmarks Stensen-Manuskript*. I: *Fund og Forskning*. (1958-59) 19 ff.
51. *Epistolae II*, 927 ff. *Opera phil. II*, 287 ff.

52. Epistolae I, 79 ff.
53. A. D. Jørgensen, Nils Stensen (2. udg. 1958) 228.
54. Biologen Niels Steensen. Trehundrede år. I: Nordisk Tidsskrift (Sth. 1937) 565 ff. – Krogh tilføjer endnu disse sætninger: »flere af hans arbejder burde gøres tilgængelige på dansk, og der bør til sin tid i de nye museer, som snart må bygges, tilvejebringes specialudstillinger, der illustrerer Steno's opdagelser og resultater«. Og mon Danmark ikke også snart ved frimærker burde anmelde sit førstekrav på Niels Stensen? Hans liv og forskning tilbyder sandelig mange pragtfulde motiver.